

Kauneus katsojan silmässä

Henkilöhahmojen ulkonäön kuvaamisesta kirjallisuudessa

Suomen kielen pro gradu -työ
Jyväskylän yliopistossa
syyslukukaudella 1999

Pasi Jääskeläinen

Tiedekunta HUMANISTINEN		Laitos Suomen kielen laitos	
Tekijä Pasi Jääskeläinen			
Työn nimi Kauneus katsojan silmässä: Henkilöhahmojen ulkonäön kuvaamisesta kirjallisuudessa			
Oppiaine	Suomen kieli	Työn laji	pro gradu
Aika	Syksy 1999	Sivumäärä	171
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Tavoitteenani on ollut selvittää henkilöhahmojen ulkonäön kuvaamista kirjallisuudessa. Olen pyrkinyt vastaamaan mm. seuraaviin kysymyksiin: Millaisia rakenteellisia periaatteita kuvauksissa on havaittavissa? Mitä henkilöhahmojen ulkonäöstä kuvauksissa kerrotaan? Millä tavalla kuvaukset heijastelevat erilaisia maailmankuvia?</p> <p>Aineistoni koostuu neljästä 90-luvulla julkaistusta romaanista: Pirjo Hassisen teoksesta "Ennustaja" (Otava 1994), Eve Hietamiehen teoksesta "Teräsmiehen morsian" (Otava 1995), Juha Nummisen teoksesta "Älä usko unelmiin" (WSOY 1997) ja Marja-Leena Tiaisen teoksesta "Tähdet putoo ja sammuu" (Tammi 1994).</p> <p>Varsinaista kuvauksen teoriaa minulla ei ole ollut käytössäni. Teoreettisena lähtökohtanani on ollut sekä Jyrki Kallioikosken kirjoitus, jossa hän käsittelee ideologioitten heijastumista kaikkiin kielellisiin valintoihin, että Pentti Leimon esittelemä ajatus kaikkea havainnointia säätelevistä mielen tietorakenteista eli skeemoista. Lisäksi olen soveltanut tutkimuksessani eräitä John Fisksen esittelemiä viestinnän teorioita, Pekka Tammen narratologisia teorioita ja Roschin prototyypiteoriaa.</p> <p>Kuvauksen rakenteissa on aina erotettavissa sekä kohde että havainnoija. Kohteen konkreettisten piirteiden lisäksi tai sijasta kuvauksessa voidaan tuoda esille niitä psyykkisiä tai fyysisiä reaktioita, joita kohteen piirteet havainnoijassa laukaisevat. Havainnoijan reaktiot olen jakanut tulkintoihin, assosiaatioihin, mielentilan muutoksiin ja fyysisiin reaktioihin. Tulkinnat ovat usein arvottavia; kohteen piirteiden tulkitaan olevan esimerkiksi <i>kauniit</i>. Assosiaatioissa kohde yhdistetään ulkonäkönsä vuoksi johonkin toiseen kohteeseen. Assosiaatio voi olla myös mikä tahansa kohteen ulkonäön laukaisema vaikutelma tai ajatus.</p> <p>Tietyn piirteen valikoituminen kuvauksen kohteeksi voi heijastella havainnoijan maailmankuvia, mutta motivaatiota voidaan etsiä myös piirteen viestinnällisestä funktiosta, piirteen epäodotuksenmukaisuudesta ja kontekstista.</p> <p>Se, mitä ja miten henkilöhahmon ulkonäöstä kerrotaan, vaihtelee teksti- ja henkilöhahmokohtaisesti. Aineistoni kuvauksissa yleisimmin huomioituja ulkonäön piirteitä ovat henkilöhahmon lihavuus tai laihuus ja naisten kohdalla rinnat. Muita usein kuvattuja piirteitä ovat hiusten kampaus tai leikkaus, silmien väri, kasvojen esteettisyys ja henkilöhahmon pituus.</p> <p>Lukija ei konstruoi henkilöhahmon ulkonäköä ainoastaan tekstin välittämän informaation perusteella vaan lukuprosessissa ovat mukana myös lukijan mielessä aktivoituvat yksilökohtaiset prototyypit, jotka koostuvat hänen odotuksistaan sen suhteen, miltä todennäköisesti näyttää esimerkiksi tyypillinen nainen, mies tai Iiris-niminen henkilö.</p>			
Asiasanat			
Säilytyspaikka			
Muita tietoja			

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1. Kirjallisuuden henkilöhaahmojen ulkonäkö	1
1.2. Tutkimuskohteen rajaus	4
1.3. Aineisto	5
2. KOHDE JA HAVAINNOIJA KUVAUKSESSA	8
2.1. Kohde ja sen havainnoija	8
2.2. Kuka havaitsee - näkökulman lingvistiset ja translingvistiset merkit .	12
2.3. Kuvauksen painopiste kohteen ominaisuuksissa	20
2.4. Kuvauksen painopiste havainnoijan reaktioissa	26
2.4.1. Tulkinnat	27
2.4.2. Assosiaatiot	35
2.4.3. Mielen tilan muutokset	42
2.4.4. Fyysiset reaktiot	44
3. MITÄ HENKILÖHAHMOISTA KERROTAAN	45
3.1. Kuvattavien piirteiden valitsemiseen vaikuttavia tekijöitä	45
3.2. Mitä henkilöhaahmoista kerrotaan	52
3.2.1. Pirjo Hassinen: Ennustaja.	55
3.2.2. Eve Hietamies: Teräsmiehen morsian	89
3.2.3. Marja-Leena Tiainen: Tähdet putoo ja sammuu	105
3.2.4. Juha Numminen: Älä usko unelmiin	119
3.2.5. Yhteenveto	153
4. ULKONÄÖN KUVAAMINEN PROSESSINA	158
4.1. Prosessista, prototyypeistä ja odotuksen mukaisuuksista	158
4.2. Iris: päähenkilön ulkonäön rakentumisprosessista Pirjo Hassisen romaanissa	162
5. PÄÄTÄNTÖ	166
LÄHTEET	171

1. JOHDANTO

1.1. Kirjallisuuden henkilöhahmojen ulkonäkö

Tietyissä mielessä kaunokirjalliset tekstit sisältävät henkilöhahmoja, eräänlaisia ihmisen tekstuaalisia kuvajaisia, jotka lukuprosessin aikana konstruoituvat lukijan mielessä enemmän tai vähemmän kokonaisiksi henkilöiksi. Kuten oikeilla henkilöillä, on jokaisella kirjallisellakin henkilöhahmolla tietynlainen persoonallisuus ja ulkoinen olemus. Kirjallisen henkilöhahmon persoonallisuuteen liittyviin seikkoihin on kirjallisuus- ja kielitieteessä kiinnitetty kohtalaisen paljon huomiota. Sen sijaan vähemmälle huomiolle tuntuu jääneen kirjallisen henkilöhahmon ulkonäkö ja sen kuvaaminen.

Olisiko tähän syynä se, että henkilöhahmon ulkoinen olemus on teoksen kokonaismerkityksen ja sanoman ymmärtämisen kannalta merkityksettömämpi tekijä kuin henkilöhahmon persoonallisuus? Asiaa tarkemmin pohtimatta olisi tähän kysymykseen helppo vastata myöntävästi, tavataanhan ulkonäköön liittyvien kysymysten merkitystä vähätellä toteamalla jotakin sen suuntaista, että ihmisen ulkonäkö on vain pintaa ja tärkeintä on se, millainen ihminen on sisimmässään. Kirjallisuudessa, aivan niin kuin todellisessakin elämässä, kaikki kuitenkin liittyy kaikkeen, eikä ulkoista olemustakaan tai sen kuvaamista voida sivuuttaa tekstien analyysin kannalta merkityksettömänä tekijänä.

Henkilöhahmon persoonallisuutta voidaan kuvata hänen ulkonäkönsä kautta - heijastuuhan ihmisen sisin aina jollain tavalla pukeutumiseen, korujen käyttöön, ehostukseen tai sen puutteeseen, hiustyyliin ja moniin muihinkin ulkoisen olemuksen piirteisiin. Ihmisen sisin näkyy kuitenkin myös siinä, miten hän havainnoi toisten ihmisten ulkoista olemusta. Havaitseminen on todellisuuden luokittelua ja käsitteellistämistä. Kalliokoski (1995, 9) toteaa, että todellisuuden luokitteluun ja käsitteellistämiseen vaikuttaa se, millaisen yhteisön jäsen kielenkäyttäjäksi on ja millaiset arvot ja uskomukset hän on omaksunut sosio-kulttuurisessa ympäristössään. Tästä voidaan johtaa päätelmä: saamme tietoa ihmisen arvoista ja uskomuksista paitsi tarkkailemalla ja analysoimalla hänen ulkoista olemustaan, myös tarkastelemalla analyttisesti hänen tapansa havainnoida toisten ihmisten ulkoista olemusta. Ulkonäköön liittyvistä seikoista voidaan siis edetä persoonallisuuteen ja maailmankuviin liittyvien kysymysten pariin.

Kuvauksissa on aina kysymys eräänlaisesta havainnoinnista. Jokaisessa kuvauk-

sessä on mukana sekä havainnoinnin kohde että rakenteellinen havainnoija. Ellei kuvattavaa henkilöahmoa tarkastele toinen tarinassa esiintyvä henkilöahmo tai kuvattava henkilöahmo itse, toimii tarkastelijana tarinan ulkopuolinen kertoja, fiktiivinen luomus hänkin.

Kirjalliset henkilöahmot konstruoiduvat lukuprosessin aikana lukijan mielessä kokonaisiksi henkilöahmoiksi, vaikka teksti ei sisältäisikään informaatiota henkilöahmon kaikista piirteistä. Me emme välttämättä tiedä, millainen nenä lukemamme tarinan henkilöahmolla on, mutta me oletamme, että hänellä on *jonkinlainen* nenä (mikäli teksti ei toisin ilmoita). Kaunokirjallista teosta lukeva ihminen ei useinkaan kiinnitä tietoisesti huomiota siihen, mitä teksti hänelle kirjallisten henkilöahmojen ulkoisesta olemuksesta kertoo ja mitä se taas jättää kertomatta. Vielä epätodennäköisempää on, että lukija osaisi kiinnittää huomiota siihen, millaisin keinoin henkilöahmojen ulkonäköä tekstissä itse asiassa kuvataan. Tekstit voivat noudattaa hyvinkin erilaisia periaatteita konstruoidessaan tekstuaalisesti henkilöahmojen visuaalisesti havaittavaa olemusta. Kuvauksiin liittyvät tekstistrategiset valinnat voivat olla tekstin kirjoittajankin kannalta enemmän tai vähemmän tiedostamattomia. Tekstin sisältämiä ja välittämiä merkityksiä tarkasteltaessa ne eivät kuitenkaan ole yhdentekeviä tai sattumanvaraisia tekijöitä. Omalla tavallaan ne heijastelevat ja ovat mukana rakentamassa tekstikokonaisuuteen eri tavoin liittyviä asenteita, aatteita ja ideologioita. Erot ihmiskäsityksissä ovat keskeisin eri ideologioita erottava piirre. Ja nimenomaan ihmiskäsityksistähän on kysymys niissä eri tavoissa, joilla ihmisen ulkoista olemusta kuvauksissa hahmotetaan, luokitellaan, arvotetaan ja tulkitaan.

Ryhtyessäni tutkimaan henkilöahmojen ulkonäön kuvaamista etsin sekä sellaista tietoa, joka auttaa hahmottamaan kuvausten rakenteita yleisellä tasolla, että vastauksia joihinkin aivan spesifeihin kysymyksiin. Olen lukenut kaunokirjallisuutta vuosikausien ajan kiinnittämättä lainkaan tietoista huomiota siihen, mitä henkilöahmojen ulkoisesta olemuksesta kerrotaan tai millaisin keinoin tämä tapahtuu. Mutta ryhtyessäni lopulta itse kirjoittamaan kaunokirjallisia tekstejä jouduin pohtimaan asiaa toisesta näkökulmasta: Mitä minun pitäisi kirjoittajana kertoa luomani henkilöahmon ulkoisesta olemuksesta? Miten paljon minun pitäisi siitä kertoa? Miten tarkkoja kuvausten tulisi olla? Mitä voin jättää kertomatta? Millainen kielellisten keinojen valikoima minulla on käytössäni? Millaiset säännöt säätelevät henkilöahmojen ulkonäön kielellistä kuvaamista? Missä vaiheessa kertomusta henkilöahmojen ulkonäköä voi tai pitää ryhtyä kuvailemaan?

Tässä pro gradu -työssä pyrin löytämään vastauksia niihin kysymyksiin, jotka

mielessäni tuolloin heräsivät. Näkökulmani on siis lähtökohtaisesti kirjoittajan näkökulma, josta käsin on hyvä edetä analyttisen lukijan näkökulmaan: kun tietää, miten jokin on rakennettu, pystyy sitä paremmin myös tarkastelemaan kriittisesti. Pysin tekemään näkyväksi niitä rakenteellisia tekijöitä, joita sisältyy kirjallisen henkilöhahmon ulkoisen olemuksen tekstuaaliseen konstruoimiseen. Pysin selvittämään, miten henkilöhahmojen ulkoista olemusta kuvataan, mitä siitä kerrotaan ja toisaalta myös mitä siitä ei kerrota. Ilmiötä koskeva tieto on hyödyllistä niin kirjoittajalle kuin lukijallekin: kirjoittaja oppii kuvauksia kirjoittaessaan käyttämään tietoisesti ja monipuolisesti hyväkseen kaikkia niitä tekstuaalisia keinoja, jotka hänen käytettävissään ovat, ja lukija puolestaan oppii hahmottamaan kuvausten rakenteita ja niihin liittyviä maailmankatsomuksellisia tasoja.

Tutkimukseni yhtenä peruskivenä on oletukseni, jonka mukaan kirjalliset kuvaukset jäljittelevät havainnointiprosessia. Näin ollen voidaan kirjallisia kuvauksia lähestyä analyttisesti havainnointiin liittyvän viestinnän teorian tarjoamista lähtökohdista, tarkastellen kirjallisuuden esittämiä kuvauksia eräänlaisina jäljitelminä todellisen elämän havainnointiprosesseista¹. Koska henkilöhahmojen ulkoisen olemuksen kuvaamista ei ilmeisesti ole juurikaan aiemmin tutkittu, on minulla käytettävissäni hyvin rajallinen määrä lähdeteoksia. Tästä syystä minun on samanaikaisesti sekä itse luotava aineistoni pohjalta teoriaa että sovellettava sitä aineistooni. Kuvausten perinpohjainen analyysi edellyttää niiden taulukoimista, mutta toisaalta taulukointisysteemin laatiminen edellyttää analyysin tuloksia. Käytännössä työskentelyni etenee siten, että etenen aineiston analyysistä alustavaan ryhmittelyyn ja taulukointiin, josta siirryn jälleen takaisin analyysiin korjaten vähitellen ryhmittelyjäni ja taulukointejani mahdollisimman tarkoituksenmukaisiksi ja selkeiksi. Valmiin teoriapohjan puutetta kompensoin käyttämällä hyväkseni sitä vuosien kokemusta, joka minulla on kaunokirjallisuuden kirjoittajana ja analyttisenä lukijana, ja tästä kokemuksesta peräisin olevaa intuitiivista tietoa. Kovin yksityiskohtaiseen aineiston analyysiin en aio tämän työn puitteissa edetä. Tavoitteeni on tehdä pohjatyötä, valaista henkilöhahmojen ulkonäön kuvausten luonnetta tekstuaalisena ilmiönä ja luoda alustava malli henkilöhahmojen ulkonäön kuvaamisen analyttistä tarkastelua varten. Tätä mallia voivat toiset jatkossa

1

En tässä nojaudu niinkään mimeettiseen kirjallisuuskäsitykseen kuin siihen järkeen-käypään ajatukseen, että kirjallisuuden esittämien kuvausten rakenteet heijastelevat *jollain tapaa* todellisten havainnointitilanteiden rakenteita - perustelut löytyvät tästä tutkimuksesta.

tarkentaa, täsmentää ja kehittää edelleen sekä käyttää hyväkseen erilaisissa kuvauksiin liittyvissä analyyseissä.

Luvussa 2 käsittelen ulkonäön kuvausten rakenteellisia periaatteita havaintoprosessin näkökulmasta ja sitä, miten henkilöahmoja näiden periaatteiden valossa kuvataan. Luvussa 3 tarkastelen, mitä henkilöahmoista käytännössä kerrotaan (ja jossain määrin myös sitä, mitä jätetään kertomatta). Luvussa 4 tuon esille ulkonäön kuvaamisen prosessiluonnetta.

1.2. Tutkimuskohteen rajaus

Aion siis tutkia, millaisia periaatteita, säännönmukaisuuksia ja rakenteita on havaittavissa niissä kirjallisuuden kuvauksissa, joiden kohteena on se osa henkilöahmon visuaalisesti havaittavaa olemusta, jota myös ulkonäöksi kutsutaan. Mikä sitten on henkilöahmon ulkonäön kuvaamista, mikä jotakin muuta? Täsmällistä ja poikkeuksetonta rajaa on vaikea vetää. M. Argyle sisällyttää ihmisen ulkonäköön sekä ihmisen itsensä päätettävissä olevat seikat kuten hiukset, vaatteet, ihon, meikkauksen ja korujen käytön että vaikeammin hallittavat seikat kuten pituuden ja painon (Fiske 1992, 92). Pidän Argylen jaottelua tutkimuskohteeni rajauksen lähtökohtana, sitä kuitenkin jonkin verran laajentaen ja tarkentaen.

Keskeisin rajauskriteerini on se, että tutkimukseni piiriin kuuluva piirre pitää periaatteessa voida esittää pysähtyneenä kuvana. Käsitän tutkimuksessani ulkoisen olemuksen kuvaamisen nimenomaan visuaaliseen havaintoon perustuvaksi ilmiöksi, jonka ulkopuolelle kuitenkin rajautuu esimerkiksi henkilöahmon tapa liikkua, liikettähän ei varsinaisesti voida esittää pysähtyneessä kuvassa. Rajaan pääsääntöisesti tutkimuksen ulkopuolelle muut kuin näköaistiin perustuvat havainnot, siis henkilöahmoihin liittyvät tuoksut, äänet, tuntoaistimukset ja maut. Ne ovat osa henkilöahmon ulkoista olemusta (ja sinänsä mielenkiintoinen potentiaalinen tutkimuskohde) mutta eivät kuitenkaan *ulkonäköä*. Toisaalta tutkimukseni piiriin kuuluu esimerkiksi sellainen kuvaus, jossa tuodaan esille tuntoaistimus miehen kasvojen karheudesta; kertoohan havainto siitä visuaalisestikin havaittavasta ulkoisen olemuksen ominaisuudesta, että miehen kasvoja peittää parransänki. Visuaalisesti havaittavaa olemusta voidaan siis tekstissä konstruoida myös muiden aistialueiden havain-

toihin perustuvien kuvausten välityksellä.

Argyle ei pidä asentoja ulkonäköön kuuluvana seikkana. Omien tässä esittämiäni kriteerien valossa asennot kuuluvat rajatapauksiin - asennothan voivat olla joko tilapäisiä tai kuvattavan henkilön ruumiinrakenteeseen liittyviä ilmiöitä. Saman havainnon takana voi olla kaksi erilaista tilannetta: henkilöahmo voi joko kyhjäyttää tilapäisesti kumarassa tai olla pysyvästi köyryselkäinen. Sen perusteella, että asento voidaan esittää pysähtyneenä kuvana, kuuluisivat asentojen kuvaukset tutkimukseni piiriin. En kuitenkaan pidä tilapäisiä asentoja osana varsinaista ulkonäköä. Ruumiinrakenteeseen liittyvät seikat taas sen sijaan ehdottomasti ovat osa ulkoista olemusta. On siis ratkaistava tapauskohtaisesti, milloin asennon kuvauksessa on kysymys nimenomaan ulkoiseen olemukseen kuuluvan piirteen kuvaamisesta, milloin tutkimuksen piiriin kuulumattomasta tilapäisen asennon kuvaamisesta.

Toisinaan on tarpeen käsitellä rajatapauksiakin, jotta tutkittavasta ilmiöstä saadaan selvä kokonaiskuva. Asennot suljin tutkimuksen ulkopuolelle. Entä ilmeet? Kuuluvatko ilmeet ihmisen ulkonäköön? Argylen kehon koodeihin liittyvän jaottelun mukaan eivät. Tilapäisyydessään ilmeet muistuttavat kehon asentoja; voitaisiin jopa puhua "kasvojen asennoista". Lisäksi sekä asennot että ilmeet ovat osa ihmisen sanatonta viestintää. Tuntuisi kuitenkin oudolta sulkea ilmeet asentojen tavoin tutkimuksen ulkopuolelle. Tämä johtuu siitä, että ilmeet vaikuttavat kasvopiirteiden kokoon, asentoon, muotoon, väriin ja osien välisiin suhteisiin - siis ulkonäköön. Vaikka ilmeet edustavatkin ulkoisen olemuksen kaikkein tilapäisintä ja muuttuvaisinta osaa, olen päätenyt ottamaan ne mukaan tutkimukseeni.

Tutkimukseni piiriin kuuluvat siis sellaiset kielelliset ilmaukset, jotka kantavat henkilöahmon ulkonäön kuvaamisen funktiota. Ulkonäköön luen kuuluvaksi henkilöahmon eri ruumiinosien visuaalisesti havaittavat ominaisuudet, vaatetuksen ja ilmeet.

1.3. Aineisto

Käytän aineistonani kaikkiaan 21 henkilöahmon ulkonäköä koskevia kuvauksia, jotka olen analyysiä ja taulukointia varten poiminut seuraavista neljästä romaanista: Pirjo Hassisen romaanista "Ennustaja", Eve Hietamiehen romaanista "Teräsmiehen morsian", Marja-Leena Tiaisen romaanista "Tähdet putoo ja sammuu" ja Juha Nummisen romaanista "Älä usko

unelmiin”. Kaikki romaanit ovat 90-luvulla kirjoitettuja. Alustavan analyysin suoritin Hassisen romaanin pohjalta; muut teokset valitsin sillä perusteella, että ne toivat henkilö- hahmojen kuvaukseen jonkin uuden näkökulman. Hassisen romaani kertoo koko tarinan päähenkilön näkökulmasta, kerronta tapahtuu kolmannessa persoonassa eli hän-muodossa. Hietamiehen romaanin valitsin mukaan aineistoon edustamaan minä-muotoista kerrontaa. Tiaisen romaanin kautta halusin tarkastella nuortenkirjan tapaa kuvailla henkilö- hahmojen ulkoista olemusta. Nummisen teos taas ainoana neljästä edustaa mieskirjailijan tapaa kuvata henkilö- hahmojen ulkonäköä - lisäksi se käyttää kuvauksissaan useampaa eri havainnoijaa.

Pirjo Hassisen “Ennustaja” (Otava 1994) on kertomus noin 30-vuotiaasta Iris- nimisestä naisesta, joka on perinyt äidiltään selvänäköisyyden kyvyn. Romaanissa hän selvittelee välejänsä dominoivan ennustajaäitinsä, rationaalisen ydinfyysikkomiehensä ja eräiden muiden elämäänsä kuuluvien ihmisten kanssa. Lapsena Iris on viettänyt paljon aikaa Huovisten perheen seurassa. Huovisten tytär hukkui, ja Iiriksestä tuli eräänlainen kuolleen lapsen korvike Ensio ja Elisabet Huoviselle. Myöhemmin Iris saa tietää Ensio Huovisen olleen rakastunut häneen. “Ennustaja” on Hassisen kolmas romaani.

Eve Hietamiehen neljäs romaani “Teräsmiehen morsian” (Otava 1995) kertoo sekkin Iris-nimisestä naisesta, joka selvittelee vaikeita ihmissuhteitaan. Romaanin takakansi- teksti kuvailee tarinan lähtökohtia näin:

KUMPI MEISTÄ IMUROI, SIIVOOA KEITTIÖN, PESEE KYLPPÄRIN LAVUAARIN, LAKAISEE PERUNALASTUT SOHVAN ALTA JA HEITTÄÄ TYHJÄT MAITOTÖLKIT JÄÄKAAPISTA?

KUMPI OPETTELEE TEKEMÄÄN RUOKAA TAI TIETÄÄ MISSÄ ON KÄSIPYYH- KEET, FONDUEPATA, JOULUKORISTEET?

Iris ja Isto asuvat Itä-Helsingissä ja yrittävät totutella toisiinsa ja toisen sukuun, olla perhe, yhteiskunnan tukipilari. Mutta “miksi aina minä” on kysymys, joka kivittää kun pitäisi leikkiä tosissaan kotia.

Onko elämä vain asuntolaina, lauma muksuja ja keski- iän kyllästyminen?

Vai onko jossain kuitenkin bileet joihin vain et ole saanut kutsua?

Iris tuntee olevansa huonompi kuin siskonsa. Iston äidin kanssa hän ei tule toimeen lainkaan, ja Isto asettuu ristiriitatilanteissa aina äitinsä puolelle. Iiriksen äiti on vankilassa murhapoltosta ja tulisi vapautuessaan asumaan joksikin aikaa Iiriksen luokse, ellei Isto olisi ehdottomasti ajatusta vastaan. Iris käy välillä tapaamassa isoisäänsä, joka kohteli häntä lapsena huonosti, ja yrittää selvittää tätä kohtaan hautomiaan vihantunteita. Lopulta Iris lähtee karkumatkalle kotoaan.

Marja-Leena Tiaisen “Tähdet putoo ja sammuu” (Tammi, 1994) kertoo 14-vuotiaasta Laura Ollikaisesta. Kirjan takakansiteksti kuvailee romaanin teemoja seuraavasti:

Good morning, Laura! Jonathan kuiskaa hellästi seinäjulisteesta joka aamu. Laura rakastaa Jonathania ja muita New Kidsejä yli kaiken. Ihaninta olisi päästä NKOTB:n konserttiin ja nähdä idolit ilmielävinä.

Lauran haavemaailma kokee mullistuksen, kun Ollikaisten kesävieraaksi saapuu Veronika, helsinkiläistyttö. Veronika on ylimielinen ja ärsyttävä. Hänen mielestään Nyykkärit ovat typerää ja Laura lapsellinen maalaistyttö, joka ei tiedä elämästä mitään. Veronika soittaa kitaraa ja tekee omia biisejä. Hän halveksii showbisnestä, mutta tuntuu olevan siitä hyvin perillä - mistä hän on tietonsa hankkinut? Kuka on Hertzi ja miksi Veronika käy laulamassa vanhainkodin mummoille? Veronikan ympärillä on salaisuuksien muuri, jonka yli Laura yrittää päästä kurkistamaan.

Tarinan aikana Laura ja Veronika oppivat lopulta ymmärtämään toisiaan, ja Laurakin aikuistuu.

Juha Nummisen “Älä usko unelmiin” (WSOY 1997) on tekijänsä 14. romaani, murhatrilleri, jonka sisältöä takakannen teksti kuvailee näin:

Kaunis viestintä- ja imagokonsultti Sonja Mikkola aloittaa elämänmuutoksen suunnittelun omista hautajaisistaan. Tavoitteisiinsa hän kirjaa muun muassa bisnesmenestyksen ja avioeron rikkaasta ja öykkäröivästä kohuliikemiehestä. Siihen itsensäkehittämisurssi jääkin - kunnianhimoinen rouva löytyy raa’asti surmattuna rantasaunan verannalta Karjalohjalta.

Krp:n paras henkirikostutkija Mauri Kippo Kemppainen johtaa tutkimuksia ja huomaa äkkiä olevansa tilanteessa, josta on hyvää vauhtia kasvamassa Kemppaisen ja krp:n skandaalijuttu.

Juha Nummisen taidokkaassa trillerissä rikoskomisario Kippo Kemppaisen piinaviikon aikana poliisiorganisaatioissa käydään sisäisiä juonitteluja ja valtataistelua!

Jokaisesta romaanista olen valinnut analysoitavaksi keskeisimpien henkilöhahmojen ulkoisen olemuksen kuvaukset. Vähemmän tärkeät sivu- tai taustahenkilöt olen rajannut tutkimuksen ulkopuolelle.

Hassisen romaanista olen ottanut mukaan seuraavat kahdeksan henkilöhahmoa: *Iris*, *Iiriksen äiti*, *Iiriksen isä*, *aviomies Kimmo*, *Paul Oksanen*, *Paula*, *Elisabet Huovinen*, *Ensio Huovinen*. Hietamiehen romaanista olen ottanut mukaan seuraavat viisi henkilöhahmoa: *Iris*, *Isto*, *pappa*, *Iiriksen sisko Annika* ja anoppi *Aira*. Tiaisen romaanista olen ottanut mukaan seuraavat kolme henkilöhahmoa: *Laura Ollikainen*, *Veronika* ja Lauran sisko *Jutta Ollikainen*. Nummisen romaanista olen poiminut seuraavat viisi henkilöhahmoa: *komisario Mauri Kippo Kemppainen*, *toimittaja Make Sarkala*, *toimittaja Milla Sahlman*, *liikemies Isto Seppä* ja murhasta epäilty kohumiljonääri *Rasmus Mikkola*.

Aineistoni on siinä määrin suppea, ettei sen pohjalta voi tehdä yleistyksiä esimerkiksi siitä, onko mies- ja naiskirjoittajien tavassa kuvata henkilöhahmojensa ulkonäköä eroa tai kuvataanko aikuisille suunnatussa kirjallisuudessa ulkonäköä toisin kuin nuorille suunnatussa kirjallisuudessa, niin mielenkiintoisia kuin nämä aiheet olisivatkin. Uskon aineistoni kuitenkin olevan aivan riittävän suuri ulkonäön kuvaamisen rakenteellisten periaatteiden selvittämiseksi. Analysoimalla kahdenkymmenen yhden, neljästä eri romaanista poimitun henkilöhahmon kuvaukset lienee myös mahdollista tehdä suuntaa antavasti päätelmiä mm. siitä, miten paljon henkilöhahmon ulkoisesta olemuksesta tyypillisesti kerrotaan, ja siitä, mitkä ulkonäön piirteet ovat kuvauksissa tärkeitä ja mitkä taas eivät.

2. KOHDE JA HAVAINNOIJA KUVAUKSESSA

2.1. Kohde ja sen havainnoija

Aivan aluksi on huomautettava, että kaunokirjallisen tekstin esittämien kuvitteellisten tapahtumien rinnastaminen todellisen maailman todellisiin tapahtumiin tuottaa pakostakin monia käsitteellisiä ongelmia. Pekka Tammi (1992, s. 9) toteaa: “Kaunokirjallisista kertomuksista puhumisen erikoinen pulma on siinä, että kun halutaan kuvata kertovan tekstin rakennetta, joudutaan heti puhumaan henkilöistä, tai ainakin henkilöön viittaavin termein”. Tietyissä mielessä teksti on vain joukko kirjallisia kielellisiä ilmauksia - missä siis ovat *henkilöt* - havaintojen tekijät ja havaintojen kohteet?

Käsitteen ongelmallisuudesta huolimatta tulen jatkossakin yksinkertaisuuden vuoksi puhumaan henkilöistä, henkilöhahmoista, kertojista ja havainnoijista. Viittaan tällöin niihin inhimillistä olemista, tekemistä ja ajattelemista tietyissä mielessä jäljitteleviin mentaaliin konstrukcioihin, jotka ideaalinen lukija muodostaa lukiessaan kirjailijan kirjoittamia henkilöhahmojen kuvauksia, ts. antaessaan merkityksiä tekstin hierarkkisen rakenteen sisältämille kielellisille ilmauksille.

Kun ryhdyn analysoimaan kuvausten rakenteita, on lähtökohtanani seuraava oletus: *kirjallisuuden esittämät kuvaukset jäljittelevät rakenteissaan todellista havainnointiprosessia*. Väitteen perusteleminen on yksinkertaista: Kuvausten kautta esiin tuotava informaatio henkilöhahmon ulkonäöstä on poikkeuksetta aistimusperusteista. Kuvauksessa

kerrotaan, miltä henkilöahmo näyttää, toisin sanoen kuvataan visuaalista havaintoa. Siellä, missä on aistimuksia, on väistämättä myös aistihavaintojen tekijä. Lisäksi kaikki havainnot tehdään tietystä kontekstissa.

Kirjallisten kuvausten rakenteelliseen analyysiin voidaan siis ryhtyä samalta pohjalta kuin todellisenkin havainnointiprosessin analyysiin. On selvää, että todellisessa havaintoprosessissa on aina mukana sekä havaintojen kohde että havainnoija, joka kerää kohteesta informaatiota - tietystä kontekstissa, aistiensa ja mielensä kognitiivisen järjestelmän avulla. Kirjallisen kuvauksen kielellis-tekstuaalisissa rakenteissa voidaan olettaa olevan tietyllä tapaa mukana idea näistä samasta kahdesta havaintoon vaikuttavasta osapuolesta - havainnoijasta ja kohteesta. Tosin silloin, kun havainnoija havainnoi itseään, voivat havainnoija ja kohde olla yksi ja sama henkilö, kuten seuraavassa esimerkissä: *Iris avasi hissien oven ja katsoi itseään peilistä. Hän oli kohta kolmenkymmenen, saman ikäinen kuin isä oli kuollessaan. Hän oli äidin näköinen, hänellä oli samanlaiset silmät ja kulmakarvat ja suunseutu.* (PH, s. 12.) Keskeisiltä periaatteiltaan tilanne, jossa henkilö havainnoi omaa ulkoista olemustaan, ei kuitenkaan eroa tilanteesta, jossa yksi henkilö havainnoi jotakin toista henkilöä: informaatio hankitaan yhtä kaikki näköaistin välityksellä. (Poikkeuksena ovat ilmeiden kuvaukset; tähän käsittelen tarkemmin luvussa 2.4.1: b.)

Todellisen havainnointitilanteen ja kirjallisen kuvauksen suruton rinnastaminen herättää monissa varmasti epäilyksiä. Reaalimaailmassa kohteen ominaisuuksista on luonnollisestikin mahdotonta saada suoraa informaatiota muuten kuin aistien kautta, mutta kirjalliset kuvauksethan eivät välitä informaatiota mistään todellisesta kohteesta, jota voitaisiin havainnoida aistein! Kohde on usein olemassa vain epämääräisenä mentaalisenä konstruktiona kirjoittajan mielessä (ja myöhemmin tekstin välityksellä lukuprosessin myötä tietysti myös lukijan mielessä). Edellisen katkelman mainitsema Iris on oletettavasti kirjallinen henkilöahmo, eikä yksikään todellinen henkilö ole voinut nähdä häntä missään - aistinvaraisia havaintoja hänestä ei siis ole voitu tehdä. Käytännössä Hassisen kirjoittamassa kuvauksessa havainnoija on tietysti tekstin kirjoittaja itse (mikäli pois suljetaan se teoreettinen mahdollisuus, että hän olisi kirjoittanut kuvauksen jonkun toisen todellisen henkilön tekemien ja selostamien havaintojen pohjalta); hänen siis voidaan ajatella tekevän havaintoja luomastaan mentaalisenä konstruktiosta, jostakin sellaisesta kohteesta, joka on olemassa vain hänen mielessään. Mentaalista konstruktiota ei tietenkään voida havainnoida aistien varassa, sitähan ei voi nähdä, haistaa, maistaa, kuulla eikä tuntea. Sen ominaisuudet vain

tiedetään (tai keksitään). Kuinka siis voidaan rinnastaa todellisen kohteen aistipohjainen havainnointi ja jonkin sellaisen kohteen havainnointi, jota ei ole olemassa ja jota ei siis voi aistein lainkaan havainnoida?

Vastaus tähän on perin yksinkertainen: *kuvauksen kirjoittaminen jostakin sellaisesta kohteesta, joka on olemassa vain mentaalisenä konstruktiona, on mentaalinen prosessi, joka kielellis-tekstuaalisin keinoin jäljittelee aistien varassa tapahtuvaa todellista havainnointia ja kaikkia siihen liittyviä osatekijöitä.* Ehkä voitaisiinkin puhua “sielun silmin” havainnoimisesta.

Täydellisen kattava havainnointi lienee hyvin harvinaista, varsinkin kun on kysymys ihmisen kaltaisesta kohteesta, jonka olemukseen kuuluu lukematon määrä erilaisia piirteitä, yksityiskohtia, muotoja, värejä, kokoja ja suhteita. (Paljon helpompaa olisi havaita täydellisesti esimerkiksi ruuvimeisseli.) Useimmiten havainnoija kiinnittää tietoista huomiota vain joihinkin kohteen piirteisiin. Ihmismieli nimittäin järjestelee saamaansa informaatiota omien, ainutlaatuisten tietorakenteidensa eli **skeemojensa** varassa. Skeemat ohjaavat informaatiovirrasta tehtyjen havaintojen tulkintaa ja muuttuvat samalla prosessinomaisesti itsekkin. (Leino 1987, 39 - 41.) Eri henkilöt voivat tehdä samastakin kohteesta hyvin erilaisia havaintoja. He huomaavat eri asioita. He tulkitsevat ja arvottavat havaitsemaansa eri tavoin, ja he reagoivat siihen kukin omalla tavallaan. Kohde, jonka yksi havaitsee olevan “hyvän näköinen”, onkin toisen tekemän havainnon perusteella “arkinen”. Siinä missä yksi havainnoija huomaa kohteen siniset silmät, panee toinen havainnoija merkille tämän lakatut kynnet ja kolmas halpahallista hankitut kengät.

Kirjallisuuden esittämät kuvaukset jäljittelevät todellisia havainnointiprosesseja, joissa on tietyssä kontekstissa mukana sekä kohde että havainnoija. Havainnoijan nimeäminen ei kuitenkaan aina ole aivan yksinkertaista. Jokaisella kuvauksella on kirjoittajansa, jonka mentaalinen konstruktio kuvauksen kohde on. Kirjoittajan mentaalista konstruktioita ei voi tietenkään suoraan havainnoida kukaan muu kuin kirjoittaja itse. Onko kuvauksen havainnoija siis se fyysinen henkilö, joka on kirjoittanut kuvauksen mentaalisen konstruktion pohjalta? Tavallaan on, tavallaan ei. Jos kuvauksen kirjoittajaa pidettäisiin kuvauksen havainnoijana, olisi ajateltava myös, että kirjoittaja on itse yksi tai useampia teoksensa henkilöahmoista, jotka niinkään ovat hänen tekstuaalisia luomuksiaan. Koska tämä ajatus johtaa umpikujaan, on kuvauksen rakenteellista havainnoijaa etsittävä tekstistä.

On tärkeää huomata, etteivät kuvaukset välttämättä jäljittele juuri niiden kirjoittajan tapaa tehdä havaintoja kohteesta, joskin ne sitäkin voivat heijastella. Varsin usein kirjailija asettaa kirjoittamiensa kuvausten havainnoijaksi kirjallisen henkilöahmon, joka on aivan yhtä fiktiivinen kuin havaintojen kohdekin. Kirjailijan luomilla henkilöahmoilla on (tietyssä mielessä) omanlaisensa persoonallisuudet ja siten myös omanlaisensa skeemat, joiden varassa he järjestelevät ja valikoivat aistiensa välittämää informaatiota. Yleensä kohdetta siis havainnoidaan kuvauksissa siten kuin vastaavanlaista todellista kohdetta (kirjailijan mielestä) havainnoisi sellainen todellinen henkilö, jonka ajattelutapa vastaa identtisesti kirjailijan luomaa fiktiivistä henkilöahmoa. Toisin sanoen kuvausta kirjoittava kirjailija havainnoi luomaansa mentaalista konstruktioita (kuvauksen kohdetta) toisen mentaalisen konstruktion (havainnoijan) kautta siten, että fiktiivisen havainnoijan yksilöllinen persoonallisuus vaikuttaa siihen, mitä kuvauksessa tuodaan esille ja miten tämä tapahtuu.

Joskus lukijalla on kiusaus samastaa havainnoija ja kirjailija. Havainnoijana voi olla ns. kaikkietävä kertoja. Kaikkietävä kertoja voi vaikuttaa kirjailijan ajatusmaailman heijastumalta, mutta se ei kuitenkaan välttämättä ole yhtään vähemmän fiktiivinen kuin mikään tekstin varsinaisista henkilöahmoistakaan. Muistelmateoksessa taas havainnoijana tietysti on kirjoittaja itse. Tällöin kirjoittaja muistelee aikaisempaa havainnointitilannetta, jossa hän todellisena henkilönä teki havaintoja toisesta todellisesta henkilöstä. Luonnollisesikin kuvaukset heijastelevat tällaisessa tapauksessa mitä todennäköisimmin kirjoittajan omaa tapaa havainnoida, niitä skeemoja, jotka ohjaavat hänen hankkimansa aisti-informaation tulkintaa ja järjestelyä. On kuitenkin luontevaa ajatella, että tällöinkään kuvauksen rakenteellisena havainnoijana ei toimi kirjoittaja fyysisenä henkilönä vaan *hänen tekstissä esiintyvä heijastumansa*, kirjoittajan omasta itsestään laatima tekstuaalinen konstruktio. Muistellessaan aiempaa, jo päättynyttä havainnointitilannetta muistelmakirjailija itse asiassa havainnoi omia muistikuviaan, siis todellisen henkilön pohjalta luomaansa mentaalista konstruktioita. Tällöin kaikki tekstit asettuvat analyysin kohteeksi samanarvoisina riippumatta siitä, ovatko ne täysin fiktiivisiä kaunokirjallisia tuotoksia vai todellisiin tapahtumiin perustuvia ja todellisista ihmisistä kertovia dokumentteja.

Koska kuvauksessa kohde esitetään havainnoijan aistien ja mielen kautta suodattuneena, on selvää, että jokainen kuvaus sisältää vaihtelevissa määrin informaatiota sekä kohteesta että sen havainnoijan mielen tietorakenteista. Koska kirjoittaja voi tarkoituk-

sellisesti pyrkiä jäljittelemään jotakin itselleen epäluonteenomaista tapaa havainnoida kohdetta, voidaan ajatella, että kysymys on ainakin osittain fiktiivisen henkilöahmon tai fiktiivisen kertojan mielen tietorakenteista. Mielenkiintoinen on se väkisinkin heräävä kysymys, missä määrin, millä tavalla ja milloin fiktiivisten havainnoijien skeemoja heijastelevien kuvausten takaa voidaan jäljittää kirjoittajan omia skeemoja. Kirjoittajahan saattaa joskus kirjoittaa kuvauksia asiaa tarkemmin pohtimatta, vailla tietoista pyrkimystä jäljitellä itselle vierasta havainnointitapaa. Lisäksi kirjoittajan ajatusmaailma saattaa joissain tapauksissa asettaa omat rajansa sille, millaisia erilaisia havainnointitapoja hän yleensä pystyy kuvittelemaan. Tällöin kuvaukset saattavat hyvinkin paljastaa jotakin kirjoittajan omasta tavasta havainnoida, hänen mielensä skeemoista ja hänen arvomaailmastaan. Sen selvittäminen, missä määrin tekstin rakenteelliset havainnoijat milloinkin heijastelevat kirjoittajan omia skeemoja, on kuitenkin aivan oma ongelmansa, johon en aio enempää puuttua. Varsin yleinen näkemys kirjallisuustieteessä sitä paitsi on, että tekstin kautta ei ole mahdollista tehdä päätelmiä tekstin todellisesta tekijästä.

Vaikka jokainen kuvaus sisältää sekä rakenteellisen havainnoijan että rakenteellisen kohteen, eivät molemmat kuitenkaan välttämättä tule yhtä voimakkaasti esille. Tämän asian suhteen on havaintoprosessi nähtävä jatkumona, jolle kuvauksen painopiste voi sijoittua mihin tahansa kohtaan: toisessa ääripäässä on kuvaus, joka antaa täysin objektiivista informaatiota kohteesta (*x:n nenä on kapea*), toisessa ääripäässä kuvaus, joka antaa informaatiota ainoastaan niistä subjektiivisista reaktioista, joita kohde havainnoijassa herättää (*y pitää x:n nenästä*). Kuvaus voi siis hyvinkin sisältää informaatiota enemmän havainnoijan skeemoista kuin varsinaisen kohteen ulkoisesta olemuksesta.

2.2. Kuka havaitsee - näkökulman lingvistiset ja translingvistiset merkit

Totesin jo edellä, ettei tekstin fyysistä kirjoittajaa voida pitää kuvauksen rakenteellisena havainnoijana. Kertovassa fiktiossa ajatellaan olevan mukana kolmenlaisia agenteja: henkilöitä, kertoja ja teksti. Lisäksi fiktion välittyminen edellyttää sitä, että henkilöt havaitsevat fiktiivisen maailman, kertoja kertoo, että henkilöt havaitsevat, ja teksti esittää, kuinka kertoja kertoo, että henkilöt havaitsevat. Henkilöhahmojen lisäksi myös kertoja voi toimia havainnoijana: ns. kaikkietävän kertojan välittämä tieto ylittää henkilöiden tekemät

havainnot. Toisaalta kysymyksessä voi olla myös omaelämäkerrallinen kerronta, jolloin havainnoijana toimii kertojan aiempi minä, joka ei tietenkään voi olla kaikkietävä muuttumatta fiktiiviseksi. Lisäksi kertojan yläpuolelle oletetaan vielä teksti, joka esittää itse kertomisen aktin. (Tammi 1992, 10 - 12.)

Kertojan ja henkilöiden tasolle kuuluu omanlaistaan sanallista esitystä, jota kutsutaan diskurssiksi. Henkilön diskurssilla tarkoitetaan henkilöiden itsensä tuottamaa esitystä, siteerattua dialogia tai henkilöille kuuluvia, kertojan suoraan siteeraamia ajatuksia. Kertojan diskurssilla tarkoitetaan sitä kertojan lausumaa esitystä, jolle henkilöiden oma diskurssi on aina alistettu. Lisäksi on olemassa välittäviä muotoja, joissa tuodaan esille sekä kertoja että tälle alisteinen henkilöahmo; tällaista diskurssia kutsutaan kertojan ja henkilön diskurssiksi. (Tammi 1992, 29.)

Luonnollisestikin kuvauksen kohde yleensä selviää kuvauksesta heti. Oma tehtävänsä on päätellä, kuka milloinkin toimii kuvauksen havainnoijana - siis kenen skeemoja kuvaus heijastelee. *Mies oli nyt kuningas ja kukko, herra, ja Iris ei ollut muuta kuin tissit ja perse paremmasta päästä ja aivot täynnä säikkyä sahajauhoa* (PH, 153). Tässä kuvauksessa kohteena on Iris-niminen henkilöahmo. Hassisen romaanissa asioita tarkastellaan pääosin Iirixen näkökulmasta; useimmissa kuvauksissa hän selvästi toimiikin havainnoijana. Mutta onko niin tässäkin esimerkissä? Kuinka voidaan selvittää, kenen näkökulmasta havainto kuvauksessa tehdään? Entä mistä tietää, milloin havainnoijana toimii kertoja, milloin joku kertojalle alisteisista henkilöahmoista?

Pekka Tammi (1992, 36 - 71) on listannut erilaisia lingvistisiä ja translingvistisiä merkkejä, jotka auttavat sen selvittämisessä, kenen näkökulmasta milloinkin on kysymys. Osa merkeistä auttaa erottamaan henkilöahmon diskurssin kertojan diskurssista, osan avulla voidaan henkilöahmojen diskurssit tarvittaessa erottaa toisistaan. Lingvistisiä merkkejä ovat sitaatin merkitseminen, persoonamuodot, aikamuodot, johtolause, deiktiset viittaukset, leksikaaliset täytteet, syntaksi, idiomi ja tyyli. Translingvistisiä merkkejä ovat havainto, arvot ja asenteet sekä upotukset.

Sitaatin käytöstä henkilöahmon diskurssin merkinä Tammi toteaa, että vaikka sitä vanhemmassa proosassa käytetäänkin, ei se ole enää modernille proosalle tyypillinen keino. Persoonamuodot merkinä kertojan läsnäolosta diskurssissa tulevat esille seuraavassa esimerkissä: *Laura aukaisi vetoketjun ja alkoi kiskoa farkkuja. Reisien kohdalta teki tiukkaa. Oliko hän taas lihomut?* (MT, 29.) Tunnetun säännön mukaan persoona- ja

possessiivimuodot tulevat kertojan ja henkilön diskurssissa kertojalta, mikä tarkoittaa sitä, että henkilön diskurssin 1. ja 2. persoona korvataan aina epäsuoraan esitykseen kuuluvilla muodoilla, siis 3. persoonan muodoilla (Tammi 1992, 37). Tässä farkkujen ahtaus laukaisee Laurassa ajatuksen: *Olenko minä taas lihonut?*" Kertojan läsnäoloa ilmaisevan kolmannen persoonan käytöstä huolimatta Lauraa kuitenkin havainnoi Laura itse, ei kertoja. Tämä selviää viimeisen lauseen syntaktisista (kysymyslause) ja deiktisistä (*taas*) elementeistä.

Myös verbien aikamuodot käyttäytyvät kertojan ja henkilön diskurssissa epäsuoran esityksen sääntöjen mukaisesti. Henkilön diskurssin preesens muuttuu kertojan ja henkilön diskurssissa imperfektiksi, imperfekti ja perfekti pluskvamperfektiksi, pluskvamperfekti pysyy pluskvamperfektinä ja futuuri näkyy konditionaalina. (Tammi 1992, 39.) Edellisessä esimerkissä muuttuu persoonan lisäksi tempus - perfekti muuttuu pluskvamperfektiksi: *Olenko minä taas lihonut? > *Oliko hän taas lihonut?* (MT, 29.)

Yksi ilmeisimmistä henkilöhahmon näkökulman tunnusmerkeistä on johtolause, joka ilmoittaa selvästi, kenen näkökulmasta kuvauksessa perimmiltään on kysymys: *Iiris ajatteli että mies oli kuin väärällä värillä painettu kiiltokuva, komea mutta haaleanpunainen* (PH, 165).

Deiktiset elementit eli ajan- ja paikanmääreet, determinatiivit ja joissain tapauksissa pelkät erisnimet tulevat Tammen mukaan (1992, 43) kertojan ja henkilön diskurssissa suoraan kokevan subjektin näkökulmasta ja toimivat näin vihjeenä siitä, että mukana on henkilöhahmon diskurssia. Tällainen merkki on esimerkiksi ajan adverbi *nyt* seuraavassa ilmeen kuvauksessa: *Nyt Kimmo katsoi häntä kuin vierasta, kuin silloin alussa* (PH, 191). Havainnoivan henkilöhahmon nykyhetkeen viittaava adverbi *nyt* on siis liitetty kertojan diskurssin mukaiseen menneeseen aikamuotoon, ja voimme päätellä, että kysymys on kokevan subjektin ajatuksista. Sama pätee aiemman esimerkkilauseen adverbiin *taas*: *Oliko hän taas lihonut?* (MT, 29.) Henkilöahmon näkökulma voi tulla esille myös esimerkiksi demonstratiivipronominien *tämä*, *tuo* kautta muuten suorassa esityksessä. Henkilöahmon diskurssi tulee esille myös sellaisissa tapauksissa, joissa viitataan henkilönimillä sellaisiin henkilöahmoihin, jotka ovat kertojan tai lukijan kannalta tuntemattomia mutta tietyille (havainnoivalle) henkilöahmolle tuttuja.

Myös epäsuorassa esityksessä esiintyvät leksikaaliset täyteilmaisut voivat olla merkki henkilöahmon näkökulmasta. Tällaisia leksikaalisia täyteilmaisuja ovat esimerkiksi emfaattisessa tehtävässä käytetyt *kyllä* ja *ei* ja huudahdusilmaisut *ah*, *voi* jne. Huudahdus

Luoja osoittaa seuraavassa esimerkissä, että kysymys on nimenomaan Lauran omasta näkökulmasta: *Lauran poskia kuumotti. Luoja, hänen täytyi olla punaisempi kuin punaisinkaan jouluomena.* (MT, 42.) Muita henkilöhahmon näkökulman merkkejä ovat sellaiset täyteilmaisut, joiden kautta voidaan korostaa nimenomaan ajattelevan ja havainnoivan henkilöhahmon epävarmuutta, oletusta tai meneillään olevaa päättelyprosessia: *kai, varmaan, kenties, siis, suinkaan* (Tammi 1992, 46).

Havainnoivalle henkilöhahmolle kuuluvat subjektiivinen korostus voi tulla esille myös syntaktisten merkkien kautta. Tällaisia merkkejä ovat kysymyslause ja ekspressiivistä “intonaatiota” heijasteleva syntaksi ja sanajärjestys. (Tammi 1992, 47.) Ilmeinen merkki on kysymyslause: *Oliko hän taas lihonut?* (MT, 29.) Tietynlainen subjektiivinen intonaatio paistaa seuraavankin kuvauksen läpi, ja on selvää, että kysymyksessä on Lauran näkökulma: *Töröhuuli, Laura risti mielessään. Järkyttävintä oli kuitenkin rengas. Se ei roikkunut korvasta, kuten yleensä ihmisillä, vaan nenästä. Nenästä! Nenärengas oli upotettu Veronikan vasempaan sieraimen.* (MT, 63.)

Näkökulma voi ilmetä myös idiomien, henkilöhahmolle ominaisen puhutavan perusteella (Tammi 1992, 49). Lauran idiomit tulevat esille selvästi kuvauksessa, jossa hän havainnoi Länsimiestä, sekä kuvauksessa, jossa hän havainnoi isänsä ja äitinsä ilmeitä: *Komein ja muutenkin ihanin* (MT, 17), *Isä ja äiti näyttivät ällöttävän ylpeiltä ja onnellisilta* (MT, 31).

Idiomin perusteella voidaan päätellä, ettei Iiris todennäköisesti ole oman itsensä havainnoija kuvauksessa, jota tarkastelimme jo aiemmin: *Mies oli nyt kuningas ja kukko, herra, ja Iiris ei ollut muuta kuin tissit ja perse paremmasta päästä ja aivot täynnä säikkyä sahajauhoa* (PH, 153). Ongelmallisiksi ja tarkkuutta vaativiksi rakenteet käyvät silloin, kun kertomuksessa välitetty maailmankuva on tällä tavalla asetettu useampikerroksisten upotusrakenteiden sisälle (Tammi 1992, 61). Kuvauksessa välitetään asenteita, jotka tulevat miehen näkökulmasta ja kohdistuvat Iirikseen. Miehen asenteet lienevät kuitenkin Iiriksen olettamia. Kertoja kertoo Iiriksestä, joka tarkkailee miestä, joka tarkkailee Iiristä. Upotusrakenteessa Iiris tarkkailee itseään miehen näkökulmasta. Periaatteessa näkökulma kyllä on Iiriksen, hän toimii havainnoijana kautta koko romaanin lukuun ottamatta toisten henkilöhahmojen repliikkeihin sisältyviä kuvauksen funktiota kantavia kielellisiä ilmauksia. Kuvauksessa käytetty idiomit ei kuitenkaan tunnu kuuluvan Iirikselä vaan pikemminkin hänen seurassaan olevalle miehelle. Iiris siis tarkastelee tässä itseään miehen näkökulmasta,

tämän mielen skeemoihin eläytyen. Kenen skeemoja kuvaus siis heijastelee? Tämän ratkaiseminen ei ole aivan yksinkertaista. Jos Iris tosiaankin on selvänäkijä ja telepaatikko, kuten romaanissa annetaan ymmärtää, hän havainnoi suoraan miehen tapaa tehdä havaintoja - tällöin kysymys on miehen skeemoista. Jos Iris vain yrittää eläytyä miehen ajatusmaailmaan, heijastelee kuvaus Iiriksen skeemoja. Kuvauksesta tosin ei selviä hänen tapansa havainnoida itseään tai naisia yleensä, vaan se, millaisia miehen ajatusmaailmaa koskevia uskomuksia Iiriksellä on. Kyseessä on upotus: kertoja kertoo, kuinka henkilöhahmo havainnoi omaa itseään jonkun toisen henkilöhahmon näkökulmaa käyttäen.

Tekstien tyylilliset puutteet (esim. sekavuus, banaliteetti) luetaan yleensä kirjoittajan viaksi, mutta ne voivat olla myös näkökulman merkki, tehokeino, jonka avulla karakterisoidaan jotakin tiettyä henkilöahmoa (Tammi 1992, 50).

Lingvistiset merkit eivät aina ilmaise näkökulmaa, vaan toisinaan pitää turvautua kontekstuaalisiin vihjeisiin. Näin on usein havainnon kohdalla; kuvauksen yhteydessä voidaan kontekstuaalisin vihjein antaa ymmärtää, että tietty henkilöahmo havainnoi kohdetta ja että kuvauksessa on siis kysymys tämän henkilöahmon ajatuksista ja tavasta havainnoida. Kuvausten lukeminen kertojan ja henkilön diskurssiksi voidaan perustella usein sillä, että niiden läheisyydessä esiintyy jokin eksplisiitisti havaitsemiseen viittaava verbi. Tosin myös muunlaiset kontekstuaaliset merkit voivat tulla kysymykseen; verbin asemasta voidaan käyttää muitakin viittauksia havaitsemisen ulkoisiin olosuhteisiin. (Tammi 1992, 54 - 56.) Seuraavassa esimerkissä ensimmäinen lause (lukuisten lingvististen merkkien lisäksi) vihjaa, että jatkossa siirrytään noudattamaan Iiriksen näkökulmaa ja että kuvauksessa ilmaistut asiat ovat Iiriksen ajatuksia, jotka esitetään epäsuoran kerronnan kautta, eivät kertojan diskurssia: *Iris avasi hissien oven ja katsoi itseään peilistä. Hän oli kohta kolmenkymmenen, saman ikäinen kuin isä oli kuollessaan. Hän oli äidin näköinen, hänellä oli samanlaiset silmät ja kulmakarvat ja suunseutu.* (PH, 12.) Periaatteessa on siis mahdollista, että havainnoiva henkilöahmo erehtyy: ehkä hän ei todellisuudessa olekaan äitinsä näköinen, ehkä hän vain haluaa nähdä kasvoissaan äitinsä piirteitä. Joka tapauksessa kuvaus heijastelee havainnoijana toimivan Iiriksen tapaa hahmottaa, luokitella ja tulkita omaa ulkonäköään. Näinhän ei olisi, jos kysymyksessä olisikin kertojan havainto/kuvaus siitä, että Iris muistuttaa ulkoiselta olemukseltaan äitiään.

Arvoihin ja asenteisiin eli maailmankuvaan liittyen Tammi (1992, 57) toteaa, että yksittäisten henkilöagenttien omaksumien asenteiden merkitys voidaan ymmärtää

ainoastaan suhteessa koko tekstin sisältämään arvojärjestelmään. Joissakin kuvauksissa henkilön oma näkökulma erottuu hyvinkin selvästi, esimerkiksi kuvauksessa, jossa tarkastellaan Veronikan nenärengasta: *Järkyttävintä oli kuitenkin rengas* (MT, 63). Kuvaus heijastelee arvoja, jotka selvästi kuuluvat sovinnaiselle Lauralle, joka näin ollen on selvästi myös kuvauksen rakenteellinen havainnoija. Tammi kuitenkin huomauttaa (1992, 59), että henkilöiden asenteet voivat tulla esiin myös laajemmassa mittakaavassa, jolloin kerronta kokonaisuudessaan mukautuu henkilön arvomaailmaan, vaikka esitys muodolliselta kannalta säilyisikin epäsuorana.

Teknisesti ottaen Hassisen romaanin hän-muotoinen kerronta ei hylkää hetkek-sikään (repliikkejä lukuun ottamatta) Iiriksen näkökulmaa. Oikeastaan kerronta voisi aivan hyvin olla minä-muotoista; Iiristä ei kuvata kertaakaan aidosti ulkopuolisen silmin - lukija näkee ja tietää sen, mitä Iris näkee ja tietää. Joissakin kuvauksissa, mm. edellisessä esimerkissä, kuitenkin nousee esille päähenkilön selvänäköinen kyky käyttää hyväkseen toisten henkilöihahmojen näkökulmia.

Hietamiehen romaanissa kerronta etenee minä-muodossa. Muiden henkilöihahmojen repliikkejä lukuun ottamatta näkökulma siis kuuluu koko ajan kertojana toimivalle päähenkilölle, Iirikselle.

Tiaisen romaanissa asioita tarkastellaan enimmäkseen Lauran näkökulmasta, joskin kahdessa luvussa siirrytään kuvaamaan tapahtumia Veronikan näkökulmasta. Kuten kahdessa edellisessäkin romaanissa, ei tässäkään käytetä kaikkitietävää kertojaa, jonka avulla näkökulma irtautuisi edes hetkeksi päähenkilön ajatus- ja havaintomaailmasta. Paikoitellen näkökulma kuitenkin *melkein* muuttuu siten, että päähenkilöä tarkasteltaisiin hänen ulkopuoleltaan käsin: *Lauran ilme painui epäluuloiseksi* (MT, 21), *Laura meni järkytyksestä sanattomaksi. Hänen kasvonsa muuttuivat tulipunaisiksi ja kuuma aalto pyyhkäisi hänen lävitseen.* (MT, 64.) Molemmissa esimerkeissä siirrytään äkkiä Lauran sisäisen elämän kuvaamisesta hänen visuaalisesti havaittavien ilmeidensä ulkokohtaiseen kuvaamiseen. Koska romaanissa ei muuten kerrota tai näytetä mitään sellaista, mitä jompikumpi päähenkilöistä ei tiedä tai havaitse, tuntuu tämä näkökulman hetkittäinen liikahtaminen enemmänkin kirjoittajan narratiiviselta horjahdukselta kuin harkitulta näkökulman vaihdokselta.

Edellä olen tuonut esille erilaisia tapoja selvittää kuvauksen rakenteellinen havainnoija. Nummisen romaanin teksti tuottaa kuitenkin paikoitellen ongelmia. Mukana on

kertoja, joka ei ole yksikään teoksen henkilöahmoista. Hetkittäin siirrytään kertojan diskurssista kuvaamaan useammankin eri henkilöahmon ajatuksia, joten voidaan siis olettaa, että kuvauksienkin rakenteellinen havainnoija saattaa vaihdella, toisin kuin aineistoni muissa romaaneissa. Havainnoijan vaihdokset vain eivät ole kovin selviä - monesti on vaikea sanoa, onko kysymys kertojan näkökulmasta vai jonkin henkilöahmon näkökulmasta.

Periaatteessa sitä, että kertoja kuvailee tietyn henkilöahmon ajatuksia, voidaan pitää merkinä siitä, että ajatuksien yhteydessä esitetty kuvaus on mahdollisesti tehty saman henkilöahmon näkökulmasta. Suhteellisen selvä tapaus on seuraava esimerkki: *Rokonarpi-
nen rikoskomisario, jonka nimi häipyi Sepän päästä, kun hän kuuli, että Sonja Mikkola on surmattu, siristää silmiään. "Vaikka luulisi, että nimenomaan te, jos kuka..." Pitkä, kapea
nenä työntyy lähemmäksi, ja hän erottaa sierainten värinän ja kavahtaa vaistomaisesti taaksepäin.* (JN, 49.) Kertoja kuvailee Seppä-nimisen henkilöahmon ajatuksia ja esittää samalla rikoskomisariosta kuvauksen, jonka rakenteellisena havainnoijana selvästikin on Seppä. Kaikki kuvaukset eivät kuitenkaan ole yhtä selviä. Esimerkiksi seuraavassa tekstikatkelmassa kuvataan Kipon ajatuksia, mutta havainnoijana on silti epäilemättä kertoja - Kippohan ei voi havainnoida itseään oman itsensä ulkopuolelta käsin, paitsi jos tarkastelisi itseään esimerkiksi peilin kautta, mistä tässä ei kuitenkaan liene kyse: *Juuri tämä on kiroton väärin. Kippo sadattelee mielessään vaistomaista asennettaan, ja jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin entistä voimakkaammin. Nyt hän on lankeamassa jälleen samaan hyväuskoiseen, rutiininomaiseen löperyyteen, jonka tuloksena Ristikangas...* (JN, 40.) Kaikki kuvaukset tuntuvat tehdyn samasta näkökulmasta, ainakin jos niitä tarkastellaan idiomien, tyylin ja maailmankuvan osalta. Edellisen esimerkin perusteella ei välttämättä voida automaattisesti olettaa, että siirtyminen henkilöahmon ajatuksien kuvaamiseen merkitsisi sitä, että lähivirkkeissä esitetyt kuvaukset olisi tehty kyseisen henkilöahmon näkökulmasta. Toisinaan henkilöahmon näkökulmaan *näytetään* siirtyvän, ainakin mikäli siirtymän merkinä voidaan pitää havaitsemiseen liittyvän verbin esiintymistä tekstissä tai tietynlaista tapaa viitata kuvattavaan henkilöahmoon. Kohtalaisen varma merkki henkilöahmon näkökulmaan siirtymisestä Nummisenkin romaanissa on ajoittainen tilanteiden ja henkilöahmojen kuvaaminen henkilöahmojen muistikuvien kautta. Esimerkiksi seuraava katkelma on Make Sarkalan ajatuksissa tapahtuva takauma: *Milla Sahlman hymyili yhtä aikaa surullisesti ja monimielisesti, niin kuin Kauppalehden entiset naistoimittajat usein*

hymyilevät. -- Milla viestitti sanattomasti - veikeiden silmiensä, hyllyvien rintojensa ja kaksoisleukansa voimin - että -- (JN, 92.) Make Sarkala on siis se kuvauksen rakenteellinen havainnoija, jonka mielen skeemat ovat vaikuttaneet kuvauksen rakentumiseen, siihen, mitä ja miten kuvauksen kohteen ulkonäöstä kerrotaan. Hämmäntävää on vain se, että kaikki muutkin Milla Sahlmanin kuvaukset, havainnoijasta riippumatta, näyttävät olevan idiominsa, tyyliensä ja heijastelemissä asenteiden osalta melko lailla samanlaisia. Sama ilmiö on havaittavissa kaikkien muidenkin henkilöhahmojen kuvausten kohdalla.

Ovatko Nummisen romaanin kaikki havainnoijat siis persoonallisuudeltaan, asenteiltaan, maailmankuviltaan ja idiomiltaan identtisiä? Vai onko havainnoijana sittenkin jokaisessa kuvauksessa romaanin ulkopuolinen kertoja, huolimatta siitä, että niin monet lingvistiset ja translingvistiset merkit antavatkin viitteitä jonkin henkilöhahmon diskurssiin siirtymisestä? Vastauksen löytäminen edellyttäisi Nummisen teosten tarkempaa analyysia, johon en voi tämän työn yhteydessä ryhtyä. On kuitenkin vaikea olla tuntematta houkutusta sellaiseen ehkä hätiköityynkin ja varmasti narratologisesti kerettiläiseen päätelmään, että Numminen saattaisi kirjoittajana heijastaa jokaiseen kuvaukseen nimenomaan oman tapansa havainnoida miehiä, naisia ja maailmaa ja että kaikkien romaanin kuvausten rakenteellisena havainnoijana siis olisi kertoja, jonka skeemat ovat identtisiä tekstin fyysisen kirjoittajan skeemojen kanssa.

2.3. Kuvauksen painopiste kohteen ominaisuuksissa

a) Varsinaiset ulkoisen olemuksen piirteet

Kielellinen ilmaus, joka kantaa henkilöahmon ulkoisen olemuksen kuvaamisen funktiota, voi antaa objektiivista, tulkinnoista vapaata tietoa kohteen piirteiden **konkreettisista ominaisuuksista**. Vaikka kohdetta tarkastellaan tällaisissakin kuvauksissa havainnoijan silmin, on kuvauksen painopiste kokonaan kohteessa.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa annetaan tietoa kohteen piirteiden konkreettisista ominaisuuksista:

- Ja isällä oli *pitkät lihat sormet*. (PH, 13)
 Kimmo veti ylleen *t-paidan*, jota hän käytti *haalarien* alla. *Paidanrintamuksessa oli teräväsärmäinen aurinko ja teksti: Atomkraft, nej tack!* (PH, 104)
 Miehellä oli *lyhythihainen paita ja iso aataminomena karvattomaksi ajellulla kurkulla*. (PH, 13.)
 Paula istui kiukkuisen näköisenä pöytänsä ääressä ja katsoi lirstä *ruskeilla silmillään* (PH, 11).
Paulalla oli toisessa silmässä enemmän luomiväriä kuin toisessa (PH, 148).
 Hänellä oli omat vaatteensa, *valkoista ja punaista* (PH, 197).
 Tiiu tapitti *otsatukkansa* alta ja naapurinpihan pojat alkoivat nauraen kaataa lumiukkoa, sen porkkananenä vieri portaiden viereen (EH, 25).
 Otin *silmälasis* silmiltä ja työnsin ne Iston rintataskuun turvaan (EH, 54).
 Paula oli muuten *hoikka*, mutta *hänen reitensä ja lanteensa keräsivät rasvaa*. (PH, 108)
 Sellainen *kalvakan laiha, vaalea, seitsemänvuotias pikkulikka*, joka oli niin hajuton ja mauton, että vain naulakossa roikkuvasta talvitakista saattoi päätellä sen olevan kotona (EH, 9).
 Se *lihava* pentu oli ehtinyt kähmiä itselleen melkein kaikki lihat (EH, 14).
 Mä olin *lyhyt*, Isto *pitkä*. Olin *vaalea*, se *tumma*. Se oli *jykevä*, mä *pullea*. (EH, 21.)
 Se oli melko *lyhyt* mutta treenatun näköinen (MT, 110).
 Laura aukaisi vetoketjun ja alkoi kiskoa farkkuja. *Reisien kohdalta teki tiukkaa*.
 Länsimiehellä oli *leveät hartiat ja pitkät, luonnonkiharat hiukset* (MT, 17).
 Länsimies kohottautui täyteen *sadankahdeksankymmenenviiden senttimetrin pituuteensa* (MT, 18).
 Mauno Kivelä nousee hitaasti *160-senttiseen pituuteensa*, mutta nuori lääkäri jää kyhöttämään ruumiin ääreen (JN, 15).

Kun tarkastellaan sitä informaatiota, joka edellisissä esimerkeissä liitetään kuvattaviin piirteisiin, havaitaan sen olevan sellaista, josta kaikki normaaliaistiset havainnoijat olisivat samaa mieltä - se siis ei perustu tulkintoihin, eikä se kuvaile havainnoijan reaktioita. Useimmissa tapauksissa informaatio ei myöskään ole arvottavaa. Kuvausten painopiste on kohteessa ja sen piirteiden konkreettisissa fyysisissä ominaisuuksissa: koossa, värissä,

muodossa jne. Voidaan ajatella, että tällaisen informaation avulla voitaisiin ryhtyä piirtämään kohteesta kuvaa siten, että useat eri piirtäjät päätyisivät kuvatun piirteen osalta pitkälti samankaltaiseen lopputulokseen.

Ensimmäisessä esimerkissä havainnoidaan isän sormia ja liitetään niihin ominaisuudet *pitkä* ja *laiha*. Tällainen havainto on maailmankatsomuksellisesti kohtalaisen neutraali¹, koska siihen ei liity arvottamista - esille tuodaan kohteen konkreettisia ominaisuuksia, ei havainnoijan psyykkisiä tai fyysisiä reaktioita (ellei määritettä *laiha* pidetä tässä yhteydessä konnotatiivisesti latautuneena ja siten jo eräänlaisena subjektiivisena reaktiona²). T-paidan kuvauksessa on kysymys havainnon objektiivisesta selostuksesta: tekstissä annetaan informaatiota paidassa olevasta kuvasta ja tekstistä. (Kokonaan toinen asia on se, että paidan perusteella voimme ehkä päätellä jotakin sitä kantavan henkilöahmon asenteista.) Neutraalia tietoa ulkonäön konkreettisista ei-tulkinnallisista piirteistä antavat myös kuvaukset, joissa mainitaan henkilöllä olevan *otsatukka* tai *silmälasit*. Myöskään miehen paitaa tai kurkkua ei kuvata tulkitsevasti, arvottavasti tai muuten havainnoijan maailmankuvaan paljastavalla tavalla, sillä ilmaukset *iso aataminomena* ja *karvattomaksi ajeltu kurkku* voidaan käytännössä käsittää vain yhdellä tavalla. *Lyhythihaisuus* paidan, *isous* aataminomenan, *karvattomuus* kurkun ja *ruskeus* silmien kuvauksessa esille tuotuna ominaisuuksina ovat kohteen piirteiden fyysisiä, yksiselitteisesti havaittavia ominaisuuksia, joista ei edetä tulkintoihin, arvoituksiin tai muunkaanlaisiin reaktioihin havaittua kohtaan. Väritkin ovat kaikkien normaaliaististen silmissä kohtalaisen samanlaisia, joten kuvaus, jossa henkilöahmon vaatteisiin liitetään ominaisuudet *valkoinen* ja *punainen*, painottuu yksinomaan kohteen konkreettisiin ominaisuuksiin.

Henkilöahmon ulkoista olemusta voidaan kuvata joko suorasti tai epäsuorasti, jonkin toisen kohteen kautta. **Suorissa kuvauksissa** tuodaan eksplisiittisesti esille jokin

1

Sen sijaan jonkin tietyn piirteen valitseminen kuvattavaksi ei suinkaan ole vailla maailmankuvaan liittyviä merkityksiä; tätä seikkaa käsittelem tarkemmin jatkossa. Skeemoja jossain määrin heijastelevasta valinnasta on kysymys myös siinä, että kuvatusta piirteestä tuodaan esille juuri tiettyjä ominaisuuksia - sormista esimerkiksi *pituus* ja *laihuus* eikä esimerkiksi väri.

2

Kaikki kielelliset valinnat heijastelevat käyttäjänsä skeemoja. Tämän tutkimuksen puitteissa minun kuitenkin on tyydyttävä valitsemaani tarkkuusasteeseen, jotta itse asia ei katoaisi loputtomasti tarkentuvan analyysin alle.

kohteen piirre ja sen ominaisuus, kuten edellä käsitellyissä esimerkeissä. **Epäsuorat kuvaukset** tekevät saman implisiittisesti ja vaativat lukijalta jonkin verran tulkintaa avautuakseen: *Laura aukaisi vetoketjun ja alkoi kiskoa farkkuja. Reisien kohdalta teki tiukkaa.* (MT, 29.) Tässä ei vielä ilmaista mitään eksplisiittistä henkilöahmon ulkonäöstä - todetaan vain, että farkut ovat reisien kohdalta tiukat. Esille tuodaan henkilöahmon yhden piirteen, reisien, suhde toiseen objektiin, farkkuihin. Reisiä ei kuvailla mitenkään. Niihin ei eksplisiittisesti liitetä minkäänlaisia ominaisuuksia. Lukijan tehtäväksi jää tulkita kuvausta ja päättää, onko sen ensisijainen funktio ilmaista, että 1) farkut ovat reisien kohdalta pienet, jolloin kuvauksessa on perimmiltään todellakin kysymys farkkujen ominaisuudesta, vai että 2) farkkuja sovittavan henkilöahmon reidet ovat paksut. Häilyntä näiden kahden mahdollisen päätelmän välillä tulee esille ekplisiittisesti myös itse kuvauksessa: *Oliko hän taas lihomut?* (MT, 29.) Kuvauksen rakenteellinen havainnoija ei siis itsekään osaa päättää, onko hänen havainnossaan kysymys ensisijaisesti hänen reisiensä vai hänen farkkujensa ominaisuudesta. Epäsuora on myös seuraava kuvaus: *Hän oli riisunut sateen kasteleman huivinsa eteisessä, ja liris oli omasta huoneestaan nähnyt, kuinka pusero oli kohonnut korkealle ja pyöristynyt uskomattomalla tavalla naisen rintojen kohdalta* (PH, s. 19). Näennäisesti kuvaus kohdistuu puseron tapaan istua henkilöahmon yllä, mutta kysymyksessä onkin välillinen kuvaus, jonka tosiasiallinen primäärifunktio on antaa informaatiota naisen rintojen ominaisuuksista.

Kun tuodaan esille kohteen ulkoisen olemuksen ominaisuuksia, voivat havainnoijan maailmankuvat tulla esille kuin vahingossa, esimerkiksi konjunktion valinnan kautta. Tiaisen romaanissa "Tähdet putoo ja sammuu" noudatetaan kerronnassa enimmänsä aikaa päähenkilön Lauran näkökulmaa. Laura tekee eräästä henkilöahmosta seuraavanlaisen havainnon: *Se oli melko lyhyt mutta treenatun näköinen* (MT, 110). Esille siis tuodaan se kohteen konkreettinen ominaisuus, että hän on *lyhyt*. Tämän ominaisuuden esille tuomiseen ei havainnoijan skeemojen suhteen liity muuta paljastavaa kuin se, että hän kiinnittää huomiota juuri pituuteen, pitää pituutta olennaisimpana kohdetta määrittävänä piirteenä. Adjektiivina *lyhyt* ei ole erityisen konnotatiivinen. Lisäksi esille tuodaan niin ikään neutraali vaikutelma, jonka mukaan kohde on *treenatun näköinen*. Kokonaisuudessaan kuvaus kuitenkin paljastaa havainnoijan maailmankuvia. Ominaisuudet suhteutetaan toisiinsa konjunktion *mutta* avulla. Sen tilalla voisi olla konjunktio *ja*: **lyhyt ja treenatun näköinen*.

Tällöin yksinkertaisesti tuotaisiin esille kaksi ulkoisen olemuksen ruumiinrakenteeseen liittyvää piirrettä, joista toinen on kohteen piirteiden konkreettinen ominaisuus ja toinen havainnoijan assosiaatio, kohteen konkreettisten ominaisuuksien pohjalta virinnyt vaikutelma, että ruumiinrakenteensa perusteella kohde ilmeisesti *on harrastanut kehonrakennusta*. Kuvauksessa on kuitenkin käytetty konjunktioita *mutta*, mikä kertoo jotakin havainnoijan tavasta arvottaa näitä ominaisuuksia. Valittu konjunktio ilmaisee, että havainnoija arvottaa ominaisuudet päinvastaisiksi, ilmeisesti siten, että toinen on positiivinen ja toinen negatiivinen. Yhteiskunnassamme pidetään yleisesti arvossa sitä, että mies on *treenatun näköinen*, joten on selvää, että *lyhyys* on havainnoijan mielessä negatiivinen miehen ulkoisen olemuksen ominaisuus¹.

Rajatapauksia tässä ryhmässä ovat kuvaukset, joissa kerrotaan Paulan olevan ruumiinrakenteeltaan *hoikka*, “pennun” *lihava*, “pikkulikan” *kalvakan laiha* ja Iston *pitkä*. Kiistattomasti tulkinnoista vapaata tietoa välittävät kuvaukset, jotka ilmoittavat, kuinka pitkä tai painava henkilö on tarkkaan ottaen on (senttimetreissä tai kilogrammoissa) tai mikä on hänen kehonsa rasvaprosentti: *Länsimies kohottautui täyteen sadankahdeksankymmenenviiden senttimetrin pituuteensa* (MT, 18), *Mauno Kivelä nousee hitaasti 160-senttiseen pituuteensa, mutta nuori lääkäri jää kyhjäyttämään ruumiin ääreen* (JN, 15). Tulkinnallinen ei myöskään ole kuvaus, jossa kerrotaan henkilöhahmon *reisien ja lanteiden keräävän rasvaa*; siinä vain todetaan fysiologinen tosiasia. Mutta ovatko *hoikkuus, lihavuus, pulleus, laihuus* ja *pituus* puhtaasti kohteen piirteiden konkreettisia ominaisuuksia vai sittenkin havainnoijan niiden pohjalta tekemiä tulkintoja?

Periaatteessa kysymys on fysikaalisin menetelmin mitattavista ominaisuuksista; henkilön paino ja hänen kehonsa rasvaprosentti voidaan selvittää luotettavasti vaa’an ja rasvaprosenttimittarin avulla, aivan samoin kuin henkilön pituus voidaan mitata mittanauhalla. Mutta milloin mittauksen tulokset sitten merkitsevät *laihuutta*, milloin *lihavuutta*? Käytännössä näiden ominaisuuksien kriteerit täyttyvät aina suhteessa toisiin henkilöhahmoihin tai selviin yleisiin normeihin, joihin mittaustulokset (silmämääräisetkin) voidaan kytkeä. Tämän suhteen selvittäminen ei lopultakaan vaadi varsinaista tulkintaa, ei siinä

1

Voidaan tietysti kuvitella samalle kuvaukselle myös sellainen tulkinta, että *treenattu ruumiinrakenne* on negatiivinen ja *lyhyys* positiivinen ominaisuus. Meidän kulttuurimme kontekstissa tämä tulkintatapa ei kuitenkaan ole kovin uskottava.

määrin kuin esimerkiksi kohteen *kauneuden* tai *rumuuden* selvittäminen., jolloin on kysymys sellaisista ominaisuuksista, joita ei voi mitata minkäänlaisten mittareiden avulla. Näin ajatellen tällaiset lihavuuden ja laihuuden kuvaukset eivät siis kulttuurikontekstin tuntien sisältäisi tulkintoihin perustuvaa informaatiota.

Asia ei kuitenkaan välttämättä aina ole näin yksinkertainen. Kohteen *ruskeus*, *tummuus* tai *vaaleus* tuskin herättäisivät erimielisyyksiä erilaistenkaan havainnoijien kesken. Jos joku käyttää *silmälaseja*, *t-paitaa*, *luomiväriä* tai *otsatukkaa*, voivat kaikki havainnoijat olla asiasta turvallisesti yhtä mieltä: joku joko käyttää *silmälaseja*, *t-paitaa*, *luomiväriä* tai *otsatukkaa* tai sitten ei käytä. Kohtalaisen yksiselitteisiä ovat kontekstissaan myös ihmisen pituuteen liittyvät ominaisuudet; ei ole luultavaa, että alle 170-senttistä miestä kuvailtaisiin 1990-luvun Suomessa *pitkäksi* tai yli 180-senttistä miestä *lyhyeksi* (vaikka 1700-luvulla 170-senttinen mies olisikin ollut *pitkä*). *Mutta lihavuus ja laihuus* ovat kuvauksissa tässä mielessä ongelmallisia ominaisuuksia. Käytännössä on hyvin yleistä, että henkilö, joka yhden mielestä on *lihava*, on toisen mielestä *normaalivartaloinen* tai jopa *hoikka*. Nyky-yhteiskunnassamme yli-, normaali- ja alipainoisuudet rajat ovat hämärtyneet. Myös ilmiöön liittyvät määritteet ovat hyvin arvottavia: ihmisen ulkonäöstä käytettäessä adjektiivit *laiha* ja *lihava* sisältävät negatiivisia konnotaatioita (joskin jälkimmäinen edellistä enemmän), puhtaasti positiivisesti varautunut on adjektiivi *hoikka*, ja *lihavaa* jonkin verran positiivisempia määritteitä ovat eufemistiset adjektiivit *pullea* ja *pyöreä*. Vaikka siis tässä tutkimuksessa luenkin ei-tulkinnallisiksi ja kohteen piirteiden konkreettisiin ominaisuuksiin painottuviksi sellaiset kuvaukset, joissa kohdetta luonnehditaan määritteillä *lihava*, *laiha*, *pullea*, *hoikka* tai niiden muilla synonyymeilla, teen sen tietoisena siitä, että *lihavuuteen* ja *laihuuteen* liittyy käsitteinä myös tietty, voimakkuudeltaan vaihteleva tulkinnallinen näkökulma.

b) Ilmeet

Kasvojen piirteet voidaan nonverbaalisen viestinnän välineenä jakaa alakoodeihin: kulmakarvojen asento, silmien muoto, suun muoto ja sierainten koko; ilmeet syntyvät näiden alakoodien erilaisista yhdistelmistä (Fiske 1992, s. 92). Ilmeitä kuvataan usein siten, että tuodaan esille niihin liittyvät kasvopiirteiden konkreettiset muutokset ja kuvataan alakoodoja sellaisenaan, tekemättä niiden pohjalta mitään tulkintoja. Tällöin lukijan on itse pääteltävä, millaisen ilmeen kuvatut alakoodit muodostavat ja mitä ilme tarkoittaa. (Tietysti yhden tyyppisiin kuvauksiin voi aina yhdistyä myös muun tyyppisiä kuvauksia, jolloin konkreettisten piirteiden kuvauksia voidaan täydentää esimerkiksi vertauksin, metaforin tai ilmeen laatua koskevin tulkinnoin.) Kuvauksen painopiste on tällöin kohteen ominaisuuksissa. Kasvot voivat kuvauksessa ilmeen myötä muuttua joko kokonaisuudessaan tai vain joiltakin osin: *Iiris mutristi kasvojaan* (PH, s. 17), *Äiti oli valittanut isännöitsijälle ja saanut tämän kiemurtelemaan tuolissaan kulmat hitaasti rypistyen* (PH, s. 13). Muutokset liittyvät piirteen **muotoon** (kasvot voivat *mutristua*, suu voi *vääristyä*, *olla raollaan* tai *vetäytyä tiukaksi viivaksi*, sieraimet voivat *avautua*, huulia voidaan *suiipistaa*, kulmia voidaan *rypistää*, silmiä voidaan *siristää*, kasvot voivat muuttua *pitkiksi*, leuka voi *työntyä eteenpäin*) tai **väriin** (punastumiset ja kalpenemiset).

Esimerkkejä muutoksista piirteiden muodossa:

Iiris mutristi kasvojaan (PH, 17).

Taaksepäin vetäytynyt maha ja isän *vääristynyt suu* (PH, 88).

Nainen istui taas kuin jänis kiven nokassa, *suu raollaan ja sieraimet auki* (PH, 48).

Hän *suiipisti huuliaan* niin että suun ympärille uurtuneet rypyt tihentyivät ja syvenivät (PH, 39).

Äiti oli valittanut isännöitsijälle ja saanut tämän kiemurtelemaan tuolissaan *kulmat hitaasti rypistyen* (PH, 13).

Isto aloitti viimeistään Keravan kohdalla, että yrittä sitten käyttäytyä siellä äläkä taas *nyrpistele naamaasi* (EH, 19).

Pappa makasi peiton alla ohuena mytynä, *silmät kiinni ja suu auki* (EH, 40).

Annika *nipisti suunsa tiukaksi* (EH, 43).

Veronika *roikotti täyteläistä alahuultaan* (MT, 78).

Veronikan *huulet kaareutuivat* ivalliseen hymyyn (MT, 94).

Punapäähän *kasvot vääntyivät*. Hän sipaisi lapaskädellään poskelleen vierähtäneen kyyneleen ja puhkesi äkkiä kirkumaan. (MT, 171.)

Toimittajaneitokaisen lemmikinsiniset *silmät pyöristyivät* ihmetyksestä (MT, 125).

-Et tule? äiti *siristi silmiään* (MT, 15).

-Sinä! äiti oli sihahtanut isälle kasvot kalpeiksi ja *pitkiksi* muuttuneina (PH, 121).

Kipon rosoinen *iho kiristyy poskipäillä ja jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin, silmät siristyvät ja ohuthuulinen suu vetäytyy tiukaksi viivaksi*, ja hän keskittyy tuijottamaan Rasmus Mikkolan hailakan siniharmaisiin silmiin (JN, 24).

Esimerkkejä muutoksista piirteiden värissä:

Hänen kasvonsa olivat *punaiset* (PH, 185).

Hänen kasvonsa olivat muuttuneet *punaisiksi* (PH, 81).

-Sinä! äiti oli sihahtanut isälle kasvot *kalpeiksi* ja pitkiksi muuttuneina (PH, 121).

Paulalla ei ollut meikkiä, mutta hänen *kalpeutensa* oli sellaista kalpeutta, jota pelko on vasta jälkikäteen koskettanut (PH, 197).

Hennan kasvojen väri *muuttui yhä tummemmaksi* (MT, 92).

Paksu kaula *punotti* ja kultaketjun alta juoksi hikinoro (MT, 34).

Ilmeiden kuvaamisen välityksellä voidaan antaa tietoa myös henkilöahmon ulkoisen olemuksen varsinaisista piirteistä: *Hän suipisti huuliaan niin että suun ympärille uurtuneet rypyt tihentyivät ja syvenivät* (PH, s. 39). Samalla kun kuvataan ilmettä ja sen kasvonpiirteissä aiheuttamia konkreettisia muutoksia, tuodaan esille sellainen ulkonäön pysyväisluonteinen piirre, että kohteen *suun ympärille on uurtunut rypyjä*. Poikkeuksellisen tarkasti kuvataan seuraavassa kuvauksessa myös tapa, jolla ilme muodostetaan: *Äidillä oli tapana asiakasta tuijottaessaan kohottaa leukaansa ja asettaa kieli tarkasti etuhampaiden taakse, niin että suunseutu nousi ja pullistui. Iris teki sen kaiken ja hänen muistinsa siirsi käskyjä suoraan lihaksiin. Kasvoille, käsiin ja vartalon luihin. Hänen rintansa pienenivät ja kaula kupertui, ja silmäkulmiin syntyi valpas rypytys.* (PH, s. 222.)

2.4. Kuvauksen painopiste havainnoijan reaktioissa

Kuvauksen painopiste voi siirtyä enemmän tai vähemmän myös kohti havaintoprosessin toista päätä, jolloin kuvaus välittää vähemmän informaatiota kohteen piirteiden konkreettista ominaisuuksista ja enemmän informaatiota havainnoijan mielen tietorakenteista. Tällöin kohteen piirteiden konkreettisten ominaisuuksien sijasta tuodaan esille niitä **fyysisiä ja psyykkisiä reaktioita, joita kuvauksen varsinainen kohde laukaisee havainnoijassa**: näkyviä tai muuten aistittavia fyysisiä reaktioita, assosiaatioita, tulkintoja, mielentilan muutoksia ja arvotuksia. Koska näiden reaktioiden laukaisijana on jokin kohteen piirteen konkreettinen ominaisuus, saa lukija jossain määrin informaatiota tietysti myös kuvauksen varsinaisesta kohteesta. Informaatio kuitenkin on välillistä ja vaatii lukijaa esittämään itselleen seuraavanlaisen kysymyksen: millainen ominaisuus saa juuri tämän havainnoijan reagoimaan kuvatulla tavalla juuri tässä tilanteessa? On huomattava, että kuvauksen

pohjana olevassa fiktiivisessä havainnointitilanteessa on kuvauksen analyysin kannalta neljä olennaista muuttujaa, jotka ovat yhteydessä toisiinsa:

1) Kohteen piirteen konkreettinen ominaisuus. Kuvauksessa esitetyn reaktion siis laukaisee jokin kohteen piirteen konkreettinen ominaisuus, jota ei tällaisessa kuvauksessa tuoda välttämättä lainkaan esille.

2) Havainnoija. Reaktio riippuu havainnoijasta ja hänen maailmankuvastaan, ts. niistä skeemoista, jotka ohjaavat aistien välittämästä informaatiovirrasta tehtyjä tulkintoja. Jokin tietty kohteen piirteen ominaisuus voi laukaista eri havainnoijissa hyvinkin erilaisia reaktioita.

3) Kuvattu reaktio. Kuvaus voi siis keskittyä joko reaktion fyysiseen (esim. säpsähdys, hymy, nauru, itku, huudahdus, pako) tai psyykkiseen (tulkinta, assosiaatio, mielialan muutos) puoleen.

4) Tilanne. Konteksti on huomioitava aina. Sama ulkoisen olemuksen ominaisuus voi laukaista samassa havainnoijassa eri tilanteissa hyvinkin erilaisia reaktioita. Kontekstiin vaikuttavia tekijöitä ovat mm. henkilöiden väliset suhteet, sosiaaliset ja fyysiset ympäristöt sekä ajankohta.

2.4.1. Tulkinnat

a) Varsinaiset ulkoisen olemuksen piirteet

Kuten edellä on todettu, jotkut kuvaukset välittävät informaatiota kohteen piirteiden konkreettisista ominaisuuksista, jolloin kuvauksen painopiste on kohteessa; tällaisia ominaisuuksia ovat esimerkiksi pituus, paino, koko, muoto, väri ja osien väliset suhteet. Tällaisten seikkojen sijasta (tai lisäksi) kuvauksissa voidaan tuoda esille myös näiden konkreettisten ominaisuuksien pohjalta tehtyjä **tulkintoja**, jotka usein ovat samalla arvottavia.

Esimerkkejä tulkinnallisista kuvauksista:

Miten *kaunis* äiti oli, öinen vilpoisuus hameenhelman alla ja pehmeä nuttu harteilla (PH, 112). Iris kääntyi katsomaan typeryneenä äitiä, joka kumartui oviaukossa hänen rinnalleen, kasvat *rumina* kyynelten alla, silmäanaluset kiiltäen kuin rasva (PH, 55).

Äidin *aistillisuus* oli silmiinpistävää isän harmaapukuisen *steriiliyden* rinnalla (PH, 97).

Mies oli nyt kuningas ja kukko, herra, ja Iris ei ollut muuta kuin *tissit ja perse paremmasta päästä* ja aivot täynnä säikkyä sahajauhoa (PH, 153).

Miehen sänki ei ollut tiheä ja *täydellinen* niin kuin Kimmolla, vaan jotenkin laikukas, kuin mieshormoni ei olisi jaksanut nousta joka kohdassa pintaan (PH, 35).

Makuuhuoneen peili näytti hänet takaa, *täydellisen* takapuolen ja reidet (PH, 58).

Hänen rintansa olivat tärisseet mukana, *upeat* kukkeat kumpareet, ja kun Paula oli huomannut Iriksen katseen, hän oli naurahtanut: -Kaikki *paska* tulee aina äidiltä, isän suvusta tyttärelle tulevat *hyvät* ominaisuudet (PH, 108).

Paula oli *valjunakin kaunis*, ja hänen ruskeissa silmissään oli kostea, kuin hiukan huvittunut kiilto (PH, 198).

Tämän lantio oli ollut solakka ja sääret lyhyet, mutta *kauniit* (PH, 19).

Nainen näytti vielä *vanhemmalta* tullessaan lähemmäs (PH, 69).

Miehellä oli *omituisenväriset* silmät, vihreän ja sinisen välimailta (PH, 35).

Hänen *seksikkyytensä* oli niukkaa, se oli keskittynyt laihaan kaulaan ja solisluille, ja huuliin, jotka yläosastaan rypyyntyneinäkin olivat täyteläiset (PH, 74).

Asu ei ollut erityisen *tyylikäs*, Lauran mielestä se teki äidin viisi vuotta vanhemman näköiseksi (MT, 11).

Laura ajatteli, että yläasteen pojista Ilkka Westman, Länsimies, oli paras. *Komein* ja muutenkin *ihanin*. (MT, 17.)

Tällaisia tulkintoihin ja arvotuksiin perustuvia ominaisuuksia ovat esimerkiksi kohteen fyysinen puoleensavetävyys ja luotaantyöntävyys, jotka jo käsitteinä sisältävät ajatuksen siitä, että kohteen konkreettiset piirteet vaikuttavat havainnoijaan jollakin tietyllä tavalla. Näitä ominaisuuksia ilmaisevat määritteet kuitenkin liitetään kuvauksessa kohteen piirteisiin aivan kuin ne olisivat kohteen kiinteitä, absoluuttisia ominaisuuksia: *Miten kaunis äiti oli, öinen vilpoisuus hameenhelman alla ja pehmeä nuttu harteilla* (PH, 112). Iris toteaa havaintonsa perusteella, että äiti on *kaunis*; hän siis liittää tämän piirteisiin määritteen *kaunis*. *Kauneus* ei kuitenkaan ole mikään konkreettinen ominaisuus, joka määrittäisi objektiivisesti kohteen ulkoista olemusta, vaan arvottava tulkinta, jonka havainnoija tekee konkreettisista ominaisuuksista tekemänsä havainnon pohjalta - toteaahan vanha sanontakin, että kauneus on katsojan silmässä! Tietyissä mielessä määritteen *kaunis* voidaan ajatella olevan merkki siitä, että havainnoijalla on kokemus *kauneudesta*; hän kokee kohdetta tarkastellessaan esteettistä mielihyvää, joka johtuu kohteen konkreettisista piirteistä ja niiden yhdessä muodostamasta ominaisuudesta, jonka havainnoija tulkitsee *kauneudeksi*. Kuvauksen painopiste siis on tällöin selkeästi siirtynyt kohteesta havainnoijan suuntaan. Hyvinkin erilaiset piirteet saattavat johtaa havainnoijan tähän samaan tulkintaan. Toisaalta

amat piirteet voivat laukaista aivan toisenlaisen reaktion jossakin toisessa havainnoijassa tai - kontekstin muuttuessa - jopa samassa havainnoijassa: *Iiris kääntyi tuijottamaan typeryneenä äitiä, joka kumartui oviaukossa hänen rinnalleen, kasvot **rumina** kyynelten alla, silmänaluset kiiltäen kuin rasva* (PH, 55). Toisessa tilanteessa äidin kasvopiirteiden konkreettiset ominaisuudet siis laukaisevat Iiriksessä aivan toisenlaisen reaktion: nyt hän tulkitsee äidin piirteet “rumiksi”, hänellä on kohdetta tarkastellessaan kokemus *rumuudesta*. Se, että kohteen piirteisiin liitettävä tulkinnallinen ominaisuus voi riippua havainnoijasta, tulee kuvauksessa joskus eksplisiittisestikin esille: *Hänen vaatteensa olivat vähän ryppyiset, mutta kokonaisuus oli harkittu. Paulan mielestä hän olisi ollut **hyvännäköinen**, ja ehkä Tuijankin.* (PH, 36.) Tässä määrite *hyvännäköinen* ei siis välttämättä olekaan kohteen kohdalla syntyvä tulkinta, mikäli havainnoijana on “Tuijaksi” kutsuttu henkilöahmo, jolla on erilaiset skeemat.

Mitä lukija oikeastaan saa tietää henkilöahmon ulkoisesta olemuksesta, kun tämän kerrotaan olevan *kaunis*? Kuvauksessa siis vaikuttaa neljä tekijää, jotka käyvät ilmi jo edellä esitetyssä kysymyksessä: 1) Millainen ominaisuus saa 2) juuri tämän havainnoijan 3) reagoimaan kuvatulla tavalla 4) juuri tässä tilanteessa?

1) Arvottava tulkinta “kaunis” on tehty tiettyjen, kohteen piirteisiin liitettävien konkreettisten ominaisuuksien pohjalta. Kuvauksesta ei käy ilmi, millaisia nämä ominaisuudet tässä tapauksessa ovat.

2) Se, joka kuvauksessa havaitsee äidin olevan “kaunis” (tai liittää havaitsemiinsa piirteisiin tämän tulkinnan), on Iiris. Eri henkilöt pitävät erilaisia ulkoisen olemuksen ominaisuuksia kauniina. Jotta voisimme päätellä, mitä määritteellä “kaunis” tässä yhteydessä tarkoitetaan, tulee meidän saada tietoa niistä skeemoista, jotka ohjaavat havainnoijan, siis Iiriksen, informaatiovirrasta tekemiä tulkintoja. Toisaalta: mikäli toisaalla kuvataan äidin ulkoisen olemuksen konkreettisia ominaisuuksia, voimme tätä kautta tehdä päätelmiä Iiriksen kognitiivisiin toimintoihin vaikuttavista skeemoista, ts. niistä perusteista, joiden varassa havainnoija arvottaa ja tulkitsee toisten ulkoisesta olemuksesta tekemiään havaintoja.

3) Kuvattu reaktio siis on tässä se, että havainnoija tulkitsee ja arvottaa äidin ulkoisen olemuksen piirteet “kauniiksi”.

4) Tulkinta tapahtuu tietyssä tilanteessa, jonka tunteminen on kuvauksen analysoinnin kannalta tarpeellista. Toisessa tilanteessa Iiris tekee tulkinnan, jonka mukaan

äidin kasvot ovat “rumat”. Tällöin tosin ovat myös äidin ulkoisen olemuksen konkreettiset piirteet jossain määrin toisenlaiset kuin tätä “kauniiksi” luonnehdittaessa: *--kasvot rumina kyynelten alla, silmänaluset kiiltäen kuin rasva* (PH, 55).

Tulkinnallisia ovat myös sellaiset kuvauksessa piirteisiin liitetyt ominaisuudet kuin *täydellinen, upea, paska, hyvä, seksikäs, tyylikäs, komea, ihana* sekä ominaisuudennimet *aistillisuus, steriiliys ja seksikkyyys*. Kun äitiä kuvataan Iiriksen silmin *aistilliseksi*, sanotaan isän olevan *harmaapukuisen steriili* (PH, 97). Määritteet heijastelevat havainnoijan subjektiivisia skeemoja, hänen arvomaailmaansa ja hänen asenteitaan; joku toinen havainnoija saattaisi esittää samojen konkreettisten piirteiden pohjalta vaikkapa sellaiset tulkinnat kuin **hienosteleva* ja **asiallisen siisti*. Kuvaus, jossa Iiris toteaa olevansa *tissit ja perse paremmasta päästä*, heijastelee selvää arvotusta, joka tosin ei ole alkujaan hänen omansa - sananvalinnat ilmaisevat, että kysymys on jonkun toisen näkökulmasta. *Seksikkyyys* lienee ominaisuutena vieläkin tulkinnallisempi ja riippuvaisempi havainnoijasta kuin *kauneus*; “seksikkääksi” kuvataan sellaista henkilöä, jonka piirteiden konkreettisten ominaisuuksien havainnoija kokee aiheuttavan itsessään jonkinlaista seksuaalista vireytymistä.

Toisinaan kuvaus tuo esille sekä konkreettisia piirteitä että niiden pohjalta tehtyjä tulkintoja ja paljastaa näin, millaiset piirteiden ominaisuudet ovat arvostettuja ja mitkä eivät: *Tämän lantio oli ollut solakka ja sääret lyhyet, mutta kauniit* (PH, 19). Kohteen sääristä siis tuodaan esille sellainen konkreettinen ominaisuus, että ne ovat *lyhyet*. Niiden todetaan olevan myös *kauniit* - lyhydestä **huolimatta**, kuten konjunktio *mutta* ilmaisee; havainnoijan skeemoissa *lyhyys* on siis säärien kohdalla pääsääntöisesti *kauneutta* vähentävä ominaisuus.

Tulkinta voi koskea myös ikää: *Nainen näytti vielä vanhemmalta tullessaan lähemmäs* (PH, 69). Tässä havainnoija tekee kohteen konkreettisten piirteiden pohjalta päätelmiä hänen iästään - havainnoija siis tulkitsee piirteissä havaitsemansa ominaisuudet korkean iän merkiksi. Kohteen silmien määrittelemine *omituisevärisiksi* edellyttää arvottavaa tulkintaa; sama väri ei varmastikaan kaikkien mielestä olisi omituinen. Määritteessä “omituinen” on lisäksi selvä negatiivinen arvolutaus, joka heijastelee havainnoijan asennetta kohteen silmien väriä kohtaan. (Toisaalta kysymys voisi yhtä hyvin olla myös psyykkisestä reaktiosta: kuvattu värisävy saa havainnoijan tuntemaan oudoksuntaa, se siis laukaisee hänessä mielialan muutoksen.)

b) Ilmeet

Edellä totesin, että ilmeitä voidaan kuvata antamalla informaatiota kasvonpiirteissä tapahtuvista konkreettisista muutoksista. Tällöin lukija voi itse pyrkiä tulkitsemaan ilmeiden merkityksiä. Ilmeitä voidaan kuvata myös tuomalla esille niitä tulkintoja, joita kuvauksen rakenteellinen havainnoija tekee kohteen kasvonpiirteissä tapahtuvien konkreettisten muutosten pohjalta. Tällöin voidaan tuoda esille kaksi mahdollista asiaa: 1) havainnoijan tulkinta tunnetilasta, jota ilme heijastelee, tai 2) ilmeen konventionaalinen nimitys.

Havainnoijan tulkinta mielentilasta, jota ilme heijastelee:

Teksti voi esittää tilanteen, jossa havainnoija tarkastelee kuvattavan henkilöahmon ilmettä ja tekee sen pohjalta tulkinnan ilmeen heijastelemasta tunnetilasta. Tässä epäsuorassa kuvaustyyppissä tuodaan esille vain tämä havainnoijan tekemä tulkinta (kun on kysymys kuvaustyyppin puhtaasta ilmentymästä ilman siihen yhdistyviä muita kuvaustyypppejä, käytännössä eri kuvaustyyppit kuitenkin usein yhdistyvät).

Aina ilmeiden heijastelemat tunnetilat eivät vastaa havainnoinnin kohteena olevan henkilöahmon kokemia todellisia tunnetiloja; joskus tämä ristiriita voi käydä eksplisiittisestikin ilmi kuvauksesta - esimerkiksi *hymyllä* voidaan pyrkiä peittämään jokin negatiivinen tunnetila: *Edellisellä kerralla Kimmo oli hymyillyt ja peittänyt sillä sen saman tunteen* (PH, 191).

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille havainnoijan tulkinta mielentilasta:

Paula istui *kiukkuisen* näköisenä pöytänsä ääressä ja katsoi Iiristä ruskeilla silmillään (PH, 11).

Kimmo näytti *pahoinvoivalta* (PH, 186).

Kerran se tunne oli vallannut hänet ravintolan vessassa, kun peilistä oli tuijottanut vastaan *ahdistunut* naama (PH, 30).

Iiris oli vääntänyt Kimmon *ynseät* kasvat itsensä päin (PH, 90).

Paulan ilme oli *tympiintynyt* (PH, 184).

Miehellä oli tumma tukka ja huulilla *apea* ja *tiukka* ilme (PH, 34).

Iiris tuijotti Kimmon ilmettä. Nenän tienoon *närkästyksen* olisi saattanut unohtaa, mutta ei silmiä. (PH, 191.)

Äiti oli katsahtanut ylös kulmat *tuimina* (PH, 20).

Neuvoton katse siirtyi hetkeksi Ensio Huoviseen (PH, 69).

Kimmon silmät olivat *järkkymättömät*, ja täynnä jonkinlaista *inhoa* (PH, 187).
 Iris näki mielen katseessa saman *hämmentyneisyyden* jota itsekin tunsi (PH, 35).
 Nousin ylös ja katsoin Iston *julmaa* ilmettä: tästä puhutaan vielä (EH, 22).
 Isän ilme oli niin *tuomitseva ja julma*, että Laura purskahti itkuun (MT, 44).
 Toimittajaneitoikaisen lemmikinsiniset silmät pyöristyivät *ihmetyksestä* (MT, 125).

Kerrontateknisessä mielessä kuvaustapa mahdollistaa henkilöhahmon sisäisten tunnetilojen luontevan kuvaamisen silloin kun tätä tarkastellaan ulkopuolelta käsin, tekstin esittämän toisen henkilöhahmon näkökulmasta. Jos tekstissä tarkastellaan asioita johdonmukaisesti Iris-nimisen henkilöhahmon näkökulmasta, voidaan tuoda esille vain sellaisia asioita, joita tämä henkilöhahmo voi tietää. Jos teksti ei kerro Iris-nimisestä telepaatista, ei havainnoija voi olla perillä toisten henkilöhahmojen mielentiloista. Sen sijaan hän voi havainnoida heidän ilmeitään ja tehdä niiden pohjalta tunnetiloja koskevia tulkintoja, joiden esittäminen tekstissä ei riko kerronnan sääntöjä. (Asian laita on tietysti toinen, mikäli tekstin henkilöhahmo todellakin *on* telepaatti, millaisen tulkinnan Hassisen romaani itse asiassa hyvinkin mahdollistaa.) Ilmeen kuvaamista voidaan siis yleensä pitää tämän tyyppisten kuvausten toissijaisena funktiona - olennaista on kuvata kohteen tunnetiloja. Ilmeen visuaalisen laadun konstruoiminen perustuu lukijan ennakkotietoihin ihmiselle tyyppillisestä suhteesta sisäisen tunnetilan ja sitä ulkoisesti heijastelevan ilmeen välillä. Lukijan pääteltäväksi jää, millainen ilme tekstissä mainittua tunnetilaa - esimerkiksi Paulan *kiukkuisuutta* - käytännössä edustaa. Tunnetilasta tehdyn tulkinnan pohjana oleva visuaalinen havainto voidaan liittää yleisesti koko henkilöhahmon olemukseen (*istuu kiukkuisen näköisenä*), ilmeeseen (*ilme oli tympiintynyt, katsoin Iston julmaa ilmettä*) tai johonkin tiettyyn kasvojen piirteeseen (*nenän tienoon närkästys, ahdistunut naama, kulmat tuimina*) sekä varsin usein silmiin (*silmät olivat järkkymättömät*) tai katseeseen (*neuvoton katse*).

On huomattava, että edellä esitetty pätee silloin, kun havainnoija ja kohde ovat eri henkilö. Mutta ilmeiden kuvauksissa voidaan tuoda esille myös henkilöhahmojen omista ilmeistään tekemiä havaintoja. Visuaalinen havainto omasta ilmeestä tietysti edellyttää apuvälineen käyttöä - esimerkiksi Hassisen romaanin Iris tarkastelee omaa ilmettään peilin kautta: *Kerran se tunne oli vallannut hänet ravintolan vessassa, kun peilistä oli tuijottanut vastaan ahdistunut naama* (PH, 30). Periaatteessa henkilöhahmo voi tällöinkin tehdä visuaalisen havainnon pohjalta tulkintoja, ts. keskittyä tarkastelemaan, millaista tunnetilaa hänen visuaalisesti havaittavat kasvopiirteensä näyttävät heijastelevan. Mutta mikäli kysymys ei ole visuaalisesta havainnosta, ei ole oikeastaan kysymys myöskään ilmeen

tulkinnasta - henkilöhahmo luonnollisestikin *tietää*, millainen tunnetila hänen ilmeensä on laukaissut tai millaista tunnetilaa hän tarkoittaa ilmeensä heijastelevan: *Iris rypisti kysyvästi kulmakarvojaan* (PH, s. 40), *Mä hymyilin yhtä hyisestä takaisin* (EH, 16), *Kippo pakottautuu hymyilemään ymmärtäväisesti* (JN, 152).

Ilmeen konventionaalinen nimitys:

Kohteen kasvopiirteissä tapahtuneiden muutosten tulkinta voi johtaa myös konventionaalisen ilmeen nimityksen esille tuomiseen kuvauksessa. Käytettävissä on joukko konventionaalisia ilmeen nimityksiä ja niitä vastaavia ilmeen muodostamista tarkoittavia verbejä, joista jokainen edustaa tietynlaista kasvopiirteissä tapahtuvien konkreettisten muutosten yhdistelmää, siis ilmettä, jonka eri alakoodit yhdessä muodostavat - *hymy/hymyillä*, *hymähdys/hymähtää*, *nauru/nauraa*, *kikatus/kikattaa*, *irvistys/irvistää*, *virnistys/virnistää* jne.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille konventionaalisia ilmeen nimityksiä:

-Lucky girl, Iris toisti ja *hymyili* (PH, 12).

Hymy pureutui hampaina alahuuleen, ja kun Kimmo nousi autosta, Iiruksen oli vilkaistava muualle (PH, 16).

Kimmo oli puristanut hampaidensa välistä *hymyn* ja suu oli sanonut: miten minä rakastan sinua (PH, 11).

Elisabet Huovinen oli tuijottanut äitiä, ja äiti oli nyökännyt aavistuksenomainen *hymy* huulillaan (PH, 20).

Sen sanoessaan Kimmo *hymyili* hetken luhusti (PH, 17).

Paula *hymyili* huulet jo verevinä, ja Kimmo laajensi Paulan ajatusmaailmaa nopeilla vedoilla, kertoi missä mentiin fysiikan tutkimuksessa ja mitä oli juuri nyt alettu epäillä (PH, 200).

Ajattele jos sinulla ei olisikaan tätä pehmoista nyyttiä, katso näitä sinisiä silmiä ja hampaatonta *hymyä*, kokeile tätä paksua peppua! (PH, 183)

Minun vaimoni olisikin tuo vaalea hoikka, jolla oli napa kuin venttiili, tai tuo pulska tyttö, joka *nauroi* ikenet paljaina *hevosenaurua*, silti aistikkaasti ja kiihottavasti (PH, 164).

Aira väläytti leveän *hymyn* ja huusi perään, että ota kulta kengät pois (EH, 9).

Mä *hymyilin* yhtä hyisestä takaisin (EH, 16).

Annika *nauroi* (EH, 44).

Hymyilin sille takaisin niin leveästi, että poskiin sattui ja menin ulos (EH, 60).

Aira *kikatti* olohuoneessa, Henkka vilkaisi vähän ohuesti *hymyillen* ja kaatoi sitten mullekin lasiin jaffaa (EH, 83).

Isto *hymähti* ja lähti yläkertaan (EH, 98).

Poikien *virnisteleviä* ilmeitä, tyttöjen uteliaita silmäyksiä (EH, 107).

Sillä oli jublakolttu päällään ja suu maireassa *hymyssä* (MT, 25).

Hennan kasvot vääntyivät *itkusta* (MT, 182).

Esimerkiksi *hymyyn* ajatellaan tyypillisesti liittyvän seuraavanlaisia konkreettisia muutoksia kasvopiirteissä: suupielen kaartuminen ylöspäin ja sivulle sekä muutoksia poskilihasten asennossa sekä silmien ympäristössä. *Itkuun* liittyy niinkään joukko tietynlaisia konkreettisia muutoksia: suupielen kaartuminen alaspäin, kyynelten valuminen silmistä, muutoksia poskilihaksissa. *Hymyyn* liitetään tavallisesti myös oletus iloisesta tai hilpeästä mielentilasta sen laukaisijana ja *itkuun* surullisesta mielentilasta, joskin muutkin mielentilat ovat mahdollisia; *hymyyn* ja *itkuun* siis voidaan kuvauksessa liittää lisämääritteiksi ilmauksia taustalla vaikuttavasta mielentilasta - hymyillä voidaan myös esimerkiksi *luihusti* ja *hyisesti* ja itkeä voidaan *ilosta*. Kuten muihinkin kuvaustyyppeihin, voidaan konventionaalisiin ilmeen nimityksiinkin kuvauksessa yhdistää myös muun tyyppisiä kuvauksia. Kuvaukseksi riittää jo pelkkä ilmeen konventionaalinen nimitys tai ilmeen muodostamiseen viittaava verbi: - *Lucky girl, Iris toisti ja hymyili* (PH, 12). Hymyn tai muun konventionaalisen ilmeen nimityksen avulla suoritettua kuvausta voidaan tarkentaa myös siten, että samassa yhteydessä mainitaan ja usein myös kuvaillaan ilmeen muodostamiseen liittyviä kasvojen osia (esim. suu, hampaat, huulet) tai tapa jolla hymy muodostetaan: hymy voi *pureutua hampaina alahuuleen*, se voidaan *puristaa hampaiden välistä* tai se voi olla tyystin *hampaiton*, hymyillä voidaan *huulet verevinä*, *kasvot* voivat *vääntyä* itkusta. Hymyjen voimakkuuksissa on selviä aste-eroja: hymy voi olla *aavistuksenomainen* tai *ohut* mutta toisaalta hymyillä voidaan myös *niin leveästi että poskiin sattuu*. (Jälkimmäisessä esimerkissä Hietamiehen romaanin minä-kertoja antaa tietoa oman ilmeensä visuaalisista ominaisuuksista; hän kertoo hymyilevänsä *leveästi* ja täydentää tätä kuvausta sitten tuntoaistimuksellisella informaatiolla ilmeen muodostamisesta - hänhän ei itse tässä havainnoi itseään visuaalisesti.)

Silloin kun kohde ja havainnoija ovat eri henkilö, perustuu ilmeen kuvaaminen esimerkiksi *itkuksi*, *hymyksi* tai *virnistykseksi* aina visuaalisen havainnon pohjalta tehtyyn tulkintaan: havainnoija havainnoi kohteen kasvopiirteiden konkreettisia muutoksia ja tulkitsee ne oikeaksi katsomallaan tavalla, joka voi olla joko oikea tai väärä. Ilmeen viestinnällisen ulottuvuuden vuoksi ei tietenkään riitä, että havainnoija huomaa kasvopiirteissä tapahtuvat konkreettiset muutokset; hänen pitää lisäksi tulkita niiden viestinnällinen merkitys. Esimerkiksi *hymy* ja *virnistys* ovat visuaalisilta ominaisuuksiltaan melko lailla samanlaisia; ero piilee lähinnä siinä, että *hymy* on ilmeen nimenä positiivisin konnotaatioin latautunut (silloin kun siihen ei erikseen liitetä negatiivisia lisämääritteitä) ja siihen tavalli-

sesti liittyy positiivinen viesti, kun taas *virnistykseen* tavataan liittää helpommin negatiivisia-kin konnotaatioita. Tulkintaan vaikuttavat tässäkin havainnoijan mielen skeemat sekä konteksti - tietyllä tavalla asennoituva havainnoija voi tietyissä olosuhteissa helposti tulkita *hymyn* väärin *virnistykseksi* tai päinvastoin.

Kun kohde ja havainnoija ovat sama henkilö, ei ilmeen kuvaaminen esimerkiksi *hymyksi* tai *irvistyksiksi* tietenkään perustu tulkintaan. (Poikkeuksena olisi sellainen tilanne, jossa henkilöahmo on kadottanut yhteyden omiin tunteisiinsa ja tarkastelee ilmeitään peilin kautta; voidaan myös ajatella, että itseään valokuvasta tai filmiltä katsova ihminen voisi joutua tulkitsemaan omia ilmeitään aivan kuin kyseessä olisi joku toinen henkilö.) Kysymyksessä on tällöin kohteen/havainnoijan intentio muodostaa tietty konventionaalinen ilme; kuvauksessa siis tuodaan esille tulkinnan sijasta intentio muodostaa kasvonpiirteiden konkreettisten muutosten kautta esimerkiksi *hymyksi* tai *irvistyksiksi* kutsuttu ilme.

2.4.2. Assosiaatiot

a) Varsinaiset ulkoisen olemuksen piirteet

Kohteen piirteiden konkreettiset ominaisuudet voivat laukaista havainnoijassa myös assosiaatioita - havainnoija voi mielessään yhdistää kohteen johonkin toiseen kohteeseen, esimerkiksi toiseen henkilöön, olentoon, esineeseen tai luonnonilmiöön. Assosiaatio voi olla myös muunlainen kohteen ulkoisen olemuksen laukaisema vaikutelma tai ajatus, joskus irrationaalinenkin: *Laihat pitkät sormet, joissa oli näyttänyt olevan yksi nivel enemmän kuin muilla ihmisillä* (PH, 205), *Jalkaterät olivat leveät ja silti niin pienet, että ne saattoi ottaa mielessään käteen* (PH, 39). Kohteen sormet ovat siis konkreettisilta ominaisuuksiltaan sellaiset, että havainnoijassa herää vaikutelma ylimääräisestä nivelestä, ja jalkaterät niin pienet, että havainnoija kuvittelee niiden mahtuvan käsiinsä. Varsin usein nämä assosiaatiot tulevat kuvausten pintarakenteessa esille kielikuvina, vertauksina ja metaforina, mutta myös muunlaiset rinnastavat rakenteet ovat mahdollisia. Assosiaatio voi esimerkiksi sisältyä myös attribuuttiin tai, kuten seuraavassa esimerkissä, adjektiivia määrittävään adverbialiiniin: *tumma, lammasmaisesti kihartuva tukka* (PH, 36). Tukan *kihuruus* siis on se konkreettinen ominaisuus, joka laukaisee havainnoijassa assosiaation *lampaaseen*.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille kohteen havainnoijassa laukaisemia assosiaatioita:

Liris avasi hissien oven ja katsoi itseään peilistä. Hän oli kohta kolmenkymmenen, saman ikäinen kuin isä oli kuollessaan. Hän oli *äidin näköinen*, hänellä oli *samanlaiset silmät ja kulmakarvat ja suunseutu*. (PH, 12.)

Kuin siniset silmät ja sen suun, joka hymyili Lirikselle peilikuvassa niin tunnistamattomana. Hänellä oli kasvoissaan *äidin osia*. (PH, 219.)

Äidin silloin puolipitkät tummat hiukset olivat levinneet pannumyösyn alta *kuin pikkuhousujen reunoista pursuavat häpykarvat*, katkenneet ja kiiltävät (PH, 38).

Äidin aistillisuus oli silmiinpistävä *isän steriilyden rinnalla* (PH, 97).

Isällä oli ollut sandaalit, ruskeat tai mustat, ja mustat sukat. Nilkoissa *samanlaiset huunestyvät kuin pyörätuolimiehellä kurkussa*. (PH, 13.)

Sitten isä nousemassa tuolista, isot jalat *veneinä* (PH, 87).

Laihat pitkät sormet, joissa oli *näyttännyt olevan yksi nivel enemmän kuin muilla ihmisillä* (PH, 205).

Enhän minä saa kohta enää housuja vittu jalkaan kun läskit panevat hanttiin! Minä olen 35, ja minulla on *samanlaiset syltitynnyrit kuin äidillä*. Minä en kestä, nämä eivät voi olla minun jalkani! (PH, 108.)

Hänen rintansa olivat tärisseet mukana, upeat *kukkeat kumpareet*, ja kun Paula oli huomannut Liriksen katseen, hän oli naurahtanut: -Kaikki paska tulee aina äidiltä, isän suvusta tyttarelle tulevat hyvät ominaisuudet. (PH, 108.)

Hän näytti pieneltä ja kuihtuneelta, mutta hänen tukkansa loimusi punaisena *kuin ruusunmarja-pensas* (PH, 69).

Hän juoksisi autotallille ja nykisi sen ovea niin kauan että vaneri antaisi periksi, ja hän saisi jostain voimia kiskoa Ensio Huovinen savusta ulos, siniharmaasta *kuin hänen silmänsä* (PH, 43.)

Hänellä oli ihmeellinen nahkainen pää, kalju joka oli välähtänyt murrosikäisen Liriksen mielessä *rivona, kun hän oli ensimmäisen kerran nähnyt kuvan jäykistyneestä peniksestä ja sen silkki-kuulasta* (PH, 67.)

Hänen vihkisormuksensa oli hiertynyt ohueksi ja pyöreäksi *kuin korvarengas* (PH, 164).

Vaikka hänen silmänvalkuaisensa verestivät, hän näytti silti *nuoremmalta kuin Kimmo*. Miehen sänki ei ollut tiheä ja täydellinen *niin kuin Kimmolla*, vaan jotenkin laikukas, *kuin mieshormoni ei olisi jaksanut nousta joka kohdassa pintaan*. (PH, 35.)

Se oli vaatimaton levätessään siinä, ja esinahka *toi Lirikselle mieleen neilikan nupun* (PH, 209). Vuosia sitten elin oli ollut *lasimaisen läpikuultava pomppiessaan vasten vatsaa ja reisiä*, ja kun poika oli pysähtynyt keskelle pihaa harkitsemaan uutta juoksusuuntaa, penis oli jäähmettynyt paikalleen *kuin kellon viisari*, nytkähtääkseen taas heti liikkeelle (PH, 207).

Paulin penis suoristautui *kuin tuulella salkoon vedetty lippu* (PH, 212).

Liris ajatteli että mies oli *kuin väärällä värillä painettu kiiltokuva*, komea mutta haaleanpunainen (PH, 165).

Saman puolen käsi roikkui olasta *kuin pesäpallomaila* (PH, 21).

Hän oli lihonut ja vanhentunut ja *ränsistynyt*, hän oli arvan *eri mies!* (PH, 117.)

Masa kiiltävässä sukeltajanpuvussaan, lasit silmillään ja suu *kalan suuna* hengityspotken ympärillä (PH, 177).

Äiti oli valittanut siitä isännöitsijälle ja saanut tämän kiemurtelemaan tuolissaan kulmat hitaasti rypistyen, tumma, *lammasmaisesti* kihartuva tukka ärsyttävän karheana. Mies *kuin pataharja*, äiti oli sanonut vihaisesti kotiin tultuaan. (PH, 36.)

Läheiseltä tehtaalta jalkakäytävän täydeltä, kepeäskelisiä nuoria ja vähän vanhempia naisia, *joiden ihoon rintojen väliin oli tatuoitu hikinen perhonen* (PH, 14).

Ja päälaella *lentää* kuiva ruskea tukka, ohut *kuin vauvalla* (PH, 127).

Yhtä komea *kuin isänsä*, punainen tukka (PH, 149).

Jalkaterät olivat leveät ja silti niin pienet, että *ne saattoi ottaa mielessään käteen* (PH, 39).

Teki mieli viskata sen naamalle kahvi tai myrkkyyä, tai kiertää vyö sen kaulan ympäri, *jota ei edes ihmisen kaulaksi tajua*, kun se on niin paksu (PH, 49).

Kai minulla on kuvakin jossain, se oli sellainen vähän *maalaisen näköinen* poika, *vain nenären-gas puuttui*. Isot *autonkorjaajan* kädet. (PH, 115.)

Toimittajaneitokaisen *lemmikiniset* silmät pyöristyivät ihmetyksestä (MT, 125).

Kun se sitoi hiuksensa nauhalla kiinni se *muistutti aivan Donnieta* (MT, 17).

Kipon rosoinen iho kiristyy poskipäillä ja *jäänmurtajaleuka* työntyy eteenpäin, silmät siristyvät ja ohuthuulinen suu vetäytyy tiukaksi viivaksi, ja hän keskittyy tuijottamaan Rasmus Mikkolan hailakan siniharmaisiin silmiin (JN, 24).

Henkilöhahmoja kuvataan usein toistensa kautta ja toisiinsa verraten. Eri henkilöhahmojen välillä voidaan havaita yhtä hyvin yhtäläisyyksiä kuin eroavaisuuksiakin. Iiristä ja hänen äitiään kuvataan toistensa kautta, heidän kerrotaan (Iiriksen assosiaatioon perustuen) olevan samannäköisiä. Äitiä verrataan isään ja isän nilkkoja pyörätuolimiehen kurkkuun. Paulan repliikissä kuvataan hänen jalkojaan kertomalla, että ne ovat *samanlaiset syltitynnyrit kuin äidillä*. Havainnoija siis ensin yhdistää mielessään jalkansa *syltitynnyreihin* ja sitten vielä äitinsä jalkoihin. Kun Iris havainnoi Paul Oksasta, hän yhdistää tämän heti aviomieheensä Kimmoon ja alkaa vertailla näitä toisiinsa: *Vaikka hänen silmänvalkuaisensa verestivät, hän näytti silti nuoremmalta kuin Kimmo. Miehen sänki ei ollut tiheä ja täydellinen niin kuin Kimmolla, vaan jotenkin laikukas, kuin mieshormoni ei olisi jaksanut nousta joka kohdassa pintaan*. (PH, 35.) Vertailuun yhdistyy Iiriksen assosiaatio parransängen laikukkuuden kuvitellusta syystä. Mutta miksi havainnoinnin kohde yhdistetään kuvauksessa juuri tiettyyn henkilöhahmoon? Tätä voidaan analysoida nelitekijäisen kysymyksen avulla: *Millainen ominaisuus saa juuri tämän havainnoijan reagoimaan kuvatulla tavalla juuri tässä tilanteessa?*

Havainnoija tarkastelee kohteen parransänkeä, jonka konkreettiseksi ominaisuudeksi mainitaan, että sänki on *laikukas*, sekä silmänvalkuaisia, jotka *verestävät*. Havainnoijana toimii Iris. Jokin hänen mielensä skeemoissa saa hänet yhdistämään havaintojensa kohteen, Paul Oksasen, aviomieheensä Kimmoon, johon tätä alkaa verrata iästä saadun ulkoisen vaikutelman ja parransängen ominaisuuksien osalta. Tuntemattomiksi jäävät ne kohteen ulkoisen olemuksen piirteiden konkreettiset ominaisuudet, joiden havainnoija tulkitsee olevan merkki siitä, että kohde on *nuorempi kuin Kimmo*. Konteksti on seuraavanlainen: Iris istuu bussissa ja huomaa miehen katselevan häntä. Hän tunnistaa miehen aviomiehensä kollegaksi. He juttelevat. Iris on menossa äitinsä luokse ja tietää, ettei hänen miehensä pitäisi ajatuksesta. Iris pelkää, että mies paljastaa asian Kimmolle. Aviomies

yhdistyy siis tilanteeseen jo siksi, että kohde on aviomiehen työtoveri ja havainnoija pelkää kohteen kertovan aviomiehelle, että havainnoija on mennyt äitinsä luokse. Onko tämä riittävä peruste sille, että kohteen ja aviomiehen parransänkiä ja ulkoisia iän merkkejä aletaan verrata toisiinsa? Ei välttämättä. Kuvauksessa Iris siis yhdistää kohtaamansa vieraan miehen aviomieheensä; tätä kuvauksen rakenteellista tekijää voidaan pitää lähtökohdana Iiriksen maailmankuvan ja asenteiden analyysille. Ehkä hän vertailee miestä aviomieheensä siksi, että on tyytymätön aviomieheensä? Ehkä hän asettaa havaintojensa kohteen mielessään muullakin tavalla aviomiehensä paikalle? Romaanin myöhemmässä vaiheessa Iris päätyy sänkyyn Paul Oksasen kanssa. Voidaan ajatella, että tässäkin kuvauksen rakenteelliset tekijät - yhden henkilöhahmon yhdistäminen toiseen - paljastavat havainnoijan skeemoja ja ennakoivat näin myöhempiä tapahtumia.

Kuten jo edellä todettiin, voidaan kuvauksen kohde yhdistää assosiatiivisesti paitsi toisiin henkilöhahmoihin, myös monenlaisiin muihin kohteisiin, esimerkiksi erilaisiin olentoihin, esineisiin ja luonnonilmiöihin. Jotakin voitaneen päätellä havainnoijan mielessä vaikuttavista skeemoista, kun hän assosioi vertauksen kautta äitinsä hiukset häpykarvoihin ja perhetuttunsa kaljun pään penikseen: *Äidin silloin puolipitkät tummat hiukset olivat levinneet pannumyssyn alta kuin pikkuhousujen reunoista pursuavat häpykarvat, katkenneet ja kiiltävät* (PH, 38), *Hänellä oli ihmeellinen nahkainen pää, kalju joka oli välähtänyt murrosikäisen Iiriksen mielessä rivona, kun hän oli ensimmäisen kerran nähnyt kuvan jäykistyneestä peniksestä ja sen silkkikuulasta* (PH, 67). Toisessa yhteydessä sama havainnoija assosioi sänkykumppaninsa sukuelimen *tuulella salkoon vedettyyn lippuun* (PH, 212), *neilikan nuppuun* (PH, 209) sekä *kellon viisariin* (PH, 207) ja työtoverinsa Paulan rinnat *upeisiin kukkeisiin kumpareisiin* (PH, 108). *Salkoon vedetty lippu* assosioituu lukijan mielessä koomisesti edelleen juhlapäiviin, *upeat kukkeat kumpareet* taas on kielikuvana omiaan herättämään mielikuvia kukkia kasvavasta maaperästä, siis hedelmällisyydestä. Havainnoijan isän jalkojen koko yhdistetään metaforisesti veneen kokoon: *Sitten isä nousemassa tuolista, isot jalat veneinä* (PH, 87). Toisaalta kuvaus voi toimia myös toisin päin - jokin muu kohde voi assosioitua johonkin henkilöhahmon piirteeseen: *Hän juoksisi autotallille ja nykisi sen ovea niin kauan että vaneri antaisi periksi, ja hän saisi jostain voimia kiskoa Ensio Huovinen savusta ulos, siniharmaasta kuin hänen silmänsä* (PH, 43.) Sovinnaisempia ovat rinnastukset Tiaisen romaanissa: *Toimittajaneitokaisen lemmikinsini-*

set silmät pyöristyivät ihmetyksestä (MT, 125). Adjektiivi *lemmikinsininen* pitää sisällään assosiaation *lemmikkeihin*.

Rinnastukset voivat olla varsin viitteellisiäkin: *Kai minulla on kuvakin jossain, se oli sellainen vähän maalaisen näköinen poika, vain nenärengas puuttui. Isot autonkorjaajan kädet.* (PH, 115.) Mitä tarkoitetaan *nenärenkaan puuttumisella*? Vaatii lukijalta pientä tulkintaa tajuta, että kuvauksen kohde yhdistetään ulkonäkönsä vuoksi assosiatiiivisesti nenärenkaalla varustettuun sonniin. Periaatteessahan nenärengas voisi nykyään olla myös urbaanin elämänmenon merkki, ovathan kaikenlaiset lävistykset yleistyneet nuorten keskuudessa, kuten tulee esille seuraavassa Tiaisen romaanin kuvauksessa: *-Se on sellanen mustahiuksinen tyttö, rengas nenässä, musta lätsä päässä* (MT, 113). Hassisen romaanin kuvauksessa sonnimainen ulkonäkö rinnastetaan samalla ehkä vähemmän imartelevasti maalaisuuteen. Lopuksi kohteen käsiä kuvataan assosioimalla niiden iso koko *autonkorjaajan*. Viitteellinen on seuraavakin kuvaus: *Hän oli lihomut ja vanhentunut ja ränsistynyt, hän oli aivan eri mies!* (PH, 117.) Adjektiivi *ränsistynyt* liitetään tavallisesti rakennuksiin; kuvauksen rakenteissa on siis havaittavissa assosiaatio, joka yhdistää kohteen *ränsistyneeseen* taloon. Kuvauksessa esitetään myös sellainen kohteen laukaisema vaikutelma, ettei kuvauksen kohde itse asiassa olisi enää lainkaan sama mies kuin ennen.

b) Ilmeet

Ilmeitä voidaan kuvata siten, että niihin liitetään ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille ilmeen havainnoijassa herättämiä assosiaatioita:

Äiti ei liikahantukaan. Hän olisi näyttänyt samalta *jos Irikselle olisi kasvanut mustat siivet.* (PH, 159.)

Nyt Kimmo katsoi häntä *kuin vierasta, kuin silloin alussa. Aivan kuin Iiris olisi tehnyt jotakin, joka paljasti tuotteessa olevan virheen ostajan silmälle.* (PH, 191.)

-Mitä, äiti oli henkäissyt *nenänpielet rypyssä, kuin Iiris seisoi siinä mankumassa uusia koulutarvikkeita tai rahaa* (PH, 27).

Kimmo tuijotti liikennevaloa ja näytti siltä *kuin näkisi sen silmässä monipäiväisen kokeen kaikki vaiheet, kalibroinnista kiihdyttimen sammuttamiseen ja loppumittausten analyysiin asti* (PH, 16).

Kimmon katse muuttuisi sumeammaksi ja posket kiristyisivät *kuin kissalla, jota hyväillään vastakarvaan, sähköisesti, mutta niin ettei sen kosketuksen alta voi paetakaan* (PH, 105).

Äidin kasvoilla oli tyypillinen hymy, *kuin hän näkisi Paulin olan takana jonkun, jolle vasta kannatti suunnata kaikki: lämpö, sanat, hienoinen ylimielisyys* (PH, 213).

Hänen katseensa oli *kuin lakkaamatta putoava vesi* (PH, 13).

Kimmossa näkyi vielä keskittyneisyys, *kuin heikot valot olisivat syttyneet ja sammuneet ja vilkkuneet hänessä* (PH, 57).

Se napitti ruskeilla silmillään Veronikaa *kuin pahantekijää* (MT, 134).

Näin ilmeen visuaalinen luonne tuodaan esille niiden subjektiivisten assosiaatioiden kautta, jotka ilme kuvauksen rakenteellisessa havainnoijassa herättää. Kuvauksessa aktivoidaan lukijan mielikuvitus, ennakkotiedot ja päättelykyky, joiden varassa hänen on arvioitava, millainen kuvauksen kohteena oleva ilme konkreettisilta visuaalisilta ominaisuuksiltaan itse asiassa on tai mitä se viestii.

Assosiaatio voi toteutua kolmella eri tavalla:

1) Ilmeeseen liittyvä tilanne voidaan rinnastaa toiseen, yleensä kärjistettyyn tilanteeseen: *Hän olisi näyttänyt samalta jos Iirikselle olisi kasvanut mustat siivet* (PH, 159.)

2) Ilmeen laukaissut henkilöahamo tai muu kohde voidaan myös rinnastaa mihin tahansa elävään tai elottomaan objektiin: *Nyt Kimmo katsoi häntä kuin vierasta, kuin silloin alussa* (PH, 191), *Se napitti ruskeilla silmillään Veronikaa kuin pahantekijää* (MT, 134).

3) Ilmeen visuaalinen olemus voidaan yhdistää vertauksen tai metaforan keinoin mihin tahansa olentoon, esineeseen tai ilmiöön: *Hänen katseensa oli kuin lakkaamatta putoava vesi* (PH, 13), *Hänen ilmeestään irtosi se pala joka oli aina merkinnyt kaikkein itsepäisintä raivoa, se jota äiti oli kuvitellut itsevarmuutensa tunnusmerkiksi* (PH, 159), *Isto istui äitinsä vieressä sohval-la kuin myrskyvaroitus, Emmi lappoi lautaselleni ruokaa kuin olisin palannut pitkältä ulkomaanmatkalta ja appiukko piilotti virsikirjan selkensä taakse* (EH, 27).

Tämän tyyppisten ilmeiden kuvausten analyysi alkaa nelitekiäisen kysymyksen esittämisellä: Millainen ominaisuus saa juuri tämän havainnoijan reagoimaan kuvatulla tavalla juuri tässä

tilanteessa? Tarkastelen analyttisesti seuraavaa kuvausta: *Hän olisi näyttänyt samalta jos Iiriksellä olisi kasvanut mustat siivet* (PH, 191). Kuvauksen kohteena on äidin ilme, jonka konkreettisista ominaisuuksista ei lukijalle anneta lainkaan suoraa informaatiota. Ilme kohdistuu Iirikseen. Ilme laukaisee havainnoijassa assosiaation kuviteltuun tilanteeseen, jossa *Iiriksellä on kasvanut mustat siivet*; havainnoijan mielestä kohteen ilme siis vastaisi paremmin tällaista liioiteltua, irrationaalista tilannetta. Konteksti on seuraavanlainen: Iris ja hänen äitinsä seisovat vastatusten. Iris kertoo menevänsä tapaamaan perhetuttua, vanhahkoa miestä, jonka tiedetään tunteneen seksuaalista mielenkiintoa Iiristä kohtaan jo silloin, kun tämä oli lapsi. Äiti tuntee inhotusta ja raivoa. Kysymyksessä on siis äidin ja tyttären välienselvittely. Lukijan on siis osattava päätellä, millainen kuvattava ilme on konkreettisilta ominaisuuksiltaan ja ennen kaikkea millaista tunnetilaa se edustaa. Mustia siipiä voidaan pitää *pahuuden* tai *lankeemuksen* symbolina; äiti siis suhtautuu tyttärensä siten kuin langenneeseen ja pahaan olentoon voidaan äidin kuvitella suhtautuvan: tuomitsevasti, paheksuvasti, mutta samalla myös surullisesti ja järkyttyneesti. Äidin kasvoilla siis on tällaisia tunnetiloja heijasteleva ilme, jonka konkreettisia ominaisuuksia lukija voi yrittää arvailla. Havainnoijana on siis Iris. Assosiaatio on hänen mielensä skeemojen tuotetta. Jossakin toisessa havainnoijassa sama ilme laukaisisi aivan toisenlaisen assosiaation. *Mustat siivet* ovat alkuperältään raamatullista tai kristillismytologista käsitteistöä, joskin monet uskonnolliset käsitteet (enkelit, lankeemus, taivas, helvetti jne.) ovatkin kulttuurissamme vähitellen muuttuneet osaksi arkipäiväistä kielenkäyttöä, joka ei mitenkään erityisesti viesti kielenkäyttäjän uskonnollisesta maailmankuvasta. Silti kuvauksessa esille tuotu assosiaatio on merkki siitä, että havainnoijan skeemoihin kuuluu kristillistä kuvastoa, jonka varassa hän hahmottaa, tulkitsee ja järjestelee erilaista aisti-informaatiota - tässä tapauksessa äitinsä ilmeistä tekemiään visuaalisia havaintoja.

Kuvaus *Se napitti ruskeilla silmillään Veronikaa kuin pahantekijää* (MT, 134) rinnastaa ilmeen laukaiseen henkilöahmon suoraan *pahantekijään*, joten ilmeen on helppo tulkita kuvastavan paheksunnan, pelon ja vihan kaltaisia tuntemuksia. Käsitteenä *pahantekijä* on jossain määrin vanhahtava, jopa raamatullinen, joten jälleen voitaneen havainnoijan skeemoissa havaita uskonnollisen kuvaston vaikutusta. (Neutraalimpia käsitteitähän olisivat esimerkiksi *rikollinen*, *huligaani* ja *rosvo*.)

Vaikeammin avautuu vertaus, jossa henkilöahmon katse rinnastetaan havainnoijan assosiaation kautta *lakkaamalla putoavaan veteen* (PH, 13). Lukijan pohdittavaksi

jää, mitä *lakkaamatta putoavan veden* ominaisuuksia henkilöahmon katseella tässä tapauksessa on - kosteus, kirkkaus, väri, liike?

Kun havainnoija ja kohde ovat sama henkilö eikä kysymyksessä ole esimerkiksi peilin kautta tehty visuaalinen havainto, liittyvät kuvauksissa esille tuodut assosiaatiot ilmettä koskeviin intentioihin: *Kippo yrittää peittää vastenmielisyyden tunteet ja olla sennäköinen, ettei salongissa eikä sen isännässä ole mitään ihmettelemistä* (JN, 22). Jos tämän kuvauksen havainnoija olisi joku muu kuin kohde itse, voisi kuvaus olla esimerkiksi seuraavanlainen: **Kippo näyttää siltä, kuin salongissa tai sen isännässä ei olisi mitään ihmettelemistä*. Tällöin Kipon tietyn ilmeen visuaalinen olemus laukaisisi havainnoijassa kuvatun kaltaisen assosiaation. Mutta koska Kippo on itse yhtä aikaa kuvauksen kohde ja havainnoija eikä näe omaa ilmettään esimerkiksi peilin kautta, ei kysymyksessä tietenkään ole ilmeen visuaalisen olemuksen laukaisema assosiaatio. Sen sijaan assosiaatio liittyy ilmettä koskeviin intentioihin: Kippo pyrkii tarkoituksellisesti muodostamaan sellaisen ilmeen, jonka uskoo laukaisevan ulkopuolisessa havainnoijassa kuvatun kaltaisen assosiaation. Oma ilmettään havainnoivan Kipon kannalta kysymys ei siis ole ilmeen laukaisemasta assosiaatiosta, koska hänen muodostamansa ilme seuraa sitä intentiota, joka kohdistuu ilmeen synnyttämään assosiatiiiviseen vaikutelmaan.

Tietysti kuvauksessa voidaan tuoda esille myös assosiaatioita, jotka ilmeestä tehty tuntoaistihavainto on laukaissut henkilöahmossa, joka on samanaikaisesti sekä havainnoija että havainnoinnin kohde. Tällainen kuvaus voisi olla esimerkiksi seuraavanlainen: **Hän tajusi äkkiä hymyilevänsä leveästi, aivan kuin hänen edessään seisova mies olisi suruviestin sijasta tuonutkin uutisen lottovoitosta*.

2.4.3. Mielentilan muutokset

a) Varsinaiset ulkoisen olemuksen piirteet

Ulkoisen olemuksen konkreettisia piirteitä voidaan kuvata välillisesti siten, että kuvauksessa tuodaan esille niiden havainnoijassa laukaisemat mielentilan muutokset. Mielentilan muutoksiksi luen esimerkiksi pelästymiset, järkyttymiset, lumoutumiset, paheksumiset sekä mielenkiinnon heräämisen, joka ilmenee mm. huomion kiinnittymisenä kohteeseen.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille kohteen havainnoijassa laukaisemia mielentilan muutoksia:

Iiris oli *lumoutunut* naisen rinnoista (PH, 20).

Järkyttävintä oli kuitenkin rengas. Se ei roikkunut korvasta, kuten yleensä ihmisillä, vaan nenästä. *Nenästä!* (MT, 63.)

“Sanoitte häntä naiseksi, jota ei voinut olla huomaamatta?” (JN, 53.)

Kohteen rintojen konkreettiset ominaisuudet siis laukaisevat havainnoijassa *lumoutumisen* tunteen. Toisessa yhteydessä selviää, että lumoutumisen syynä on rintojen suuri koko, mutta jo havainnoijan *lumoutuminen* antaa lukijalle jonkinlaista informaatiota rintojen konkreettisista ominaisuuksista; lukija alkaa pohtia, millaiset rintojen ominaisuudet moisen mielentilan muutoksen saattaisivat tässä havainnoijassa laukaista.

Nenärenkaan kuvauksessa havainnoijan *järkyttyminen* viittaa jo ensimmäisessä lauseessa siihen, että *renkaassa* on ulkoisen olemuksen piirteenä jotakin tavallisuudesta poikkeavaa. Jatkossa selviääkin, että kysymyksessä ei ole odotuksenmukainen korvarengas vaan epäodotuksenmukainen nenärengas. Havainnoijan mielentilan muutoksen esille tuominen jonkin kohteen ulkoisen olemuksen piirteen yhteydessä antaa informaatiota sekä havainnoijan maailmankuvasta että yleisistä yhteiskunnan ulkonäköä koskevista normeista. Tässä tapauksessa havainnoija on sovinnaisesti omaksunut ulkonäköä koskevat yleiset normit, joiden mukaan nenärengas on epäodotuksenmukainen ja siksi vieroksuttava ulkoisen olemuksen piirre. Se, että kuvauksen kohteella on nenärengas, kertoo siis tässä kontekstissa jotakin kuvauksen kohteen skeemoista, halusta rikkoa ulkonäköä koskevia normeja. Jossain toisessa kontekstissa nenärenkaalla ei tällaista merkitystä olisi; monien muiden ulkoisen olemuksen piirteiden lailla nenärenkaankin epäodotuksenmukaisuus on puhtaasti kulttuurinen, aikaan ja paikkaan sidoksissa oleva piirre.

b) Ilmeet

Ilmeiden konkreettisia ominaisuuksia voidaan kuvata antamalla informaatiota niistä mielentilan muutoksista, joita ilme havainnoijassa laukaisee. Ilmeiden ollessa kyseessä ovat mielentilan muutokset varsin odotuksenmukaisia, ovathan ilmeet merkittävä osa henkilöiden välistä nonverbaalista viestintää.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille ilmeen havainnoijassa laukaisemia mielentilan muutoksia:

Tämän ilme oli työntänyt liriksen luotaan, ja vielä, kunnes *häntä oli alkanut itkettää* (PH, 45). Isän ilme oli niin tuomitseva ja julma, että *Laura purskahti itkuun* (MT, 44).

Ensimmäisessä esimerkissä ei kerrota mitään ilmeen konkreettisista ominaisuuksista eikä sen laukaisseista tuntemuksista; lukijan tehtävä on päätellä, millainen ilme saa tämän havainnoijan tässä kontekstissa *itkemään* (tai millaisia kohteen mielentiloja kyseinen ilme heijastelee; tarkkaan ottaenhan havainnoija ei reagoi niinkään ilmeen visuaaliseen olemukseen kuin sen pohjalta tekemiinsä tulkintoihin ilmeen taustalla olevista mielentiloista). Toisessa esimerkissä tuodaan havainnoijan mielentilan muutoksen lisäksi esille havainnoijan tulkinta ilmeen taustalla olevista mentaalisisistä tekijöistä - *tuomitsevuudesta* ja *julmuudesta*.

2.4.4. Fyysiset reaktiot

a) Varsinaiset ulkoisen olemuksen piirteet

Kohteen ulkoisen olemuksen piirteiden ominaisuuksia voidaan kuvata välillisesti siten, että kuvauksessa tuodaan esille niitä fyysisiä reaktioita, joita se havainnoijassa laukaisee. Aineistossani tällaiset kuvaukset ovat harvinaisia.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille piirteen havainnoijassa laukaisemia fyysisiä reaktioita:

Iiris hätkähti nähdessään miten Elisabet Huovinen oli muuttunut (PH, 69).

Fyysisen reaktion taustalla luonnollisestikin on aina psyykinen reaktio; esimerkiksi *hätkähtämisestä* on vaikea sanoa, onko se varsinaisesti fyysinen, sivullisten havaittavissa oleva reaktio vai tunnetilan muutos. Sama koskee *itkemistä*, *nauramista* ja muita vastaavia tuntemuksen ja fyysisen reaktion yhdistelmiä. Näin ollen tällaiset reaktiot voitaisiin perustellusti luokitella myös mielentilan muutoksiksi.

b) Ilmeet

Kuvauksessa voidaan tuoda esille niitä fyysisiä reaktioita, jotka ilmeen visuaalinen olemus havainnoijassa laukaisee.

Esimerkkejä kuvauksista, joissa tuodaan esille ilmeen havainnoijassa laukaisemia fyysisiä reaktioita:

Naisen katse oli *naulinnut Iiriksen aloilleen*, ja hän oli nähnyt miten naisen kaulajänteiden välissä jokin oli liikkunut ylösalas ja jäänyt värisemään (PH, 20).

Tämän ilme oli *työntänyt Iiriksen luotaan*, ja vielä, kunnes häntä oli alkanut itkettää (PH, 45).

Ensimmäisessä esimerkissä katseen konkreettiset visuaaliset ominaisuudet *naulitsevat Iiriksen aloilleen*, ilme siis vaikuttaa havainnoijaan siten, ettei hän voi liikkua, kuten kuvaus metaforisesti antaa ymmärtää. Toisessa esimerkissä ilmeen visuaaliset ominaisuudet (tai niiden pohjalta tehty tulkinta ilmeen laukaisesta mielentilasta) saavat havainnoijan peräytymään kohteen luota. Merkillepantavaa on, että näiden kuvausten pintarakenteissa ilme metaforisesti kuvataan aktiivisena toimijana kuvatun reaktion synnyssä: *katse naulitsee ja ilme työntää*.

3. MITÄ HENKILÖHAHMOISTA KERROTAAN

3.1. Kuvattavien piirteiden valitsemiseen vaikuttavia tekijöitä

Kaunokirjallista teosta lukeva ihminen ei välttämättä kiinnitä tietoisesti paljonkaan huomiota siihen, mitä teksti hänelle kirjallisten henkilöahmojen ulkoisesta olemuksesta kertoo ja mitä taas toisaalta jätetään kertomatta. Täydellisestihän mitään henkilöahmoa ei voida kielen keinoin kuvata; tämän yrittäminenkin luultavasti tekisi tekstistä varsin vaikealukuista. Millä perusteella sitten jotkut piirteet valitaan kuvattaviksi ja toiset jätetään huomiotta? Entä mitä tehdyistä valinnoista voidaan päätellä?

Kuvatun piirteiden valintaan vaikuttaa useitakin mahdollisia eri tekijöitä, jotka käytännössä ovat suurelta osin päällekkäisiä ja vaikeasti toisistaan erotettavissa. Kun

analysoidaan sitä, miksi jokin piirre joko mainitaan tai sivuutetaan, on huomioitava ainakin seuraavat vaikuttavat tekijät:

- a) Havainnoijan mielen skeemat
- b) Piirteen viestinnällinen funktio
- c) Piirteen epäodotuksenmukaisuus
- d) Konteksti

a) Havainnoijan mielen skeemat

Kuten aiemmin jo on todettu, havainnoijan mielen skeemat vaikuttavat siihen, mitä ja miten hän havaitsee (Leino 1987, 39 - 41). Näin ollen ei vain sen perusteella, kuinka havainnoija havaitsemaansa suhtautuu, vaan myös sen perusteella, mitä havainnoija ylipäättään havaitsee, voidaan tehdä päätelmiä hänen maailmankuvastaan. Tarkasteltaessa havainnoijan mielen skeemojen vaikutusta siihen, mitä piirteitä (tai piirteiden ominaisuuksia) kuvauksessa tuodaan esille, voidaan havaita kaksi asiaa: Ensinnäkin havainnoijan skeemoihin sisältyy tietynlainen juuri kyseiselle havainnoijalle ominainen tapa hahmottaa todellisuutta ja tehdä havaintoja muista ihmisistä. Tämä tapa heijastelee havainnoijan persoonallisuutta ja maailmankuvaa. Toiseksi havainnoijan mielessä eri ihmisiä koskevat erilaiset skeemat; ei ole todennäköistä, että kukaan havainnoisi kaikkia ihmisiä aivan samalla tavalla. Havainnoijan skeemoihin vaikuttaa hänen suhteensa kohteena olevaan henkilöön. Tuttua havainnoidaan eri tavalla kuin vierasta, rakastettua eri tavalla kuin vihamiestä, naista eri tavoin kuin miestä, lasta eri tavoin kuin aikuista jne. Esimerkiksi Hassisen romaanissa Iris kiinnittää isäänsä havainnoissaan huomiota lähes yksinomaan tämän käsiin ja jalkoihin mutta ei juuri lainkaan kasvoihin, kun taas Elisabet Huovisessa Iris huomaa ennen kaikkea suuret rinnat ja punaiset hiukset. Sen perusteella, mitä piirteitä kuvauksessa kunkin henkilön kohdalla nousee esille, voidaan siis tehdä päätelmiä havainnoijan suhteesta kohteeseen.

Analyysi tietysti edellyttää jälleen sen selvittämistä, kenen havainnosta kuvauksessa pohjimmiltaan on kysymys. Rakenteellisen havainnoijan selvittäminen on tekninen kysymys: kuten edellä on esitetty, erilaiset lingvistiset ja translingvistiset merkit ilmaisevat havainnoijan, olipa tämä sitten yksi tekstin henkilöahmoista tai tarinan ulkopuolinen

kertoja. Vaikeampi on selvittää sitä, missä määrin kuvaus heijastelee tekstin *kirjoittajan* maailmankuvia. Edellä on jo todettu, että kirjoittaja voi enemmän tai vähemmän tietoisesti jäljitellä itselleen vierasta havainnointitapaa kuvattavia piirteitä valitessaan. On varmasti tapauskohtaista, missä määrin kirjoittaja sijoittaa kuvauksen rakenteelliseen havainnoijaan omaa persoonaansa ja missä määrin hän siirtyy itselleen vieraaseen tapaan havainnoida ja kuvata henkilöahmoja. On ajateltavissa, että joku kirjoittaja saattaa hyvinkin noudattaa tietoisesti tiettyjä kaavoja kuvattavia piirteitä valitessaan - erilaiset lukijat odottavat erilaisia kuvauksia.

Se, että tekstissä kuvaillaan hyvin yksityiskohtaisesti henkilöahmojen vaatetusta, ei välttämättä kerro kirjoittajan pinnallisuudesta - päinvastoin, kysymyksessä voi olla kirjoittajan pyrkimys nimenomaan karrikoida ja siten kritisoida pinnallista ihmiskäsitystä. On mahdollista, että kirjoittaja itse kiinnittää luontaisesti huomiota ensisijaisesti esimerkiksi kohtaamiensa ihmisten silmiin, mutta kirjoittaa kenkäkauppiaan tekemään havaintoja ensisijaisesti tapaamiensa ihmisten kengistä ja mallitoimiston johtajan havainnoimaan ensimmäiseksi ihmisten ruumiinrakenteeseen liittyviä seikkoja. (Esimerkkinä tämä on tietysti kärjistetty ja yksinkertaistettu.) Kuvattavien piirteiden tarkoituksenmukainen valinta antaa näin tietoa kuvauksen rakenteellisen havainnoijan persoonallisuudesta ja toimii siten yhtenä kerronnallisena keinona muiden joukossa kirjallista henkilöahmoa tekstuaalisesti konstruoitaessa. Samalla tavalla voi esimerkiksi omaelämäkerran kirjoittaja tietysti paljastaa myös omia skeemojaan, hänhän on itse oman tekstinsä havainnoija, kuten myös sellainen kirjoittaja, joka kuvauksia kirjoittaessaan syystä tai toisesta pysyttelee itselleen ominaisessa tavassa havainnoida ihmisiä.

b) Piirteen viestinnällinen funktio

Joillakin ulkoisen olemuksen piirteillä on suurempi viestinnällinen funktio kuin toisilla. Elisabet Huovisen ilmeellä, joka *työntää Iiriksen luotaan* (PH, 45), on ymmärrettävästi suurempi viestinnällinen merkitys kuin vaikkapa tämän säärillä, jotka ovat *lyhyet mutta kauniit* (PH, 19). Viestinnällisesti merkityksellisten piirteiden valitseminen kuvauksen kohteeksi ei periaatteessa vaadi muita syitä eikä kerro välttämättä paljoakaan havainnoijan skeemoista, ei enempää kuin henkilöahmojen toisilleen esittämien verbaalisten repliikkien-

kään havainnoiminen (ja niiden esittäminen tekstissä). Toisen lähettämän viestin vastaanottaminen havainnon kautta on sinänsä varsin luonnollista, olipa viesti sitten luonteeltaan verbaalinen tai nonverbaalinen. Tietysti eri havainnoijien kesken voidaan ajatella olevan eroja siinä, missä määrin viestinnällisiin ulkoisen olemuksen piirteisiin yleensä kiinnitetään huomiota: esimerkiksi kovin introvertti ja sosiaalisesti taitamaton henkilö voi jättää toisten lähettämät nonverbaaliset viestit tyystin huomiotta. Samoin yhden henkilön nonverbaalisiin viesteihin todennäköisesti kiinnitetään enemmän huomiota kuin jonkun toisen; Hassisen romaanissa Iiris esimerkiksi havainnoi erityisen paljon nimenomaan äitinsä ja aviomiehensä ilmeitä, kun taas eräiden muiden henkilöhahmojen ilmeet jäävät hänen osaltaan perin vähälle huomiolle. Tällaiset havainnot luovat pohjaa henkilöhahmojen välisten suhteiden analyysille.

Teoksessa "Merkkien kieli" Fiske käsittelee mm. nonverbaalista viestintää ja siihen sisältyviä koodeja. Merkityksellistävät koodit ovat sosiaalsiin käytäntöihin liittyviä merkkijärjestelmiä. (Fiske 1992, 86.) Sanaton viestintä käyttää suoria koodeja, joilla on kaksi tehtävää. Ensimmäinen on indeksisen informaation välittäminen; kyseessä on puhujaa ja hänen tilannettaan koskeva informaatio, jonka perusteella voidaan tehdä päätelmiä mm. hänen identiteetistään, tunnetilastaan, asenteistaan ja yhteiskunnallisesta asemastaan. Toinen tehtävä on vuorovaikutuksen ohjaaminen; keskustelukumppaneita voidaan esimerkiksi pyrkiä hallitsemaan tai heitä kohtaan voidaan olla sovinnollisia tai torjuvia. (Fiske 1992, 90.) M. Argyle luettelee seuraavat kymmenen kehon koodia, joita käytetään nonverbaaliseen viestintään: ruumiillinen kosketus, läheisyys, keskustelusuunta, ulkonäkö, päänyökkäykset, kasvojen piirteet ja ilmeet, eleet, asennot, silmien liikkeet ja katsekontakti sekä sanaton puhe. Tarkasteltaessa kirjallisten henkilöhahmojen ulkoisen olemuksen kuvauksia (siten kuin olen tutkimuskohteen tässä rajannut) ovat näistä kymmenestä olennaisia **ulkonäkö** sekä **kasvojen piirteet ja ilmeet**. Ihmisen ulkonäössä Argyle erottaa edelleen kaksi osatekijää. Ensimmäiseen kuuluvat **ihmisen itsensä päätettävissä olevat seikat** kuten hiukset, vaatteet, iho, meikkaus ja korujen käyttö. Toiseen kuuluvat **vaikeammin hallittavat seikat** kuten pituus, paino jne. (Fiske 1992, 91 - 93.)

Viestinnällisen funktion perusteella voidaan ulkoisen olemuksen piirteet siis jakaa kolmeen pääryhmään:

1) Ilmeet.

2) Ulkoisen olemuksen varsinaiset, tilapäiset piirteet, jotka ovat helposti muunneltavissa.

3) Ulkoisen olemuksen varsinaiset, biologisesti määräytyvät piirteet, jotka ovat luonteeltaan vaikeasti hallittavia.

Ilmeillä on vahva viestinnällinen funktio. Ilmeitä kuvaamalla annetaan lukijalle informaatiota henkilöahmojen välisistä suhteista, vuorovaikutuksen kulusta sekä heidän mielentiloistaan ja persoonallisuudestaan; ilmeiden kuvaaminen siis voi viedä kertomuksen juonta eteenpäin siinä missä verbaaliset repliikitkin. Ilmeet voivat tulla esille monituisten piirteiden kautta. Ilmeitä ovat muodostamassa joko yksin tai erilaisina yhdistelminä mm. kasvot, otsa, silmät, katse, kulmakarvat, suu, huulet, hampaat, nenä ja sieraimet.

Ulkoisen olemuksen varsinaisiin, tilapäisiin piirteisiin lukeutuvat tekijät - pukeutuminen, kampaukset, meikki, korut - ovat viestinnälliseltä funktioltaan toisenlaisia kuin koko ajan ja osittain tahdosta riippumattomastikin muuttuvat ilmeet. Jokainen vaatekappale muodostaa oman paradigmansa. Pukeutuminen on sanoman sisäänkoodausta: kustakin paradigmasta valitaan yksikkö, ja yksiköt yhdistetään oman itsen ilmaisuksi. Vaatteiden kautta välitetään 1) merkityksiä omasta itsestä vaatteiden kantajana, 2) käsityksiä suhteista itsen ja muiden ihmisten välillä, ja 3) asemasta tai roolista erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Tietyn vaatekappaleen valitseminen ylle puettavaksi voi olla merkki vaikkapa senhetkisestä mielentilasta; farkkujen käyttäminen työpaikkahaastattelussa voi sekin olla viesti toisaalta omasta persoonallisuudesta, toisaalta asenteesta joko tilannetta tai toista tilanteessa mukana olevaa osapuolta kohtaan. Eri osapuolet voivat tulkita vaatteiden viestinnälliset merkitykset eri tavoin, mikä johtuu osapuolten erilaisista alakulttuurisista kokemuksista. Yhdelle farkut voivat olla mukava käyttövaate, toiselle merkki epäsiisteydestä, piittaamattomuudesta ja kapinallisesta persoonallisuudesta. (Fiske 1992, 104 - 105.) Sen sijaan erimielisyyksiä ei synny *keinotekoisien koodien* merkityksistä. Tällaisia koodeja ovat mm. poliisien ja sotilaiden univormut, jalkapallojoukkueiden pelipaidat ja rintamerkit, jotka eivät muiden vaatteiden ja korujen lailla ole indeksisiä vaan *symbolisia*. (Fiske 1992, 107 - 108.) Esimerkiksi poliisin virkapuku siis symboloi tilanteessa kuin tilanteessa kantajansa poliisiutta eikä siis ole altis erilaisille kulttuurisille tulkinnoille.

Ulkoisen olemuksen biologisesti määräytyvät piirteet käsittävät esimerkiksi kasvopiirteet, yleisen ruumiinrakenteen, pituuden sekä käsien, jalkojen ja ihon ominaisuu-

det. Koska tällaisiin piirteisiin ihminen ei yleensä itse kovinkaan tehokkaasti voi vaikuttaa, ei niillä ole kovinkaan suurta viestinnällistä funktiota. Tähän ryhmään kuuluvien piirteiden valitseminen kuvauksen kohteeksi on havainnoijan skeemojen kannalta siis kaikkein paljastavinta, koska valintaa ei voida perustella viestinnällisellä funktiolla siinä määrin kuin muihin ryhmiin kuuluvien piirteiden kuvaamista. Tietty indeksinen merkitys joihinkin tämänkin ryhmän piirteisiin on silti mahdollista liittää. Lihavuus voi esimerkiksi olla nautinnonhaluisen persoonallisuuden ja laihuus asketismin indeksi; samoin treenattu keho ja pöhöttyneet tai ahavoituneet kasvot antavat kuvauksessa välillistä informaatiota henkilön elintavoista ja asenteista. Onpa kirjallisuuden kuvauksiin varmasti jonkin verran vaikuttanut tiedekin, joka toisinaan tekee enemmän tai vähemmän uskottavia yrityksiä liittää tiettyjä luonteenpiirteitä tiettyihin synnynnäisiin ulkoisen olemuksen piirteisiin - tällöin esimerkiksi heikko leuka saatetaan esittää kuvauksessa ponnettoman luonteen ja pieni kallo alhaisen älykkyyden indeksinä.

c) Piirteen epäodotuksenmukaisuus

Kuvaus jäljittelee tietyssä mielessä todellista havaintoprosessia. Näin ollen on selvää, että sellaiset silmiinpistävät piirteet, jotka huomataan todellisessa havaintotilanteessa hyvin helposti, päätyvät yhtä luontevasti myös kuvauksiin. Odotuksenmukaiset piirteet jäävät helposti huomaamatta; ainakaan niihin ei kiinnitetä erityistä tietoa huomiota.

Äärimmäisen odotuksenmukaista on esimerkiksi se, että aikuisella miespuolisella suomalaisella on kaksi jalkaa ja kaksi kättä. Tällaisia piirteitä eivät useimmat havainnoijat pane erityisesti merkille, eikä niiden mainitsematta jättäminen kuvauksessakaan ole kovin outoa. Normaalissa kontekstissa havainnoijalta vaatisi jonkin erityisen syyn panna erikseen merkille, että hänen kohtaamansa henkilöahmo omaa tällaisia ominaisuuksia; samoin kaksijalkaisuuden tai kaksikätsyyden esille tuominen kuvauksessa vaikuttaisi oudolta ja olisi näin ollen merkitsevää erilaisten havainnoijan skeemoja tai kontekstia koskevien analyysien kannalta. Kaksijalkaisuuden korostaminen henkilöahmon kuvauksessa voisi esimerkiksi olla vihje siitä, että tekstin tarina sijoittuu yksijalkaisten ihmisten yhteisöön.

Kohtalaisen odotuksenmukaista on se, että suomalainen aikuinen mieshenkilö on 180 cm pitkä, normaalivartaloineen ja ruskeatukkainen. Tällaisia piirteitä ei tarvitse tuoda

esille heti havainnon tapahduttua, jos lainkaan. Hiukan suurempi huomioarvo on esimerkiksi parralla, viiksillä, silmälaseilla, kaljulla päällä, suurella kaljamahalla, puujalalla ja pitkällä pikimustilla hiuksilla. Tällaiset piirteet yleensä pannaan merkille havainnointitilanteessa, ja siten ne on luonnollista mainita myös kuvauksessa.

Melko epäodotuksenmukaista on, jos aikuinen suomalainen mieshenkilö esimerkiksi on 240 cm pitkä ja 30 kg:n painoinen, vihreähiuksinen ja yksikätinen. On itsestään selvää, että tällaiset ulkoisen olemuksen ominaisuudet mainitaan kuvauksessa heti kun henkilöahmoa aletaan tekstissä havainnoida. Tällaisten piirteiden kertakaikkinen epäodotuksenmukaisuus on riittävä syy niiden välittömään esille tuomiseen. Kääntäen: mikäli hyvin epäodotuksenmukainen piirre jätetään tuomatta esille kuvauksessa heti kun kohdetta ensi kerran havainnoidaan, saadaan kuvauksen kautta merkityksellistä informaatiota joko kontekstista tai havainnoijan (henkilöahmojen tai kertojan) skeemoista. Kysymyksessä voisi olla myös kirjailijan tarkoituksellinen kerrontatekninen temppu (joka luonnollisestikin loisi pohjaa kirjoittajan skeemojen analyysille); useimpia lukijoita varmasti hämmäntäisi ja stimuloisi lukea vasta romaanin viimeiseltä sivulta kuvaus, jossa teoksen keskeisen henkilöahmon yllättäen kerrotaankin olevan vihreähiuksinen, yksikätinen jättiläinen.

d) Konteksti

Konteksti vaikuttaa siihen, mitkä piirteet havaitaan todennäköisimmin ja mitkä jäävät vaille huomiota; kysymys siis on tilanteeseen liittyvien ulkoisten tekijöiden vaikutuksesta havainnoijan huomion kohdistumiseen. Uhkaavassa tilanteessa havainnoija panee ilmeisistä syistä todennäköisemmin merkille uhkaajan nyrkkien koon ja hänen ruumiinrakenteensa kuin vaikkapa silmien värin tai housujen mallin; tietyt piirteet siis muuttuvat tilanteen myötä havainnoijan kannalta relevanteiksi. Myös esimerkiksi henkilöahmon liike voi suunnata havainnoijan huomion tiettyyn piirteeseen: *“Katsopas tuota.” Tupakan kellastama sormi tökkii viidettä kohtaa: “Noin kahden vuoden kuluttua otan avioeron Rasmus Mikkolasta...”* (JN, 47.), *Pitkä, kapea nenä* työntyy lähemmäksi, ja hän erottaa sierainten värinän ja kavahtaa vaistomaisesti taaksepäin (JN, 49), *Kippo heilauttaa isorustoista kämmen-tään* (JN, 69). *Tupakan kellastaman sormen, pitkän, kapean nenän ja isorustoisen kämme-*

nen esille tuominen olisi huomattavasti vähemmän motivoitumpaa, mikäli kuvatut henkilö-
hahmot olisivat täysin staattisessa tilassa. Vaatteitakin kuvataan usein nimenomaan pukemi-
sen ja riisumisen yhteydessä. Huomiota voi suunnata myös repliikki, joka tekee mainitun
piirteen havainnoimisen relevantiksi: *-Saatanan saatana näitä reisiä!* toteaa Hassisen
romaanissa Paula repliikkinsä aluksi, minkä jälkeen Iris alkaa havainnoida Paulan ruumiin-
rakennetta, reisiä, ihoa ja rintoja, mikä siis tuodaan esille kuvauksissa (PH, 108 - 109).

Kasvonpiirteitä kuvataan usein samassa yhteydessä ilmeiden kuvausten kanssa.
Tietyt tilanteet - esimerkiksi Nummisen romaanissa usein toistuva rikoksesta epäillyn tai
todistajan kuulusteleminen - lisäävät havainnoijan tarvetta havainnoida toisen osapuolen
ilmeitä, jolloin ilmeiden kuvaaminen tekstissä tulee motivoitummaksi. Ilmeiden havainnoi-
nin yhteydessä nousevat luontevasti esille ne ilmeiden muodostamiseen liittyvät kasvonpiir-
teet, joihin havainnoijan huomio on kiinnittynyt: *Rikoskomisarion kapeahuulinen suu*
venyi ilottomaan hymyyn Kultakallion pihalla (JN, 78), *Posket punastuvat jälleen*
rusketuksen alla (JN, 73), *Make irvistää niin, että kellertävä hammasrivi näkyy koko-*
naan parran seasta (JN, 63).

Konteksti vaikuttaa myös piirteen odotuksenmukaisuuteen. Se, mikä on
odotuksenmukaista yhdessä kontekstissa, voi olla äärimmäisen epäodotuksenmukaista
toisessa. Jos kirjallinen henkilöahmo on cocktailkutsuilla, ei ole välttämätöntä erikseen
mainita, että hänellä on kravatti kaulassa - cocktailkutsujen kontekstissa kravatti on erittäin
odotuksenmukainen piirre. Saunassa sama kravatti kuitenkin on epäodotuksenmukainen
piirre, johon enemmistö havainnoijista kiinnittäisi heti huomiota ja jonka esille tuominen
kuvauksessa on siksi hyvin motivoitua.

3.2. Mitä henkilöahmoista kerrotaan

Tarkastelen seuraavassa joitakin Hassisen, Tiaisen, Hietamiehen ja Nummisen romaanien
keskeisimpiä henkilöahmoja ja sitä, mitä heidän ulkoisesta olemuksestaan kuvausten
kautta lukijalle kerrotaan. Olen taulukoinut henkilöahmojen ulkoisen olemuksen kuvaukset
sitien, että erikseen omina taulukoinaan esitetään ulkonäön **pysyvät piirteet** (varsinaiset,
vaikeasti hallittavat biologiset piirteet), **muunneltavat piirteet** (varsinaiset, tilapäiset

piirteet) ja **ilmeet**. Jaotteluperusteena on siis piirteen viestinnällinen funktio, jota olen edellä selvittänyt.

Aina kuvausten jaottelu pysyviin ja muunneltaviin piirteisiin ei ole itsestään selvää. Esimerkiksi *hiukset* on edellä Argynen jaottelun mukaisesti sijoitettu muunneltavien piirteiden luokkaan, mutta vaikka kampauksia ja hiusten väriä voidaankin muunnella, ei esimerkiksi *kaljuun* voi juurikaan vaikuttaa - pitäisikö hiusten kaljujen kohtien kuvaukset siis sijoittaa muunneltavien vai sittenkin pysyvien piirteiden kategoriaan? Entä mistä voidaan tietää, onko henkilöahmon pää luonnostaan kalju (pysyvä piirre) vai kaljuksi ajeltu (muunneltava piirre)? Ihminen myös voi tinkiä hiustensa väriä, mutta eikö ihmisen hiusten luonnollinen väri ole pysyvä piirre? Onko luonnollinenkin väri nähtävä valintana ja siten muunneltavan piirteen ominaisuutena? Ovatko ruhjevammat ja rohtuneet huulet pysyviä vai muunneltavia piirteitä?

Ratkaistavanani on siis seuraava kysymys: pidetäänkö jaottelukriteerinä piirteen viestinnällistä funktiota siten, että jokaisen kuvauksen kohdalla ratkaistaan erikseen, voiko henkilöahmo itse vaikuttaa kuvatuun piirteen esille tuotuihin ominaisuuksiin, vai onko selvempää luokitella esimerkiksi hiuksiin liittyvät kuvaukset säännönmukaisesti muunneltavien piirteiden kategoriaan, olipa kysymys sitten hiusten kampauksesta tai biologis pohjaisesta kaljuuntumisesta? Olen päättänyt luokittelemaan esimerkiksi hiuksiin liittyvät kuvaukset johdonmukaisuuden vuoksi muunneltavien piirteiden joukkoon mutta pohtimaan muiden piirteiden kohdalla tapauskohtaisesti, onko kysymyksessä kuvauksen kohteena olevan piirteen tilapäinen ominaisuus tai sellainen ominaisuus, jonka olemassaoloon kuvauksen kohde voi itse kohtuullisessa määrin vaikuttaa.

Käytäntöön sovellettaessa on teoreettisilla luokituksilla ja jaotteluilla ikävä taipumus osoittautua usein varsin häilyvärajaisiksi. Olennaista suorittamassani taulukoinnissa ei kuitenkaan ole pystyä sijoittamaan jokainen kuvauksessa esille tuotu piirre ja sen ominaisuus tiettyyn tarkkarajaiseen kategoriaan vaan tuoda esille havainnollisessa muodossa se, mihin ulkoisen olemuksen piirteisiin havainnointi kirjallisuuden kuvauksissa kohdistuu ja mitä valituista piirteistä lopulta kerrotaan.

Pysyvistä ja muunneltavista piirteistä tuon esille, miten kohteen ominaisuuksia tekstissä mahdollisesti kuvataan (viisi pystysuoraa saraketta) ja mitä ominaisuuksista kuvauksessa kerrotaan (sarakkeiden sisältö). Sarakkeita on kaikkiaan kuusi; niistä ensimmäisessä mainitsen kuvauksen kohteena olevan piirteen silloin kun sellainen tekstissä

eksplisiittisesti mainitaan; toisinaan kuvauksen kohteena nimittäin on eräänlainen henkilö-
hahmosta syntynyt yleisvaikutelma, mikä voi tekstin pintarakenteessa ilmetä esimerkiksi
seuraavalla tavalla: *Paula oli muuten hoikka* -- (PH, 108), *Miten kaunis äiti oli* -- (PH,
112), *Äidin aistillisuus oli silmiinpistävä* -- (PH, 97). Tällöin ulkoisen olemuksen
ominaisuuksia ei välttämättä liitetä mihinkään tiettyyn piirteeseen. Toisinaan kuvauksen
kohteena oleva piirre tietysti voidaankin päätellä esimerkiksi *ruumiinrakenteeksi* - tällaisissa
tapauksissa merkitsen kuvattavaan piirteeseen viittaavan appellatiivin sulkuihin.

Kuten olen edellä esittänyt, esille voidaan tuoda piirteen konkreettisia ominai-
suuksia, havainnoijan piirteen ominaisuuksista tekemiä tulkintoja, piirteen ominaisuuksien
havainnoijassa laukaisemia assosiaatioita, piirteen ominaisuuksien havainnoijassa lau-
kaisemia mielentilan muutoksia tai piirteen ominaisuuksien havainnoijassa laukaisemia
fyysisiä reaktioita. Ilmeestä voidaan tuoda kuvauksessa esille mitä tahansa seuraavista
seikoista: ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset, havainnoijan
tulkinta tai kohteen tieto ilmeen laukaisesta mielentilasta, havainnoijan tulkinta tai
kohteen tieto ilmeen intentionaalisesta tunnevaikutelmasta (siis siitä tunnetilasta, jota ilmeen
on tarkoitus heijastella), havainnoijan tulkinta ilmeen konventionaalisesta nimityksestä sekä
ilmeeseen mahdollisesti liittyvä määrite, kohteen tieto tarkoitettun ilmeen konventionaalis-
ta nimityksestä (siis siitä ilmeestä, jonka kohde tarkoittaa muodostaa), ilmeen havainnoijas-
sa laukaisemia assosiaatioita, ilmeen havainnoijassa laukaisemia mielentilan muutoksia,
ilmeen havainnoijassa laukaisemia fyysisiä reaktioita. Toisinaan ilmeeseen viitataan yksin-
kertaisesti sanalla *ilme*, jonka olen taulukoinut konventionaalisten ilmeiden nimitysten
sarakkeeseen. Ilmeiden kuvauksissa tyypillinen on myös ilmaus, jossa henkilön esimerkiksi
todetaan olevan *x:n näköinen* tai *näyttävän x:ltä* - x on tavallisesti havainnoijan tulkinta
ilmeen laukaisesta mielentilasta (*kiukkuisen näköinen*), mutta sen paikalle on mahdollista
sijoittaa myös ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio tai ilmeen havainnoijassa
laukaisema mielentilan muutos. Vaikka kysymys ei ole ilmeen nimityksestä, vaan pikemmin-
kin itse näköhavaintoprosessiin viittaamisesta, olen käytännön syistä sijoittanut nämäkin
rakenteet näkyviin konventionaalisten ilmeiden nimitysten sarakkeeseen.

Perustapauksessa havaintojen tekijä on eri henkilö kuin havaintojen kohde.
Toisinaan havainnoija kuitenkin havainnoi omia ilmeitään, eikä ilmeitä tällöin tietenkään
tarvitse eikä voi *tulkita*. Esille voidaan edelleenkin tuoda mielentila, joka ilmeen on laukais-
sut tai jota ilmeen on tarkoitus heijastella, tai ilmeen konventionaalinen nimitys määrittei-

neen, joskaan kysymys ei ole tulkinnasta vaan *tiedosta* - henkilöahamo on luonnollisestikin selvillä omasta mielentilastaan, ilmeen intentionaalisesta tunnevaikutelmasta tai sen ilmeen konventionaalisesta nimityksestä, jonka on aikonut muodostaa.

3.2.1. Pirjo Hassinen: Ennustaja.

Iiris

Iiris on romaanin päähenkilö, jonka näkökulmaa kerronta noudattaa kautta koko tekstin. Iiris siis toimii itsensä havainnoijana, lukuun ottamatta joitakin kuvauksia, jotka tulevat esille toisten henkilöahmojen esittämien repliikkien kautta, ja tekstin sellaisia kohtia, joissa Iiris joko tekee erikoislaatuisten kykyjensä avulla havaintoja toisten henkilöahmojen silmien kautta tai (vaihtoehtoisen tulkinnan mukaan) tekee oletuksia siitä, kuinka toiset hänet havaitsevat. Romaanissa on kaksi aikatasoa, joten tiettyssä mielessä kuvattavana on kaksi Iiristä - lapsi-Iiris ja aikuinen Iiris.

Iiriksen pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 1) kohdistuvat yleisvaikutelmaan, silmiin, kulmakarvoihin, suuhun, suunseutuun, rintoihin, takapuoleen ja kehoon. Iiriksen silmät ovat *siniset*. Muuta konkreettista ei hänen ulkonäkönsä biologisesti määräytyvistä piirteistä kerrota. Lisäksi hänestä annetaan assosiativista informaatiota: hänen kerrotaan olevan *äitinsä näköinen*, hänellä on *kasvoissaan äidin osia*, tarkkaan ottaen *samanlaiset silmät ja kulmakarvat ja suunseutu*. Äitiä, johon Iiris oman ulkonäkönsä assosioi, ei kuitenkaan kuvata niin tarkasti, että lukija saisi sitäkään kautta lisää tietoa Iiriksen ulkoisen olemuksen piirteiden konkreettisista ominaisuuksista. Tulkinnallista tietoa on se, että Iiriksen äidin kerrotaan toteavan tämän ulkonäöstä seuraavaa: *-Simusta ei tule sillä tavalla kaunista kuin jostain missistä, mutta simua ei voi unohtaa. Sinun miehesi ei pääse simusta irti vaikka joskus haluaisikin, koska sinä olet hänelle naisen kuva. Sinä et muistuta ketään.* (PH, 47.) Havainnoijana on siis tässä Iiriksen äiti. Tulkinnallista on myös seuraavien kahden kuvauksen välittämä informaatio: *Mies oli nyt kuningas ja kukko, herra, ja Iiris ei ollut muuta kuin tissit ja perse paremmasta päästä ja aivot täynnä säikkyä sahajauhoa* (PH, 153). *Mies näki hänen kehonsa ja rinnat, ja iän. Kypsä nuori*

nainen, tyttö. (PH, 163.) Hiukan epäselväksi jää, kenen havainnosta ja tulkinnosta näissä kuvauksissa perimmiltään on kysymys; tätä asiaa olen käsitellyt luvussa 2.

Iiriksen ulkoisia ominaisuuksia tulkitaan kuvauksissa siten, että hän on sellainen henkilö, jota *ei voi unohtaa*, ja *tissit ja perse paremmasta päästä* mutta *ei sillä tavalla kaunis kuin jokin missi*. Ilmeisesti ainakin Iiriksen rinnat ja muu ruumiinrakenne siis täyttävät ominaisuuksiensa puolesta tarinan tapahtuma-aikana vallitsevat yleiset kauneutta koskevat normit. Kun (tai jos) nämä normit tunnetaan, voidaan tehdä päätelmiä Iiriksen ulkoisesta olemuksesta. Päätelmiä tukee kuvaus, jossa Iiristä tarkkaileva mies tekee hänen ulkoisen olemuksensa perusteella seuraavan tulkinnan: *kypsä nuori nainen, tyttö*. (Tai vaihtoehtoisesti Iiris olettaa miehen tekevän hänestä tällaisen tulkinnan.) Millaiset konkreettiset ominaisuudet voivat johtaa tällaiseen tulkintaan? Määrite *kypsä* viittaa siihen, että Iiriksen vartalo ilmeisesti on naisellisen muodokas, ja *tyttö* toisaalta siihen, ettei tämän vartalossa kuitenkaan vielä ole nähtävissä minkäänlaisia keski-ikäisyyden merkkejä - vellostumista, rypistymistä, lihomista jne. Sitä, millaiset konkreettiset piirteet laukaisevat havainnoijassa (äidissä) tulkinnan *unohtumaton*, sen sijaan on huomattavasti vaikeampi määritellä.

Muunneltavien piirteiden kuvaukset (taulukko 2) kohdistuvat vaatteisiin, meikkiin, hiuksiin, häpykarvoihin ja yhdessä tapauksessa pysyvien piirteiden tilapäisiin ominaisuuksiin (sormet ovat kylmän vaikutuksesta *valkoiset*). Iiriksen vaateetusta kuvataan paikoitellen. Lukija saa tietää, että hän käyttää kerran *hametta*, kerran *mekkoa*, ja sen alla *pikkuhousuja* sekä *ohutta jakkua*. *Kengät* mainitaan kerran. Iiris käyttää huulipunaa. Hiuksista ei kerrota muuta kuin että ne ovat kerran liiskautuneet sateessa pitkin päätä. Kimmon repliikin kautta kuvataan Iiriksen häpykarvoitusta: *-Sinä olet muuten taas ajellut karvat* (PH, 58); havainnoijana tässä on tietysti Kimmo.

Mitä Iiriksestä sitten jätetään kertomatta? Enemmän aikaa hänen vaateuksensa pysyy arvoituksena; vaikka siihen viitataan pari kertaa, missään vaiheessa sitä ei kuitenkaan kuvata täydellisesti. Salaisuutena pysyvät myös hänen hiustensa väri ja kamppaus, kasvojen muoto, silmien muoto ja koko, suu ja nenä, ihon laatu, käsien ja jalkojen ominaisuudet.

Lapsi-Iiriksen hiusten mainitaan kerran olevan *poninhännällä*. Lapsuudenai-kaista vaateetusta kuvataan tarkemmin kuin aikuisiän pukeutumista: Iiris käyttää *shortseja*, *popliinitakkia*, *yöpukua* ja *puukenkiä*. Kerran hän on *alasti*. Lisäksi kerrotaan, että popliinitakki on *laivastonsininen* ja sen *helma pyörähtelee vannemaisena jalkojen ympärillä*

*koskettamatta niitä edes juostessa, ja kun Iris kohottaa sormensa, takki heilahtaa ilmapal-
lomaisesti. Puukengät ovat likaisen valkoiset hollannikkaat, joissa on paksu aaltoileva
pohja ja reikiä täyteen pistelty päällysosa; kengät ovat lisäksi Iirikselle liian pienet.*

Iiriksen ilmeitä kuvataan melko vähän, henkilönhän on luonnollisestikin vaikea havainnoida omia ilmeitään (taulukko 3). Ilmeiden kuvauksissa keskitytään ilmeen muodostamiseen liittyviin kasvonpiirteiden konkreettisiin muutoksiin, jotka näkökulmasta johtuen koetaan pikemminkin tunto- kuin näköaistin kautta. Hymy esimerkiksi *pureutuu hampaina alahuuleen*. Iris myös mm. *mutristaa kasvojaan, rypistää kulmakarvojaan kysyvästi ja asettaa kielen tarkasti etuhampaiden taakse niin että suunseutu nousee ja pullistuu*. Näköaistin varassa Iris havainnoi yhden oman ilmeensä: katsoessaan peiliin hän näkee *ahdistuneen naaman*. Kerran Iris myös *naurahtaa*.

TAULUKKO 1. (Pirjo Hassinen: Ennustaja)
havainnoija: Iiris (ellei toisin mainita)
kohde: Iiris

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			äidin näköinen		
(yleisvaikutelma)		“Sinusta ei tule sillä tavalla kawnista kuin jostain missistä, mutta sinua ei voi unohtaa.” (Äiti, repliikki)	“Sinun miehesi ei pääse sinusta irti vaikka joskus haluaisikin, koska sinä olet hänelle naisen kuva. Sinä et muistuta ketään.” (Äiti, repliikki)		
silmät, kulmakarvat, suunseutu			samanlaiset kuin äidillä		
silmät	siniset		äiti periyttänyt tyttärelleen, kasvoissa äidin osia		
suu			tunnistamaton, äiti periyttänyt tyttärelleen, kasvoissa äidin osia		
rinnat, takapuoli		“tissit ja perse paremmasta päästä”			
keho, rinnat			kypsä nuori nainen, tyttö		

*Takautuvia kuvauksia Iiriksestä lapsena

TAULUKKO 2 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iris (ellei toisin mainita)

kohde: Iris

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset*	poninhännällä				
hiukset	liiskautuneet pitkän päätä (tilanne)				
(häpykarvat)	“Sinä olet muuten taas ajellut karvat” (Kimmo, repliikki)				
sormet*	valkoiset (tilapäinen, kylmästä johtuva ominaisuus)				
huulipuna					
mekko					
pikkuhousut					
popliinitakki*	laivastonsininen, vannemainen helma				
jakku	ohut				
shortsit*					
yöpuku*					
puunkengät/hollannikkaat*	liikaisen valkoiset, paksu aaltoileva pohja ja reikiä täyteen pistetty päällysosa				
kengät					
hame					

*Takautuvia kuvauksia Iiriksestä lapsena

TAULUKKO 3 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iris

kohde: Iris

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määräite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
		hymyilee			
pureutuu hampaina alahuuleen		hymy			
mutristaa kasvojaan					
naama	ahdistunut				
rypistää kulmakarvoja	kysyvästi				
silmäkulmien rypytys	valpas		(jäljittelee äitinsä ilmeitä)		
asettaa kielen tarkasti etuhampaiden taakse niin että suunseutu nousee ja pulistuu			(jäljittelee äitinsä ilmeitä)		
		naurahtaa			
horsmien puna työntyy silmäteriin ja saa ne räikeydellään supistumaan					

Äiti

Yksi Hassisen romaanin keskeisimmistä henkilöihahmoista on Iiriksen äiti, johon Iiris assosioi oman ulkonäkönsä havainnoidessaan itseään. Pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 4) kohdistuvat yleisvaikutelmaan, silmiin, pupilleihin, suuhun, huuliin, kasvoihin ja rintoihin. Äidin silmät ovat *siniset* ja samanlaiset kuin Iiriksellä. Hänen huulensa kuvataan *punaisiksi*; epäselväksi jää, onko kysymys huulten pysyvästä ominaisuudesta vai huulipunasta. Suun ympärillä on *ryppyjä*. Välillisesti ilmenee, että äidin rinnat ovat pienemmät kuin Iiriksen rinnat - matkiessaan äitinsä ilmeitä ja asentoja Iiriksen “muisti siirtää käskyjä suoraan lihaksiin”: *Hänen rintansa pienenivät ja kaula kupertui, ja silmäkulmiin syntyi valpas rypytys* (PH, 222). Hänen ulkonäkönsä synnyttämään yleiseen vaikutelmaan liitetään tulkinnallisesti ominaisuudennimi *aistillisuus* ja määrite *kaunis*. Tosin äidin kasvot kuvataan eräässä yhteydessä myös *rumiksi*, joskin kyseessä onkin tilapäinen, itkuun liittyvä ominaisuus. Se, että äidin pupilleja kuvataan kertomalla niiden olevan *mustat pyöreät aukot, vain ohuen lasiaisen peittämät reiät äidin päässä* (PH, 7) on hyvä esimerkki kuvauksesta, joka ei kerro kohteesta kerrassaan mitään uutta; on äärimmäisen odotuksenmukaista, että ihmisen pupillit ovat juuri tuollaiset - tämän piirteen ominaisuuksienhan suhteen ei esiinny vaihtelua.

Muunneltavien piirteiden kuvaukset (taulukko 5) kohdistuvat hiuksiin, vaatteisiin, koruihin ja tässäkin tapauksissa joihinkin pysyvien piirteiden tilapäisiin ominaisuuksiin. Hiukset kuvataan *puolipitkiksi* ja *tummiksi*. Havainnoijan skeemoja koskevan analyysin kannalta mielenkiintoinen on kuvaus, jossa hiukset yhdistetään assosiatiiivisesti *pikkuhousujen reunoista pursuaviin häpykarvoihin*. Vaatetusta ei äidinkään kohdalla kuvata muuten kuin satunnaisesti ja epätäydellisesti. Aamutakkia kuvataan materiaalin osalta melko tarkasti ja lisäksi mainitaan, että eräässä tilanteessa avonaisen aamutakin alta näkyvät alushousut ja rintaliivit. Äidin kerrotaan käyttävän *sinistä mekkoa* sekä *leveää mekkoa*, jossa on *geometrisiä kuvioita*, sekä *hametta* ja *pehmeää nuttua*. Äidillä on yllään myös tietyllä tavalla solmittu *huivi*. Muunneltaviin piirteisiin lienee luokiteltavissa myös seuraava hyvin intensiivistä ja tarkkasilmäistä havainnointia heijasteleva kuvaus: *Kynnenahuset kalpenivat kun veri puristui syvemmälle* (PH, 76); kuvaus liittyy tilanteeseen, jossa äiti painelee käsillään pöydän pintaa samalla kun tuo julki ennustustaan.

Äidin ilmeitä kuvataan 36 kertaa (taulukko 6). Ilmeiden kuvauksissa tuodaan esille havainnoijan tekemiä tulkintoja ilmeen laukaisseesta mielentilasta (*tuima, äreä, kova, valpas, raivon väheneminen, vakavoituminen, sulkeutunut, järkyttynyt, tyhjä ja hämmästynyt, kireä*). Ilmeet myös laukaisevat havainnoijassa neljä kertaa assosiaatioita, joissa ilmeeseen liittyvä tilanne rinnastetaan toiseen, kärjistettyyn tilanteeseen tai nähdään ilmeen muutos metaforisesti - kun kuvauksessa ilmeestä *irtoaa pala joka oli aina merkinnyt kaikkein itsepintaisinta raivoa*, voidaan metaforan tulkita kuvaavan raivon vähenemistä. Metaforinen (ja siis myös assosiativinen) on jossain määrin myös seuraava kuvaus: *-Voi kauheata, äiti oli päiviteltyt suu kasvoissa aaltoillen* (PH, 102); yhdistyyhän suu verbin *aaltoilla* kautta veteen. Kuvauksissa tuodaan esille myös joitakin ilmeiden konventionaalisia nimityksiä (*hymy, hymähtää, nauraa, naureskelee*).

TAULUKKO 4 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)
havainnoija: Iris
kohde: äiti

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		aistillisuus, kau- nis			
silmit	siniset		samanlaiset kuin Iiriksellä		
pupilli	mustat pyöreät aukot, ohuen la- siaisien peittämät				
suu	ryppyjä ympäril- lä				
huulet	punaiset				
kasvot		rumat (tilap.)			
rinnat	pienemmät kuin Iiriksellä (ei Ii- riksen assosiaa- tio)				

TAULUKKO 5 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: äiti

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset	puolipitkät, tummat		leviävät pannumyssyn alta kuin pikkuhousujen reunoista pursuavat häpykarvat, katkenneet ja kiiltävät		
silmänauset	kiiltävät		kiiltävät kuin rasva		
kynnenaluset	kalpenevat				
papiljotit, alushousut, rintaliivit	näkyvät aamutakin alta				
aamutakki	ohutta vaaleanpunaista tikkikangasta, pesujen littaannuttamat topparöyhelöt nappikujan suojana, napit auki, napit kiinni				
pannumyssy	päässä				
kultainen ranne- rengas					
mekko	sininen		sama jonka Iiris näki äidin yllä aiemmin torilla		
mekko	leveä, geometrisiä kuvioita				
hame					
nuttu, villatakki	pehmeä				
huivi	leuan alla väljä solmu, säännöllisen kolmion muotoinen, hipoo kävellessä housunkaulusta		Iiris havaitsee kadulla naisen, jonka yhdistää assosiativisesti äitiensä		

TAULUKKO 6 (1/2) (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: äiti

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikeus	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määräite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
huulet		aavistuksenomainen hymy			
kulmat	tuima				
	äreä	ilme			
nenänpielet ryppyssä			kuin Iiris seisoi siinä mankumassa uusia koulutarvikkeita tai rahaa		
suipistaa huulia, suun ympärille uurtuneet rypyt tihentyvät ja syvenevät					
	kova	(kovan) näköinen			
kasvot kalpeat ja pitkät					
	raivon väheneminen (metaforan tulkinta)		ilmeestä irtosi pala joka oli aina merkinnyt kaiken itsepin-taisinta raivoa, se jota äiti oli kuvitellut itsevarmuutensa tunnusmerkiksi		

TAULUKKO 6 (2/2) (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: äiti

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevai-kutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen-tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
			olisi näyttänyt samalta jos Iiriselle olisi kasvanut mustat siivet		
kohottaa leukaansa ja asettaa kielen tarkasti etuhampaiden taakse niin että suunseutu nousee ja pullistuu					
silmäkulmien rypytys	valpas				
		nauraa			
suu aaltoilee kasvoissa			aaltoilee		
puree lujasti huultaan					
		nauraa			
	vakavoituu				
ryppy nenän päällä					
		naureskelee			
otsa kurtistuu					
	sulkeutunut	ilme			
muuttuu valkoiseksi					
	järkyttynyt				
	tyhjä ja hämmästyntynyt	näyttää			
	kireä	näyttää			
		hymähtää			

Isä

Iiriksen isä esiintyy vain tekstin takaumissa, havainnoijana on siis lapsi-Iiris. Niin pysyvien kuin muunneltavienkin piirteiden kuvaukset kohdistuvat aamutakin kuvausta lukuun ottamatta yksinomaan isän käsiin ja jalkoihin (nilkat, sormet, jalat, sandaalit, sukat, kengät). (Taulukot 7 ja 8.) Kasvoja ei kuvata lainkaan, mikä on varsin epäodotuksenmukaista; ilmeitäkin kuvataan vain kerran (ks. taulukko 9). Tällaisten piirteiden valikoituminen kuvauksen kohteeksi herättää kysymyksiä: Miksi lapsi-Iiris ei näe isästään muuta kuin tämän kädet ja jalat? Miksi hän ei havainnoi lainkaan tämän kasvoja eikä juuri ilmeitäkään?

Kuvauksia analysoitaessa on huomioitava neljä piirteen valikoitumiseen vaikuttavaa tekijää: havainnoijan mielen skeemat, piirteen viestinnällinen funktio, piirteen epäodotuksenmukaisuus ja konteksti. Ennen kuin motiivia lähdetään etsimään havainnoijan skeemoista - siis maailmankuvista - on tarkasteltava muiden mahdollisten tekijöiden vaikutusta, joka on skeemojen vaikutusta helpommin havaittavissa. Viestinnällistä funktiota isän kuvatuilla piirteillä ei juurikaan ole. Esille tuodut piirteet tai niihin liitetyt ominaisuudet eivät ole myöskään erityisen epäodotuksenmukaisia, ellei isän sormien pituutta sitten pidetä epäodotuksenmukaisena ominaisuutena. Entä konteksti? Kenkien kuvaus selittyy jossain määrin tilanteella: Iiris riisuu isänsä kengät kun tämä tulee kotiin ja luonnollisestikin kiinnittää niihin siksi huomiota. Sormien kuvaus taas liittyy emotionaalisesti latautuneeseen tilanteeseen, jossa isä nostaa kädet kasvojensa eteen. On otettava huomioon myös se käytännön seikka, että pienen lapsen silmät ovat lähempänä aikuisen jalkoja ja käsiä kuin kasvoja; lapsen siis voidaan ajatella kiinnittävän aikuista helpommin huomiota ihmisten jalkoihin (mikä on huomioitava, kun kontekstina on tilanne, jossa lapsi havainnoi aikuista). Äitinsä kasvoja ja ilmeitä lapsi-Iiris kuitenkin havainnoi, joten tämä ei riitä selitykseksi. Valikoitumiseen epäilemättä vaikuttavat havainnoijan skeemat, joiden täydellinen selvittäminen vaatisi psykologiseen tietoon pohjautuvaa päättelyä. Merkityksellistä ei ole niinkään se, että Iiris tekee havaintoja isänsä käsistä ja jaloista, vaan se, että hän ei tee havaintoja mistään muusta; kuvausten analyysissä on siis olennaista huomioida myös se, mitä ei tuoda esille.

TAULUKKO 7 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: isä

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
nilkat	nilkoissa luunys- tyt		samanlaiset kuin pyörätuolimie- hellä kurkussa		
sormet	pitkät ja laihat		näyttää olevan yksi nivel enem- män kuin muilla ihmisillä		
jalat	isot		jalat veneinä		

TAULUKKO 8 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: isä

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
sandaalit	ruskeat tai mus- tat				
sukat	mustat				
aamutakki	ruskea jossa läi- kehti vaaleampia kuvioita				
kengät	tomun harmaaksi kuorruttamat, kieli kiiltävä ja puhdas				
kesäsandaalit	remmit: nahka vetelää ja peh- meää, reiät viru- neet soikeiksi				

TAULUKKO 9 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: isä

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevai-kutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen-tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
vääristynyt suu					

Kimmo

Kimmo on Iiriksen aviomies. Hänen pysyvistä piirteistään (taulukko 10) ei kerrota mitään muuta konkreettista kuin että hänellä on *tiheä parransänki* ja *karvoja reisissä, vatsassa, rinnassa ja käsivarsissa* ja että hänen peniksensä on kahdenkymmenen senttimetrin pituinen. Viimeksi mainittu ominaisuus tulee esille metaforisesti ilmeen kuvauksen kautta: *Kimmo työntyi syvälle ja jäi värisemään oman kyvykkyytensä lumoissa, ja hänen kasvoiltaan näkyi koko kaksikymmensenttinen nautinto* (PH, 63). Tulkinnallista informaatiota on se, että hänen *sänkensä* arvioidaan olevan *täydellinen*, samoin kuin hänen *takapuolensa* ja *reisiensäkin*.

Kimmon pukeutumista kuvataan neljä kertaa. *Kylpytakki* ja *kauluspaita* vain mainitaan, *suojahaalareita* ja *t-paitaa* myös kuvataan hiukan tarkemmin. Tilapäisiä ulkoisen olemuksen ominaisuuksia ovat *suihkuveden pisaroiminen* kohteen iholla ja *karvojen litistyminen ihoon kiinni* sekä se, että kohde jännittää takapuolensa *korkeaksi*. (Taulukko 11.)

Ilmeitä sen sijaan kuvataan runsaammin, kaikkiaan 18 kertaa (taulukko 12). Yhdessätoista tapauksessa tuodaan esille tulkinta ilmeen laukaisseesta mielentilasta. Kimmon ilmeet laukaisevat havainnoijassa (Iiriksessä) myös paljon assosiaatioita.

Kimmon ulkoisen olemuksen kuvauksia voidaan ryhtyä analysoimaan seuraavien kysymyksien kautta: Miksi Kimmon ulkonäön varsinaisia piirteitä kuvataan niin vähän? Miksi ilmeitä kuvataan paljon enemmän kuin ulkoisen olemuksen varsinaisia piirteitä?

Vastausta voidaan etsiä havainnoijan ja kohteen välisestä suhteesta. Yksi mahdollinen selitys on, että henkilöahmot Iiris ja Kimmo ovat olleet jo jonkin aikaa naimisissa, Iiriksellä ei siis ilmeisesti ole enää tarvetta tehdä tarkkoja havaintoja Kimmon ulkoisen olemuksen varsinaisista piirteistä. Tärkeämpiä hänelle ovat viestinnällisesti merkittävät ulkoisen olemuksen piirteet, siis ilmeet, joita tulkitsemalla hän voi selvittää niiden taustalla olevat mielentilat (*nautinto, luihu, keskittyneisyys, ynseä, etäinen, väsymys, pahoinvoiva, järkkymätön, inho, närkästys, tunteen peittäminen*). Havainnoija siis priorisoi tässä sellaisen aistien kautta hankittavan tiedon, joka koskee havainnoijan ja kohteen välistä suhdetta. Täysin päinvastainen ilmiö on havaittavissa Paul Oksasen kuvauksissa (ks. taulukot 13, 14, 15), jotka tuovat esille runsaasti informaatiota kohteen pysyvistä ja muunneltavista piirteistä mutta hyvin vähän kohteen ilmeistä.

TAULUKKO 10 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Kimmo

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
reidet, vatsa, rin- ta, käsivarret	karvaiset				
takapuoli ja rei- det		täydelliset			
(penis)	20-senttinen		tuijottaa kyk- looppisilmällään		

TAULUKKO 11 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Kimmo

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(parran)sänki	tiheä	täydellinen			
(iho)	suihkuvesi pisa- roi hänessä litis- täen karvat ihoon kiinni				
takapuoli	korkea				
suojahaalari	kirkkaan punai- nen		näyttää hysteeri- sen väriseltä		
kylpytakki					
kauluspaita					
t-paita haalarien alla	rintamuksessa terävsärmäinen aurinko ja teksti "Atomkraft, nej tack!"				

TAULUKKO 12 (½) (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Kimmo

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvopiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikeus	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
kasvot	nautinto		läikähtyvät (nautinnosta)		
hampaat		hymy	puristaa (hampaiden välistä hymy)		
	luihu	hymyilee (luihusti)			
		ilme	kuin olisi nähnyt jonkun selaavan salaisia valokuvia		
	keskittyneisyys		kuin heikot valot olisivat syttyneet ja sammuneet ja vilkkuneet hänessä		
kasvot	ynseä				
	etäinen	näyttää (etäiseltä)		Iiris tunsi halua rynnätä hänen luokseen ja koskettaa sitä kylmästä kuumaksi muuttumisen ihmettä, jonka saattoi toistaa kuin tieteellisen kokeen	
katse muuttuisi sumeammaksi ja posket kiristyisivät			kuin kissalla, jota hyväilläään vastakarvaan, sähköisesti, mutta niin ettei sen kosketuksen alta voi pöytäkaan		
(kasvot) kalpea	väsymys				
	pahoinvoiva	näyttää (pahoinvoivalta)			

TAULUKKO 12 (2/2) (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Kimmo

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevai-kutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen-tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
silmät	järkkymätön, inho				
silmät kapenevat					
nenän tienoo	närkästys	ilme			
	peittää tunteen	hymyilee			
katsoo			kuin vierasta, kuin silloin alussa. Aivan kuin Iiris olisi tehnyt jotakin, joka paljasti tuotteessa olevan virheen ostajan silmälle		
		irvistää			
silmänvalkuaiset välähtävät					
kasvot	nautinto	näkyy (kasvoilla)	kaksikymmenttinen nautinto		
		hymyilyttää			

Paul Oksanen

Toisin kuin Kimmon ollessa kohteena, kuvataan Paul Oksasen pysyviä piirteitä tekstissä runsaasti (taulukko 13). Kuvaukset kohdistuvat mm. yleisvaikutelmaan, silmiin, käsiin, ranteisiin, vatsaan, kupeisiin, hartioihin, ihoon, lantioon, reisiin sekä sukuelimiin. Esille tuodaan sekä piirteiden konkreettisia ominaisuuksia että ominaisuuksien havainnoijassa laukaisemia assosiaatioita. Myös kohteen ulkoisen olemuksen muunneltavia piirteitä, erityisesti vaateetusta, kuvataan runsaasti (taulukko 14). Esimerkiksi Paul Oksasen tukka kuvataan *tummaksi* ja *ruskeaksi* ja hänen hiusrajansa *tasaiseksi* ja *pehmeäksi*. Tulkinnallisiakin kuvauksia löytyy: kohteen silmät arvioidaan *omituisenvärisiksi*, kohteen arvioidaan olevan *Paulan mielestä* ja *ehkä Tuijankin* [mielestä] *hyvännäköinen*, hänen peniksensä arvioidaan tilannekohtaisesti *vaatimattomaksi*, parransänki *ei täydelliseksi* ja vaateetus *harkituksi*. Mm. Paul Oksasen parransänkeä verrataan toisen henkilöahmon, Kimmon, parransänkeen; nämä kaksi miestä siis yhdistyvät havainnoijan mielessä assosiatiivisesti toisiinsa, vaikka heidän ulkonäköään kuvataankin täysin eri tavoin.

Paul Oksasen ilmeitä kuvataan kymmenen kertaa (taulukko 15). Kolmesti tuodaan esille havainnoijan tulkintoja ilmeen laukaisseesta mielentilasta (*apea ja tiukka, hämmentyneisyys, ihmeissään*). Ilmeet laukaisevat havainnoijassa neljä kertaa assosiaation: havainnoija yhdistää kohteen katseessa havaitsemansa *hämmentyneisyyden* omaan vastaavaan mielentilaansa, ilme laukaisee havainnoijassa mielikuvan *tyhjältä naamasta*, ja katse, jonka metaforisesti ilmaistaan *yrittävän vetäytyä mekaanisen tuijotuksen taa*, yhdistetään vertauksenomaisesti toisenlaiseen tilanteeseen: -- *kuin olisi tarkastettu silmien väriä tai etsitty roskaa luomen alta*. Kohteen ilme laukaisee havainnoijassa myös mielentilan muutoksen: *Iris katsoi Paulia, ja häkeltyi tämän katsetta ja silmiä* (PH, 93).

Erikoista Paul Oksasen ulkoisen olemuksen kuvauksissa on se, että havainnoija assosioi nykyhetken piirteet kohteen varhaisempiin kehitysvaiheisiin, joita ei ole ollut itse kuitenkaan koskaan havainnoimassa: *Iris näki Paulin kaikki kehitysvaiheet: ne olivat siinä hänen kehossaan, merkinä siitä ajasta kun ruumiinsuhteet olivat vielä menneet toisin. Kupeiden kiinteä liha johti kainaloiden ohi pojanhartioille, jotka olivat hennot sileän ihon alla. Yhtä kapeat kuin lantio, kunnes jokin oli alkamut paisuttaa olkapäitä ja muuttanut ne ensin jänteiksi ja sitten leveiksi ja litteiksi.* (PH, 208.) Kuvaus ei siis tuo esille ulkoisen

olemuksen piirteitä tavanomaiseen tapaan staattisina vaan muuttuvina, dynaamisina ominaisuuksina.

TAULUKKO 13 (½) (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Paul Oksanen

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			näyttää nuorem- malta kuin Kim- mo		
(yleisvaikutelma)		Paulan mielestä hän olisi ollut hyvännäköinen, ja ehkä Tuijankin			
silmät	vihreän ja sinisen rajamailta	omituisenväriset			
silmänvalkuaiset	verestävät				
kädet			michenkädet		
ranne	ruskeita ihokar- voja				
vatsa	ruskettunut				
kupeet	kiinteä liha				
hartiat, olkapäät	hennot*, jänte- vät, leveät, litteät		pojanhartiat*, seisahtunut voi- ma ja rentous		
iho	sileä*, karvainen		laajetessaan oli saanut karvoituk- sen*		
lantio	kapea				
kylkiluiden yhty- mäkohta	paljasti hengityk- sen ja sydämen- lyönnit		suojaton		
lantion luut			olivat kohonneet kuin saviastiasta olisi päätetty pyörittää isom- pi*		

TAULUKKO 13 (2/2) (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Paul Oksanen

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
reisilihas	kapenee kohti polvea, muuttuu muhkuraiseksi luuksi				
polvilumpion iho	paksuuntunut		paksuuntunut kaatumisista		
penis			vuosia sitten lasi- maisen läpikuul- tava pomppies- saan vasten vat- saa ja reisiä, ja kun poika oli pysähtynyt kes- kelle pihaa har- kitsemaan uutta juoksusuuntaa, penis oli jähmet- tynyt paikalleen kuin kellon viisa- ri		
penis	jäykkä		suoristautuu kuin tuulella salkoon vedetty lippu		
penis		vaatimaton	kuin kylmässä vesilasissa		
häpykarvat	mustat				
esinahka			neilikan nappu		

* Havainnoija kuvailee assosiativisesti kohteen kehon varhaisempia kehitysvaiheita samanaikaisesti nykyhetken piirteiden kanssa

TAULUKKO 14 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Paul Oksanen

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset	ruskeat				
(niskan) hiusraja	tasainen ja pehmeä				
tukka	tumma				
(parran)sänki	ei tiheä, laikukas	ei täydellinen	ei (täydellinen) niin kuin Kimmolla, kuin mieshormoni ei olisi jaksanut nousta joka kohdassa pintaan		
housut	väljät, ehkä pellavaiset				
pikkutakki	vaaleanruskea				
t-paita	punainen				
vaatteet	vähän ryppyiset	kokonaisuus harkittu			
t-paita	valkoinen				
farkut					
sandaalit	mustat				
haalari			samanlainen kuin Kimmolla		
kello	ranteessa				
frakki					

TAULUKKO 15 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)
havainnoija: Iiris
kohde: Paul Oksanen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määräite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
huulet	apea ja tiukka	ilme			
katse	hämmentyneisyys		sama jota hän (Iiris) itsekin tunsi		
katse			yrittää vetäytyä mekaanisen tuijotuksen taa, kuin olisi tarkastettu silmien väriä tai etsitty roskaa luomen alta		
silmät, katse				häkeltyy	
		naurahtaa			
		hymyilee			
naama			tyhjä		
		hymyilee			
katsoo		ilmeetön			
	ihmeissään				

Paula

Edellä on tarkasteltu havainnoijana toimivan Iiriksen tapaa havainnoida itseään, äitiään, isäänsä, aviomiestänsä sekä aviomiehensä työtoveria - miestä, jonka kanssa havainnoija päätyy tarinan kuluessa sänkyyn. Entä kuinka Iris havainnoi toisia naisia, muita kuin äitiään? Tekstissä esiintyy kaksi muuta naista: Paula ja Elisabet Huovinen.

Paula on Iiriksen työtoveri, jotakuinkin Iiriksen ikäinen nainen. Hänen pysyvistä piirteistään (taulukko 16) esille tuodaan ruumiinrakenteen, rintojen, reisien, lanteiden, huulien, ihon ja vatsan ominaisuuksia. Silmien kerrotaan olevan *ruskeat* ja huulien *verevät*. Ruumiinrakenne kuvataan *hoikaksi*, ja reisien ja lanteiden mainitaan *keräävän rasvaa*. Ruumiinrakenteen havainnoiminen liittyy tilanteeseen, jossa Paula itse kohdistaa omalla repliikillään huomion lihavana pitämiinsä reisiin: *-Saatanan saatana näitä reisiä! Minä olen 35, ja mimulla on samanlaiset syltitynmyrit kuin äidillä. Minä en kestä, nämä eivät voi olla minun jalkani!* (PH, 108.) Paulalla on *appelsiini-iho*. Rinnat arvotetaan tulkinnallisesti *upeiksi* ja niihin liitetään lisäksi assosiaatio *kukkeat kumpareet*. Arvottavan tulkinnallisesti Paulan kerrotaan myös olevan *kaunis*.

Muunneltavien piirteiden kuvaukset (taulukko 17) kohdistuvat kynsien, huulien ja silmien ehostukseen sekä vaatteisiin. Kuvauksissa tuodaan esille pääasiassa konkreettisia ominaisuuksia, lukuun ottamatta *vyyhdiksi soikeutuneita bikineitä*, jotka assosiatiiivisesti yhdistetään *sateessa limoittuneeseen köyteen*.

Ilmeitä kuvataan 14 kertaa (taulukko 18). Yli puolet kuvauksista sisältää tulkinnan ilmeen laukaisseesta mielentilasta. Viidessä tapauksessa ilme liittyy silmiin. Kolmessa tapauksessa kysymys on vaihtelusta kasvojen värissä (punastumisesta tai kalpenemisestä). Ilmeet laukaisevat havainnoijassa kahdesti assosiaation: *sierainten* konkreettiset piirteet assosioituvat havainnoijan mielessä metaforisesti siihen, että *sieraimet voihkivat*, ja kohteen *kalpeus* määritty assosiatiiivisesti *sellaiseksi kalpeudeksi, jota pelko on vasta jälkikäteen koskettanut*. Konventionaalisia ilmeen nimityksiä esitetään kolme kertaa (*hymyillä, irvistää*).

TAULUKKO 16 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris (ellei toisin mainita)

kohde: Paula

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		kaunis			
silmät	ruskeat				
huulet	verevät				
(ruumiinrakenne)	hoikka				
rinnat		upeat	kukkeat kumpareet		
reidet, lanteet	keräävät rasvaa				
reidet			<i>“Saatanan saatanana näitä reisiä! Enhän minä saa kohta enää housuja jalkaan kun läskit panevat hanttiin! Minä olen 35, ja minulla on samantlaiset syltitynyrit kuin äidillä. Minä en kestä, nämä eivät voi olla minun jalkani!” (Paulan repliikki)</i>		
iho	appelsiini-iho				
vatsa	olematon (raskaus ei näy)				

TAULUKKO 17 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)**havainnoija: Iiris****kohde: Paula****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
kynnet	kirikkaanpunaiset				
huulipuna					
luomiväri	toisessa silmässä enemmän kuin toisessa				
meikki	ei ole				
bikinit	punaiset, sotkeutuneet vyyhdiksi		kuin sateessa limoittunut köysi		
bleiseri	vihreä				
pusero	napit				
vaatteet	valkoista ja punaista				
rintaliivit					
(kengän)korot					

TAULUKKO 18 (Pirjo Hassinen: Ennustaja)

havainnoija: Iiris

kohde: Paula

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
sieraimet			(sieraimet) voihkien		
	kiukkuinen	näköinen			
silmät muuttuvat tummiksi (ja koviksi)	kova				
silmissä hohde	ylivoimainen				
	tympiintynyt	ilme			
kasvot punaiset					
silmät	ällistys				
		hymyilee			
kalpeus	pelko		sellaista kalpeutta, jota pelko on vasta jälkikäteen koskettanut		
valju					
silmissä kostea kiilto					
huulet		hymyilee			
silmät	ihmeiden hämmästy				
		irvistää			

Elisabet Huovinen

Elisabet Huovinen on nainen, johon Iris on tutustunut lapsena tämän tultua hänen ennustajaaitinsa luokse hakemaan neuvoa. Iris tapaa naisen myös myöhemmällä iällään. Pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 19) kohdistuvat rintoihin, lantioon, säariin, ranteisiin, kasvoihin ja yleisvaikutelmaan. Erityisen paljon kuvataan rintoja; niiden kerrotaan olevan *raskaat, pulleat, suuret ja ulottuvan kyynärtaipeisiin sekä pysyvän ylhäällä vain liivien avulla*. Rintoja kuvataan myös välillisesti: *Hän oli riisunut sateen kasteleman huivinsa eteisessä, ja Iris oli omasta huoneestaan nähnyt, kuinka pusero oli kohonnut korkealle ja pyöristynyt uskomattomalla tavalla naisen rintojen kohdalla* (PH, 19). Lapsi-Iiriksessä Elisabet Huovisen rinnat laukaisevat assosiaation: *Mitään niin raskasta ja pulleaa hän ei ollut koskaan nähnyt* (PH, 20). Assosiaatioon liittyy myös mielentilan muutos: *Iris on lumoutunut naisen rinnoista* (PH, 20). Aikuinen Iris havaitsee, että Elisabet Huovinen on *muuttunut*: rinnat ovat nyt *poissa, kapeat viirut*. Tämä havainto laukaisee havainnoijassa myös fyysisen reaktion: hän *hätkähtää*.

Tulkintoja pysyvien piirteiden pohjalta Iris tekee kahdesti: hän havaitsee arvottavasti kohteen säärrien olevan *lyhyet mutta kauniit* ja toteaa toisessa yhteydessä Elisabet Huovisen näyttävän *vanhalta*. Kohteen havaitaan olevan myös *pieni ja kuihtunut*; yleisvaikutelmallinen on niin ikään kokoon liittyvä havainto, jossa kohteeseen viitataan ilmauksella *pieni hahmo*. Lantion kerrotaan olevan *solakka* ja ranteiden *kapeat*. Kasvot ovat väriltään *harmaanvalkeat*, mikä yhdessä hiusten punaisen värin kanssa (*Hänen punainen tukkansa näytti räikeältä harmaanvalkoisia kasvoja kehystämässä*) laukaisee havainnoijassa assosiaation: *--eikä kukaan ulkopuolinen olisi kuvitellut häntä Ensio Huovisen vaimoksi* (PH, 70).

Vaatetusta kuvataan mainitsemalla *sandaalit, sukkahousut* ja *paitapusero* ja liittämällä *angorapuseroon* määrite *valkoinen, housuihin* määrite *vaaleat* ja *huiviin* määrite *sateen kastelema*. Elisabet Huovisen ranteiden mainitaan olevan täynnä *kultakoruja*. Hiuksia kuvataan vielä kerran, tarkentaen *tulipunaisiksi* sekä liittämällä Elisabet Huovisen *päähän* määritteet *punainen* ja *pörröinen*. (Taulukko 20.)

Ilmeitä kuvataan kymmenen kertaa (taulukko 21). Katsetta kuvataan tulkitsemalla se *neuvottomaksi* ja toisen kerran tuomalla esille ilmeen havainnoijassa laukaisema

fyysinen reaktio: katse *naulitsee Iiriksen aloilleen*. Kasvot havainnoija tulkitsee eräissä yhteydessä *odottaviksi ja kärsivällisiksi*. Konkreettisia muutoksia edustaa kuvaus, jossa *poskille tulvii väriä, kylmää punaista*. Erään kohteen tarkemmin kuvaamattoman *ilmeen* mainitaan myös laukaisevan havainnoijassa fyysisen reaktion ja mielentilan muutoksen: *ilme työntää Iiriksen luotaan* kunnes häntä lopulta *alkaa itkettää*. Ilme voi myös metaforisesti *hervota* ja ruusujen tuoksu *näkyä ilona silmistä*. Hymy voi sijoittua myös silmiin: *Elisabet Huovisen silmissä näkyi haalea ymmärtämätön hymy* (PH, 140).

TAULUKKO 19

havainnoija: Iiris

kohde: Elisabet Huovinen

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
rinnat	välillinen kuvaus: pusero pyöristyy uskottomalla tavalla rintojen kohdalta.				
rinnat	raskaat, ulottuvat kyynärtaipeisiin, pysyvät ylhäällä vain liivien avulla, pulleat, suuret		mitään niin raskasta ja pulleaa hän ei ollut koskaan ennen nähnyt	lumoutuu	
lantio	solakka				
sääret	lyhyet	(mutta) kauniit			
ranteet	kapeat				
(yleisvaikutelma)	pieni ja kuihtunut				
(yleisvaikutelma)			muuttunut		hätkähtää
rinnat	poissa, kapeat viirut				
(yleisvaikutelma)		vanha			
kasvot	harmaanvalkeat		kukaan ulkopuolinen ei olisi kuvitellut häntä Ensio Huovisen vaimoksi		
hahmo	pieni				

TAULUKKO 20

havainnoija: Iiris

kohde: Elisabet Huovinen

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
tukka	punainen, tulipunainen	räikeä (kasvoja vasten)	loimuaa punaisena kuin ruusunmarjapensas		
pää (hiukset)	punainen, pörröinen				
huivi	sateen kastelema				
pusero	kohoaa korkealle, pyöristyy rintojen kohdalta				
sandaalit					
sukkahousut					
ranteissa kultakoruja					
paitapusero					
angorapusero	valkoinen				
housut	vaaleat				

TAULUKKO 21

havainnoija: Iris

kohde: Elisabet Huovinen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikeus	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdolliset määrät	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
katse					naulitsee aloilleen
		ilme		alkaa itkettää	työntää luotaan
katse	neuvoton				
kasvot	odottava, kärsivällinen				
poskille tulvi väriä, kylmää punaista					
		ilme	ilme herpoaa		
kasvot		ilme muuttuu			
silmät	ilo		tuoksu näkyy ilona silmistä		
		itkee			
silmät		näky haalea ymmärtämätön hymy			

Ensio Huovinen

Ensio Huovinen on Elisabet Huovisen aviomies, johon Iris on lapsena tutustunut käydessään leikkimässä Huovisten perheen luona. Iris tapaa Ensio Huovisen uudestaan aikuisena.

Pysyviä piirteitä kuvaillaan silmien, pään, poskilihaksien, reisien ja yleisen vaikutelman osalta (taulukko 22). Silmien väriin päädytään savun värin laukaiseman assosiaation kautta. Yleinen vaikutelma tuo jälleen esille ajan vaikutuksen kohteen ulkoiseen olemukseen muuttumattomuuden ja muuttumisen suhteen: toisin kuin Elisabet Huovinen, on Ensio Huovinen *säilynyt samannäköisenä*. Siittimen kuvaus liittyy havainnoijan uneen. Kohteen kalju pää herättää havainnoijassa assosiaation penikseen; havainnoija myös liittää kaljun pään piirteisiin tulkinnalliset määritteet *ihmeellinen* ja *rivo*, joista jälkimmäinen selvästi liittyy pikemminkin havainnoijan sukuelinassosiaatioon kuin varsinaisesti kohteen ominaisuuksiin. Äitinsä hiuksethan havainnoija assosioi *häpykarvoihin*; tämä jossain määrin toistuva assosiaatiotaipumus luo jälleen pohjaa havainnoijan maailmankuvia koskeville päätelmille.

Uneen liittyy myös kuvaus, jossa kohteen ruumiin mainitaan olevan *karvattomaksi ajeltu*. Kohteen vaateetusta kuvataan muutaman kerran, vihkisormusta kerran (taulukko 23). Ilmeitä kuvataan kolme kertaa (taulukko 24).

TAULUKKO 22

havainnoija: Iiris

kohde: Ensio Huovinen

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			säilynyt saman- näköisenä		
silmät	siniharmaat		savu (savun väri laukaisee assosi- aation silmiin)		
poskilihakset	kiinteät				
pää	nahkainen, kalju	ihmeellinen, rivo	jäykistynyt penis ja sen silkkikuula		
siitin	erektiossa, pitkä ja kaartuu ylös- päin, pää ylpeän punainen		ylpeän punainen		
reidet	isot, kovat, lihak- sikkaat				

TAULUKKO 23

havainnoija: Iiris

kohde: Ensio Huovinen

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
leuka	sileäksi ajeltu				
ruumis	karvattomaksi ajeltu				
paita	tummansininen, kermanvärisiä lintukuvioita				
vihkisormus	hiertynyt ohueksi ja pyöreäksi		kuin korvarengas		
aamutakki					
alastomuus					
t-paita, shortsit					

TAULUKKO 24

havainnoija: Iiris

kohde: Ensio Huovinen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvopiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevai-kutelma	ilmeen konven-tionaalinen ni-mitys + mahd. määräite	ilmeen havain-noijassa lau-kaisema assosi-aatio	ilmeen havain-noijassa lau-kaisema mielen-tilan muutos	ilmeen havain-noijassa lau-kaisema fyysi-nen reaktio
silmit	väsymys				
silmit kirkkaat					
		hymähtää			

3.2.2. Eve Hietamies: Teräsmiehen morsian

Iiris

Samoin kuin Hassisen romaanissa, on Hietamiehenkin romaanin päähenkilön nimi Iiris. Tapahtumia seurataan hänen näkökulmastaan, joten kaikki havainnot (repliikejä lukuun ottamatta) ovat Iiriksen havaintoja.

Iiriksen harvat itsestään tekemät pysyviä piirteitä koskevat havainnot (taulukko 25) keskittyvät ruumiinrakenteeseen: hän toteaa olevansa *lyhyt (162 senttiä)* ja *pullea*. Oman ruumiinrakenteensa havainnoija yhdistää assosiatiivisesti aviomiehensä ruumiinrakenteeseen, jonka toteaa vertailun myötä olevan erilainen kuin omansa. Raskauden myötä havaintojen kohteeksi päätyy luontevasti kaksi kertaa myös vatsa. Silmien kerrotaan olevan *siniset*. Esille tuodaan myös yleisvaikutelmallinen assosiaatio *jyrsijään*. Kampaajan repliikin kautta tuodaan esille Iiriksen kasvojen muoto: *Siul on niin pyöreät kasvot, että siulle sopis semmone takaa vähän kuohkeampi ja näist sivuist sillee pehmeempi malli* (EH, 148).

Muunneltavia piirteitä tuodaan esille enemmän (taulukko 26). Hiukset kuvataan *vaaleiksi* (ja liitetään niihin assosiaatio isän vaaleuteen) ja *suoriksi*, tilapäisesti *märiksi* ja kampaamossa käynnin jälkeen *takaa lyhyiksi*. Hiuksia kuvataan myös Annikan repliikin kautta; tämä kehottaa Iiristä kiinnittämään huomiota hiuksiinsa ja luonnehtii Iiristä tulkinallisesti *hompisuiseksi ihmiseksi* (EH, 44). Hiuksia kuvataan repliikin kautta toisenkin kerran; lapsi-Iirikselä *pätkäistään tukasta puolet pois*, minkä jälkeen pappi esittää repliikin, jonka mukaan Iiris *ei enää näytä tytöltä* vaan *pikemminkin joltain jyrsijältä* (EH, 68). Iiris käyttää silmälaseja. Vaatetusta kuvataan parikymmentä kertaa. Hietamiehenkin romaanin Iiris muistelee lapsuudenaikaista vaatetustaan kaikkiaan kuuden vaatekappaleen verran.

Kun käytetty näkökulma on kuvauksen kohteen oma, voi olla vaikea tuoda luontevasti esille kohteen ulkoisen olemuksen piirteitä ja niiden ominaisuuksia; ihmisethän havainnoivat itseään harvoin muuten kuin peilin kautta. Hietamiehen romaanissa asia on ratkaistu siten, että Iiris laatii mielessään itsestään katoamisilmoituksen, joka tietysti sisältää myös tuntomerkit:

Iiris Laine oli katoamishetkellään pukeutunut sinertävään pikkutakkiin, tummansinisiin farkkuihin, siniseen vyötärölle ylettyvään talvitakkiin, valkoisiin lenkkitosuihin sekä vihertävään kaulaliinaan. Hänellä oli mukanaan myös musta kankainen olkalaukku.

Laine on 162 senttiä pitkä ja ruumiiltaan normaali. Harmaita silmälaseja käyttävällä Laineella on vaaleat suorat hiukset sekä siniset silmät. (EH, 147.)

Ilmeiden kuvaus (taulukko 27) on näkökulmasta johtuen niukkaa: kaikkiaan kymmenen kertaa tuodaan esille se, että Iiris joko *hymyilee* tai häntä *hymyilyttää*. Kerran hymyn todetaan olevan *hyinen*. Ainoastaan silloin, kun havainnoija ja kohde ovat sama henkilö, on mahdollinen seuraavanlainen tuntoaistiin pohjautuva hymyilyn määrite: *Hymyilin sille takaisin niin leveästi että poskiin sattui ja menin ulos* (EH, 60).

TAULUKKO 25
havainnoija: Iiris
kohde: Iiris

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			mä näytin joltain jyrksijältä		
silmät	siniset				
kasvot	pyöreät (kam- paajan repliikki)				
(ruumiinrakenne)	lihonut neljä ki- loa		mä en koskaan laihdu, tätä me- noa en laihdu ikinä		
(ruumiinrakenne)	lyhyt, pullea		mä olin lyhyt, Isto pitkä se jykevä, mä pullea, vertailee mieheensä, täy- sin eri näköiset		
pituus	162 senttiä				
vatsa	pömpöttää, laihtunut		laihtunut avioliiton pois		
(vatsa)	housun napit eivät mene enää kunnolla kiinni (epäsuora kuvaus, raskaana)				

TAULUKKO 26 (1/2)

havainnoija: Iiris

kohde: Iiris

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(hiukset)	vaalea		isäkin oli vaalea		
(hiukset*)	tukasta pätkäis- tiin puolet pois		“Eihän tuo näytä enää tytöltä. Pi- kemminkin jol- tain jyr sijältä.” (Pappa, repliik- ki)		
hiukset	vaaleat, suorat				
hiukset	märät				
huulipunaa					
hiukset	leikattu lyhyeksi takaa				
tukka		hompsonin (Annika, repliik- ki)	“Ja tekisit ittelle- si jotain. Kato nyt tuota tukkaa. Kampaajat on keksitty, käytä sitä keksintöä joskus.” (Annika, repliikki)		
hame			vaikka yleensä käytin farkkuja ja lenkkareita, tal- vellakin		
villasukat					
takki					
kengät					
hääpuku					
silkipusero	valkoinen				
takki	verinen				
silmälasit	harmaat				
samettimekko*					
nilkkasukat*	valkoiset				
lakerikengät*	mustat				

TAULUKKO 26 (2/2)**havainnoija: Iris (ellei toisin mainita)****kohde: Iris****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
lettinauhat*					
pitsimyssy*					
farkkupusero	rintataskullinen				
luistelupuku*	sinistä samettia, mekon reunassa valkoinen teko-karvareunus				
farkut	tummansiniset				
pikkutakki	sinertävä				
talvitakki	sininen, ulottuu vyörärölle				
lenkkitosut	valkoiset				
kaulaliina	vihertävä				

* Takautuvia kuvauksia Iiriksestä lapsena

TAULUKKO 27
havainnoija: Iiris
kohde: Iiris

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
	hyinen	hymy			
		hymyilyttää (2 krt.)			
		hymyilee (3 krt.)			
		hymähtää (2 krt.)			
		hymyilee niin leveästi että poskiin sattuu			
		hymyilyttää			

Isto

Isto on Iiriksen aviomies. Hänen pysyvistä piirteistään (taulukko 28) tuodaan esille vain ruumiinrakenne - *pituus* ja *jykevyyys* ja se, että Isto on ruumiinrakenteeltaan täysin erilainen kuin Iris. Muunneltaviin piirteisiin (taulukko 29) kiinnitetään hiukan enemmän huomiota: Isto on *tumma* (tarkoittanee hiusten väriä) ja hänen partansa havaitaan kerran olevan ajamatta (leuka on *pistelevä*, eli tuntoaistihavainnon kautta annetaan tietoa myös kohteen visuaalisista ominaisuuksista). Kohteen pukeutumista kuvataan mainitsemalla *takki, sukut, lippis, talvitakki, kravatti, puku* ja *buutsit*. Havainnoijan huomio kiinnittyy myös sormen *mustetahraan*; kontekstina ovat häät.

Ilmeitä (taulukko 30) kuvataan kuusi kertaa. Iston *kulmat* ovat *kurtussa* ja *silmät* humalan seurauksena *sumeammat*. Havainnoija tulkitsee kohteen *hymyn kylmäksi* ja *ilmeen julmaksi*. Kohde *hymähtää* kerran. Tarkemmin kuvaamaton ilme saa havainnoijan yhdistämään assosiativisesti kohteen *myrskynmerkkiin*.

TAULUKKO 28
havainnoija: Iris
kohde: Isto

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(ruumiinrakenne)	pitkä, jykevä		vertaa itseensä, täysin erinäköisiä		

TAULUKKO 29

havainnoija: Iris

kohde: Isto

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(hiusten väri)	tumma				
leuka	pistelevä, parta ajamatta				
sormi	mustetahra				
takki					
sukat					
lippis (käytti en- nen)					
talvitakki					
kravatti kaulassa, puku päällä					
buutsit					

TAULUKKO 30

havainnoija: Iris

kohde: Isto

ILMEET

ilmeeseen liitty- vät kasvonpiir- teet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukais- sut mielentila/ ilmeen tarkoi- tettu tunnevai- kutelma	ilmeen konven- tionaalinen ni- mitys + mahd. määrite	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema assosi- aatio	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema mielen- tilan muutos	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema fyysi- nen reaktio
silmit sumeat	humala				
	julma : "tästä puhutaan vielä"	ilme	"tästä puhutaan vielä"		
			kuin myrskyn- merkki		
kulmat kurtussa					
	kylmä	hymy			
		hymähtää			

Pappa

Pappaansa Iiriksellä on kompleksinen suhde. Aiemmin pappa oli ankara lapsi-Iirikselle, nyt hän on sairaskodin asukki, jota aikuinen Iris käy katsomassa.

Pysyvistä piirteistä (taulukko 31) esille tuodaan mm. ihon väriin ja ruumiinrakenteeseen liittyviä yleisvaikutelmia konkreettisine ominaisuuksineen sekä silmien, jalkojen ja kulmakarvojen konkreettisia ominaisuuksia. Tulkintoja tehdään kahdesti: havainnoija toteaa kohteen olleen nuorempana *jumalattoman komea* ja olevan vanhempana *kummallisen värinen*. (Papan *keltaisuuden* kuvaaminen luonnollisestikin motivoituu piirteen epäodotuksenmukaisuudella.) Kohteen ulkoisen olemuksen ominaisuudet laukaisevat havainnoijassa viidesti assosiaation: kohde on *ravunruokaa*, tämän *loppasilmät* yhdistyvät *pöllönsilmiin*, jalat ovat *tikunohuet*, takaraivossa on *samanlainen kalju läikkä kuin isällä* ja pappa on *vielä keltaisempi kuin ennen*. (*Keltaisuus* siis yhdistyy ja vertautuu papan aikaisempaan väriin.)

Vaatetusta kuvataan tuomalla esille seuraavat vaatekappaleet: *sukat (valkoiset, varret makkaralla)*, *villasukat (rutussa)* ja *takki* sekä *kolme villapaitaa*. *Ruttuiset villasukat* laukaisevat havainnoijassa tulkinnan, jonka mukaan pappa on *suttunen ruippuna*. Papan mainitaan myös olleen aina tarkka hiuksistaan ja käyneen nuorempana kerran kuussa parturissa; tämä kuvaus lienee jossain määrin välillinen. (Taulukko 32.)

Ilmeitä (taulukko 33) kuvataan kuudesti. Ilmeistä kaksi liittyy piirteiden väriin: *posket* ovat *punaiset* ja *kasvot punottavat*. Katseita kuvataan kolmesti: silmien *sulkeminen* ja *aukominen* assosioituu havainnoijan mielessä *saalista etsivään pöllöön* ja toinen katse herättää assosiaation, jonka mukaan katse *yrittää polttaa reiän keskelle otsaa*; esille tuodaan myös *ilkeäksi* tulkittu *mulkaisu*. Kohteen *ilmeen* havainnoija tulkitsee *happamaksi*.

TAULUKKO 31
havainnoija: Iiris
kohde: pappa

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		jumalattoman komea (nuorena)			
(yleisvaikutelma)	lonttoposki		ravunruokaa		
kulmakarvat	tuuheat				
silmät	loppasilmät		pöllönsilmät		
takaraivo	kalju läikkä		samanlainen kuin isällä		
vartalo	kuihtunut, keller- tävä				
rintakehä	luinen				
(iho)	vielä keltaisempi		vielä keltaisempi kuin ennen		
(iho)	keltainen	kummallisen vä- rinen			
jalat	ohuet		tikunohuet		
(ruumiinrakenne)	ruippana				
(ruumiinrakenne)	laihtunut paljon, painaa n. 50 ki- loa				

TAULUKKO 32
havainnoija: Iris
kohde: pappa

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset			pappa oli aina ollut tarkka hiuksistaan, oli käynyt kerran kuussa parturissa		
hiukset	takaraivossa kalju läikkä		samanlainen (kalju läikkä) kuin isällä		
sukat	valkoiset, varret makkaralla				
villasukat	rutussa	“suttunen ruippa- na”			
takki, kolme vil- lapaitaa					

TAULUKKO 33
havainnoija: Iris
kohde: pappa

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ ilmeen tarkoitettu tunnevai- kutelma	ilmeen konventionaalinen ni- mitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa lau- kaisema assosi- aatio	ilmeen havainnoijassa lau- kaisema mielen- tilan muutos	ilmeen havainnoijassa lau- kaisema fyysinen reaktio
(katse)	ilkeä	mulkaisu			
silmit, sulkee ja aukoo		tuijottaa	kuin saalista etsivä pöllö		
katse			yrittää polttaa reikää keskelle mun otsaani		
	hapan	ilme			
posket punaisena					
kasvot punottavat	(kuuma)				

Annika

Annika on liriksen vanhempi sisko. Hänen pysyviä piirteitään tuodaan esille ruumiinrakenteen ja silmien osalta (taulukko 34). Ruumiinrakenteen havainnoija suhteuttaa assosiatiivisesti omaan ruumiinrakenteeseensa ja toteaa siskonsa olevan itseään *laihempi, pitempi*. Annikan *laihuus* assosioituu naisten yhteiseen isään ja *isot siniset silmät* äitiin, ja molempiin piirteisiin liittyy havainnoijan mielentilan muutos: *Koko ikäni olin ollut kateellinen Annikalle. Se peri isältä laihuuden ja äidiltä isot siniset silmät.* (EH, 79). Ruumiinrakenteeseen liittyy myös raskauden kasvattaman mahan välillinen kuvaus: *Tuijotin sen mahaa, joka ei millään tuntunut mahtuvan ratin ja penkin väliin* (EH, 45). Repliikin kautta tuodaan esille havainnoijan assosiaatio: *Tuolla mahalla sä karkotat jokaisen miehen viiden metrin säteeltä* (EH, 47).

Muunneltavien piirteiden kuvaukset (taulukko 35) tuovat esille kahdesti hiusten ominaisuuksia ja kahdesti vaatetuksen ominaisuuksia; lisäksi tuodaan esille havainto, ettei kohteella ole *silmälaseja* (toisin kuin havainnoijalla itsellään). Hiusten konkreettinen ominaisuus on, että ne on sidottu *ponnarille*; lisäksi hiuksia kuvataan assosiatiivisesti toteamalla, että kohde on havainnoijaa *tummempi*.

Ilmeitä kuvataan kuusi kertaa (taulukko 36). Kasvonpiirteiden konkreettisia muutoksia kuvataan kerran ja tulkintoja ilmeen laukaisseesta mielentilasta kahdesti. Kolmesta ilmeen konventionaalisesta nimityksestä yksi saa lisämääreen: *hymyilee sameasti*.

TAULUKKO 34

havainnoija: Iiris

kohde: Annika

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
silmät	isot, siniset		peri äidiltä isot siniset silmät	kateellinen	
(ruumiinrakenne)	(laiha, pitkä)		mua laihempi, pitempi		
(ruumiinrakenne)	laihuus		peri isältä laihooden	kateellinen	
maha	ei tunnu mahtuvan ratin ja penkin väliin (ras-kaana)		karkottaa jokaisen miehen viiden metrin säteeltä		

TAULUKKO 35

havainnoija:

kohde: Annika

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(hiukset)	(tumma)		mua tummempi		
hiukset	ponnarilla				
ei silmälaseja					
sukkahousut	vasemmassa pohkeessa patalapun kokoinen reikä				
(kengät)	korkeat korot				

TAULUKKO 36

havainnoija:

kohde: Annika

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
nipistää suunsa tiukaksi					
		nauraa			
(katse)	vihainen	vilkaisee			
(katse)	hapan	vilkaisee			
		hymyilee			
		hymyilee samasteisesti			

Aira

Aira on liriksen anoppi, johon tällä on huonot välit. Airan pysyviä piirteitä ei kuvata lainkaan. (Taulukko 37.) Muunneltavien piirteiden kuvaukset keskittyvät meikin ja hiusten epäedullisen tilan esille tuomiseen (taulukko 38). Piirteiden esille tuomista motivoi jossain määrin niiden epäodotuksenmukaisuus: *ponnari on irronnut, ripsivärit ovat valuneet pandakarhun renkaiksi silmien ympärille, hiukset liimaantuneet toiseen poskeen, ohimossa on ripsiväri viiru* ja yleisvaikutelma on *suttuinen*. Kuvauksissa esiintyvien piirteiden valikoituminen on todennäköisesti osittain myös havainnoijan skeemojen motivoimaa, kuten sekin, ettei kohteen ulkoisesta olemuksesta kerrota mitään muuta: havainnoija suhtautuu kohteeseen negatiivisesti, joten hän havaitsee helpommin sellaiset piirteet, jotka eivät ole kohteelle eduksi.

Ilmeitä kuvataan viidesti (taulukko 39). Yhden *vilkaisun* havainnoija tulkitsee *hyiseksi*, muut kuvaukset tuovat esille ilmeen konventionaalisen nimityksen; kahdesti *hymyyn* liitetään lisämäärite: kohteen kasvoilla havaitaan *leveä hymy* ja *paksu märkä hymy*.

TAULUKKO 37

havainnoija: liris

kohde: Aira

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
*					

*Ei pysyvien piirteiden kuvauksia

TAULUKKO 38

havainnoija: Iiris

kohde: Aira

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
ripsivärit	valuneet panda- karhun renkaiksi silmien ympärille		pandakarhun renkaiksi		
ponnari	irronnut				
hiukset	liimautuneet toi- seen poskeen				
yleinen vaikutel- ma		suttuinen			
ohimo	ripsiväriiviiru				

TAULUKKO 39

havainnoija: Iiris

kohde: Aira

ILMEET

ilmeeseen liitty- vät kasvonpiir- teet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukais- sut mielentila/ ilmeen tarkoi- tettu tunnevai- kutelma	ilmeen konven- tionaalinen ni- mitys + mahd. määrite	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema assosi- aatio	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema mielen- tilan muutos	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema fyysi- nen reaktio
		leveä hymy			
		hymyilee			
		hymyilee			
(katse)	hyinen	vilkaisee			
		paksu märkä hy- my			

3.2.3 Marja-Leena Tiainen: Tähdet putoo ja sammuu

Laura Ollikainen

Laura on Tiaisen romaanin 14-vuotias päähenkilö, jonka näkökulmasta suurin osa havainnoista on tehty. Muutamassa kirjan luvussa tosin siirrytään käyttämään Veronikan näkökulmaa.

Lauran pysyvistä piirteistä kuvataan yleisvaikutelmaa, ruumiinrakennetta ja rintoja. Havainnoijana on Laura itse. Laura tekee piirteidensä konkreettisten ominaisuuksien pohjalta tulkinnan, jonka mukaan hän *ei ole kaunis kuten Jutta* (MT, 8) - tulkintaan siis yhdistyy assosiaatio isosiskoon, johon Laura itseään vertaa. Ruumiinranteesta tuodaan esille se konkreettinen piirre, että henkilöhahmo on *tukeva*, oman tulkintansa mukaan hänellä on pituutta *viisi senttiä liian vähän* ja painoa *viisi kiloa liian paljon* (MT, 29). Ruumiinranteeseen liittyy myös pohdintaa tapahtuneesta *lihomisesta*. Henkilöhahmon Iälle ominaiseen fyysiseen kypsymiseen liittyy myös se osittain tulkinnallinen havainto, että Lauran *rinnat* ovat *kasvaneet uskomattoman suuriksi*, mistä seuraa assosiaatio ilmiön seuraamuksiin: *tänä kesänä hän ei voisi löhötä rannalla bikineissä* (MT, 29). Laura havaitsee myös toisen rintansa olevan toista suurempi. Ilmiön normaalius on tulkinnallinen kysymys. Havainto laukaisee kaksi assosiativista mielikuvaa: *kaikki ovat huomanneet tämän fyysisen epämuodostuman* (MT, 41), minkä vastapainoksi Laura muistelee kouluterveydenhoitajaa, joka *sanoi ettei yhdelläkään naisella ollut prikkulleen samankokoiset rinnat* (MT, 42).

Muunneltavien piirteiden kuvaukset kohdistuvat yksinomaan vaatetukseen ja sen yksityiskohtiin: mainituksi tulevat sellaiset vaatekappaleet kuten *levikset*, *farkut*, *yöpaita* ja *hupputakki*, hiukan tarkemmin kuvataan *t-paitaa*, *puuvillahousuja* ja *puseroa*. Hiuksista ei kerrota mitään. Esille tuodaan myös vaatetuksen synnyttämä yleisvaikutelma: *resupekka*. (Perussanakirjan mukaan *resupekka* tarkoittaa *resuista ihmistä*, joten kysymyksessä on tietystä mielessä kohteen konkreettisten ominaisuuksien kuvaus. Toisaalta tällaisen yhdyssanan, joka on adjektiivisesti käytetty substantiivi, voidaan ajatella olevan myös assosiaation tulosta.)

Ilmeitä kuvataan 19 kertaa. Vaikka näkökulma onkin pääsääntöisesti Lauran oma, ainakin mitä tulee ulkoisen olemuksen varsinaisten piirteiden kuvauksiin, siirrytään joissakin ilmeiden kuvauksissa näkökulmallisesti selvästi kohteen ulkopuolelle. Esimerkiksi

silmien salamointi (MT, 14) tuntuu pikemmin ulkopuolisessa havainnoijassa lauenneelta assosiaatiolta kuin kohteen omalta. Myös esimerkiksi seuraavissa ilmeen kuvauksissa havainnointipiste tuntuu sijaitsevan kohteen ulkopuolella: *Laura tuijotti veljeään otsa rypyssä* (MT, 7), *Lauran ilme paimi epähuuloiseksi* (MT, 21), *Lauran ilme sulii* (MT, 21). Pyrkimyksestä tiettyyn assosiativiseen vaikutelmaan on kysymys kuvauksessa, jossa Laura ottaa kasvoilleen *yllätetyksitulevan syntymäpäiväsankarin ilmeen* (MT, 11).

TAULUKKO 40

havainnoija: Laura Ollikainen

kohde: Laura Ollikainen

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		ei kaunis	ei kaunis kuten Jutta		
(ruumiinrakenne)	välillinen kuvaus: alkaa kiskoa farkkuja, reisien kohdalta tekee tiukkaa, onko hän taas lihonut?				
(ruumiinrakenne)	tukeva	viisi senttiä liian vähän, viisi kiloa liian paljon	viimeisen vuoden aikana kasvanut vain sentin mutta kiloja tullut lisää kuusi		
rinnat	kasvaneet suuriksi	uskomattoman suuriksi	tänä kesänä hän ei voisi löhötä rannalla bikineissä		
rinnat	oikeanpuoleinen vasenta huomattavasti kookkaampi, lähes puolta isompi	onko normaalia?	kaikki ovat huomanneet tämän fyysisen epämuodostuman, näytti kerran kouluterveydenhoitajalle, joka sanoi ettei yhdelläkään naisella ollut prikulleen samankokoiset rinnat		

TAULUKKO 41**havainnoija: Laura Ollikainen****kohde: Laura Ollikainen****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
levikset, farkut					
t-paita	miehustaa somistaa Jordanin kuva, kauhtunut				
yleinen vaikutelma	perheen resupekka		perheen resupekka		
puuvillahousut	valkoiset				
pusero	merimiestyylinen				
yöpaita					
hupputakki					

TAULUKKO 42

havainnoija: Laura Ollikainen (+kertoja?)

kohde: Laura Ollikainen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
otsa rypyssä					
otsa rypistyy lisää					
(katse)	toiveikas	tuijottaa			
		ilme	intentio: yllätyksitulevan syntymäpäiväsankarin ilme		
silmät			salamoivat		
(katse)	hämmentynyt	vilkaisee			
	epäluuloinen	ilme			
		ilme	ilme sulaa		
silmät kostuvat					
kyyneleet tunkevat silmistä					
nyrpiää näänensä					
	mairea	hymy			
kasvot muuttuvat tulipunaisiksi					
naama: yrittää pitää perusluke-milla					
punastuu					
kohottaa kulmiaan	kiinnostuksen merkki				
(katse)	ihmeissään	tuijottaa			
(katse)	ällistynyt	tuijottaa			
(katse)	hämmästynyt	tuijottaa			

Veronika

Veronika on Lauraa vuoden vanhempi helsinkiläistyttö, joka tulee hänen perheensä kesävieraaaksi. Havainnoijana toimiva Laura kokee aluksi Veronikan uhkana itselleen, mikä näkyy tämän runsaana havainnointina; asiaan vaikuttavat myös Lauran huonommuudentunteet, joiden vuoksi hän vertailee itseään Veronikaan.

Pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 43) kohdistuvat yleisvaikutelmaan, silmiin, kasvoihin, ihoon, huuliin, alahuuleen, nilkkoihin, ruumiinrakenteeseen, rintoihin ja hartioihin. Veronikan kerrotaan olevan *siro, pitkä ja hoikka*, havainnoijan tulkinnan mukaan jopa *liian pitkä ja hoikka* (MT, 61 - 62). Toisin kuin havainnoijalla itsellään, ei kohteella ole havainnoijan tulkinnan mukaan *senttiäkään liikaa läskiä missään* (MT, 71). Nämä ominaisuudet laukaisevat assosiaation, jonka mukaan kohteen olemus on *ristiriidassa kaikkien hänen kuvitelmiensa kanssa*, kohde ei näytä lainkaan *surkealta sijaislapselta* (MT, 62). Veronikan silmät ovat *suuret ja tummat*, kasvot *säännöllisen soikion muotoiset*, nilkat *hoikat*, hartiat *hennot*, iho *virheetön* ja rinnat *pienet ja sirot*. Kohteen rinnat vertautuvat assosiatiiivisesti havainnoijan omiin rintoihin: Veronikan rinnat eivät siis ole *sellaiset leivät kuin hänellä*. Ainoan epäsuhtaisen piirteen havainnoija löytää Veronikan kasvoista: tämän huulet ovat *ulkonevat*, Veronika on *töröhuuli*. Epäsuorasti Veronikan ulkoista olemusta kuvataan kertomalla, että tyttö *herättää joka paikassa kiusallista huomiota ja että etenkin jätkät ovat nyrjättää niskansa perään tuijottaessaan* (MT, 82).

Muunneltavia piirteitä (taulukko 44) kuvataan vielä enemmän kuin pysyviä. Vaatetusta kuvataan *huopahatun (musta, hassunnäköinen)*, *sukkien (mustavalkoruudulliset)*, *t-paidan (löysä)*, *housujen (leveälahkeiset kukkahousut)*, *pussihousujen (pullistuvat purjeiksi)* ja *puseron (pitkähihainen)* osalta. Mainituksi tulevat *paituli*, *pikkupöksyt* ja *pitkikset*. Veronikan vaatetusta luonnehditaan yleisesti *mustaksi*; havainnoijan tulkinnan mukaan tämä pukeutuu *liian erikoisesti*. Havainnoija assosioi kohteen vaatetuksen *kirpparikuteisiin*. Hiukset ovat *tummanruskea kiharapilvi*, ja tilannekohtaisesti niiden kerrotaan olevan *sotkuiset* ja *sekainen vyyhti* (havainnoija assosioi kohteen “*villiin, estottomaan luonnonlapsen*”), *valuvan kahden puolen päätä peittäen näkyvistä puolet tytön kasvoista* (mikä laukaisee assosiaation “*yksisilmäinen Veronika*”); lisäksi kerrotaan, että *tuuli hulmuttaa hänen hiuksiaan villisti*. Veronikan kynnet yhdistyvät assosiatiiivisesti *pedonkynsiin*. Meikkiin kiinnitetään huomiota kahdesti: ensimmäisellä kerralla sitä ei ole, toisella

musta väri on valunut ripsistä ja paakkuuntunut poskille. Veronikan vasemmassa sieraimessa on rengas, joka laukaisee havainnoijassa assosiaation ihmisten yleiseen tapaan kantaa rengasta ja mielentilan muutoksen - järkytyksen, joka on merkki havainnoijan sovinnaisesta maailmankuvasta, jonka kanssa rengas on ristiriidassa: *Järkyttävintä oli kuitenkin rengas. Se ei roikkunut korvasta, kuten yleensä ihmisillä, vaan nenästä. Nenästä! Nenärenkas oli upotettu Veronikan vasempaan sieraimeseen.* (MT, 63.) Tilapäisesti Veronikan kaulalla on imujälkiä, jotka *loistivat kuin poltinmerkit Veronikan kalpeassa ihossa.*

Ilmeitä (taulukko 45) kuvataan peräti 42 kertaa. Esille tuodaan ilmeisiin liittyviä kasvopiirteitä ja niiden konkreettisia muutoksia (huulet *kaareutuvat, vääntyvät ja mutristuvat*, silmät *välkehtivät, välähtävät, tuijottavat harittavina ja tippuvat vettä*, posket *hehkuvat* jne), tulkintoja mielentiloista (*pilkallinen, häijy ja voitonriemuinen, yllättynyt, säälivä, loukkaantunut, viha, närkästynyt, kiihtynyt, sulkeutunut, ivallinen, ylimielinen, tuima, tajuaminen, epätoivoinen, hapan, terävä, kylmä, epäystävällinen, surumielinen*), ilmeiden konventionaalisia muutoksia määritteineen (mm. *ilme, vino hymy, hymyilee leveästi, virnistää, irvistää, hymähtää*) sekä kuudesti ilmeen havainnoijassa laukaisemia assosiaatioita.

TAULUKKO 43

havainnoija: Laura Ollikainen

kohde: Veronika

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			epäsuora kuvaus: herättää joka paikassa kiusallista huomiota, etenkin jätkät ovat nyrjäyttää niskansa perään tuijottaessaan		
silmät	suuret ja tummat				
kasvot	säännöllisen soikion muotoiset				
huulet	ulkonevat, töröhuuli	ainoa epäsuhta Veronikan kasvoissa	töröhuuli		
alahuuli	täyteläinen				
(ruumiinrakenne)	pitkä ja hoikka	liian pitkä, liian hoikka	sen olemus oli ristiriidassa kaikkien hänen kuvitelmiensä kanssa, se ei näyttänyt lainkaan surkealta sijaislapselta		
(yleisvaikutelma)		sävyyttävä ilme-			
iho		virheetön			
nilkat	hoikat				
kroppa	hoikka ja siro	ei senttiäkään liikaa läskiä missään			
rinnat	pienet ja sirot		eivät sellaiset leivät kuin hänellä		
hartiat	hennot				

TAULUKKO 44 (½)**havainnoija: Laura Ollikainen****kohde: Veronika****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset	tummanruskea kihara(pilvi)		kiharapilvi		
hiukset	sotkuiset, valuvat kahden puolen päätä peittäen näkyvistä puolet tytön kasvoista		yksisilmäinen Veronika		
hiukset	tuuli hulmuttaa villisti				
(meikki)	musta väri oli valunut ripsistä ja paakkuuntunut poskille				
kaula	täynnä imujälkiä		loistavat kuin polttinmerkit		
iho	kalpea				
hiukset	(sekaiset)		sekainen vyyhti, Veronika näyttää villiltä, estottomalta luonnonlapselta		
(kynnet)			pedonkynnet		
pukeutuminen	mustat vaatteet	pukeutunut liian erikoisesti	sen olemus oli ristiriidassa kaikkien hänen kuvitelmiensä kanssa, se ei näyttänyt lainkaan surkealta sijaislapselta		
huopahattu	musta	hassunnäköinen			
kasvot	ei meikkiä				
rengas	upotettu Veronikan vasemman sieraimeseen		ei roiku korvasta kuten yleensä ihmisillä	järkyttävintä	

TAULUKKO 44 (2/2)**havainnoija: Laura Ollikainen****kohde: Veronika****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
sukat	mustavalkoruu-				
paituli	dulliset				
pikkupöksyt					
t-paita	löysä				
(housut)	leveälahkeiset				
	kukkahousut				
(vaatetus)			kirpparikuteet		
pussihousut	pullistuvat pul-		kuin purjeet		
	leiksi				
pusero	pitkähihainen				
pitkikset					

TAULUKKO 45 (1/3)

havainnoija: Laura Ollikainen

kohde: Veronika

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määräite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
katse	pilkallinen				
(katse)		tuijottaa	niin kuin hän olisi opetuslapsi ja Veronika apostoli		
	häijy ja voitonriemuinen	ilme			
silmät	pilkallinen	tuijottaa			
huulet vääntyivät		vino hymy			
silmät			silmät salamoivat		
	yllättynyt	näyttää			
silmät välkehtivät					
(katse)	säälivä	tuijottaa			
	loukkaantunut	näköinen			
silmät	viha		silmät vihasta salamoiden		
posket hehkuvat			se näytti villiltä metsänneidolta, paitsi ettei metsänneidoilla ollut mustaa huopälätsää päässä, korvakillutinta nenässä ja kirpparikuteita päällä		
		ilme	ilme sulkeutui		
roikottaa alahuultaan					
töröhuulet mutristuvat					
	närkästynyt	näköinen			

TAULUKKO 45(2/3)
havainnoija: Laura Ollikainen
kohde: Veronika

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikeus	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
	oudon kiihtynyt	näyttää			
	sulkeutunut	ilme			
huulet kaareutuivat	ivallinen	hymy			
	ylimielinen	ilme valahti hie man			
	tuima	näköinen			
		hymyilee leveästi			
kasvot vääntyvät					
		irvistää			
silmit tuijottivat harittavina		tuijottaa			
iho kalpea					
silmiin sytty tajuamisen pilke	tajuaminen				
	epätoivoinen	ilme			
	hapan	näköinen			
katse	terävä				
silmit välähtävät	kylmä				
silmit, katse	epäystävällinen				
suupielet kohoavat aavistuksen verran					
(katse)		tuijottaa	tuijottaa Lauraa kuin vähä-älyistä		

TAULUKKO 45 (3/3)**havainnoija: Laura Ollikainen****kohde: Veronika****ILMEET**

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielen-tila/ilmeen tarkoitettu tunnevai- kutelma	ilmeen konven- tionaalinen ni- mitys + mahd. määrite	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema assosi- aatio	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema mielen- tilan muutos	ilmeen havain- noijassa lau- kaisema fyysi- nen reaktio
(katse)		tuijottaa ilmeet- tömänä			
		virnistää			
rypistää otsaansa					
		hymähtää			
suupieli	surumielinen	hymy			
silmät tippuvat vettä					
		virnistää			
	varuillaan	ilme			

Jutta Ollikainen

Jutta Ollikainen on Lauran isosisko, jota Laura kadehtii ja johon hän itseään vertaa. Pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 46) kohdistuvat yleisvaikutelmaan, ruumiinrakenteeseen, kasvoihin ja nenään. Havainnoijan tulkinnan mukaan Jutta on *kaunis, perheen kaunotar*; kohteen ulkonäkö yhdistyy nytkin assosiatiiivisesti havainnoijan omaan ulkoiseen olemukseen: *hän [Laura] ei ollut kaunis kuten Jutta*. Ruumiinrakenteeltaan Jutta on *hoikka*, hänellä on havainnoijan tulkinnan mukaan *upea kroppa*. Kasvot havainnoija tulkitsee *sieviksi*. Kaikki nämä piirteet (mukaan lukien *leningin* kuvaus) laukaisevat havainnoijassa assosiaation tulevaisuuteen: *Jutta näyttäisi varmasti upealta vuoden kuluttua ylioppilaskuvassa*. Kohteen nenä on *ruskettunut ja sievä*.

Muunneltavista piirteistä (taulukko 47) tuodaan esille hiuksien *hunajanvaaleus* ja leningin *persikanvaaleus* sekä tulkinta, jonka mukaan leninki on *valloittavan näköinen*.

Jutan ilmeitä kuvataan viisi kertaa kasvopiirteiden tuomalla esille konkreettisia muutoksia, ilmeen laukaisseita mielentiloja ja ilmeen konventionaalisia nimityksiä (taulukko 49).

TAULUKKO 46

havainnoija: Laura Ollikainen

kohde: Jutta Ollikainen

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		kaunis, perheen kaunotar	hän (Laura) ei ollut kaunis ku- ten Jutta		
kasvot		sievät	Jutta näyttäisi varmasti upealta vuoden kuluttua ylioppilaskuvas- sa		
nenä	ruskettunut	sievä			
kroppa (ruumiin- rakenne)	hoikka	upea	Jutta näyttäisi varmasti upealta vuoden kuluttua ylioppilaskuvas- sa		

TAULUKKO 47

havainnoija: Laura Ollikainen

kohde: Jutta Ollikainen

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset	hunajanvaaleat				
leninki	persikanvaalea	valloittavan näköinen	Jutta näyttäisi varmasti upealta vuoden kuluttua ylioppilaskuvassa		

TAULUKKO 48

havainnoija: Laura Ollikainen

kohde: Jutta Ollikainen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ ilmeen tarkoitettu tunnevai- kutelman	ilmeen konventionaalinen nimi- titys + mahd. määräite	ilmeen havainnoijassa lau- kaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa lau- kaisema mielentilan muutos	ilmeen havainnoijassa lau- kaisema fyysinen reaktio
	vieno	hymyilee vienos- ti			
katse terästy					
	salaperäinen	ilme			
	kireä	ilme (kiristyi)			
nyrpistää nenäänsä					

3.2.4. Juha Numminen: Älä usko unelmiin

Mauri Kippo Kemppainen

Mauri Kippo Kemppainen, romaanin päähenkilö, on Keskusrikospoliisin henkirikostutkija, joka alkaa selvittää erästä murhaa. Häntä tarkastellaan pääasiassa kertojan silmin, joskin välillä käytetään myös tarinan henkilöhahmojen (Sepän, Make Sarkalan, Sundholmin ja välillä myös Kipon itsensä) näkökulmaa.

Pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 49) kohdistuvat yleisvaikutelmaan, ruumiinrakenteeseen, kasvoihin, ihoon, silmiin, leukaan, suuhun, suupieliin, poskipäihin, nenään, otsaan, hartioihin, kouriin ja kämmeneen. Eri havainnoijat kiinnittävät huomiota hiukan eri piirteisiin.

Seppä on murhasta epäilty liikemies, joka suhtautuu Kippoon pelokkaan vihamielisesti. Hän havaitsee, että kohteen iho on *rokonarpinen*, nenä *pitkä* ja *kapea*, otsa *kupera*, kourat *kookasrustoiset*, ruumiinrakenne *isokokoinen* ja *romuluinen*, hartiat *leveät* ja *luisevat* ja suu *leveä* ja *kapeahuulinen*. Jotkut piirteet - mm. nenä, suu ja kourat - päätyvät havainnon kohteeksi kuulustelutilanteessa, siis vahvasti kontekstin motivoimina: kasvopiirteethän heijastelevat kuulusteltavan kannalta merkityksellisiä ilmeitä ja uhkaavassa kuulustelutilanteessa saattavat rikoskomisarion kädetkin ilmeisestä syystä vetää kuulusteltavan huomion puoleensa. Kohteen kasvot laukaisevat Sepässä myös mielentilan muutoksen: *Viirusilmät tarkastelevat vammaa hänen päässään ja veritahroja hänen rinnustassaan, ja hänen tekisi mieli vetäytyä kauemmaksi noista kasvoista, mutta takana kohoava hyllykkö estää sen* (JN, 49). Seppä tuo esille havainnointiaan myös repliikin kautta, joka yhdistää Kipon assosiatiivisesti Make Sarkalaan: *“Nii-in, isokokoinen, mutta laihempi kuin sinä [Make Sarkala], romuluinen ja helvetin ärtsy korsto”* (JN, 93).

Make Sarkala on Kipon vanha ystävä. Hän havaitsee Kipon olevan *leveäharteenen* ja *jykeväleukainen*.

Erään tapahtumasarjan silminnäkijä Hanna Sundholm kuvailee Kipon ulkoista olemusta Make Sarkalalle. Sundholmin mukaan Kippo on *pitkä*, *laiha* ja *roteva*.

Tarinan ulkopuolinen kertoja kuvailee Kippoja seuraavasti: iho on *rosoinen*, leuka on *jäänmurtajaleuka*, suu *ohuthuulinen* ja *kapeahuulinen*, silmät *viirusilmät*, poskipäät *korkeat*, kämmen *isorustoinen* ja suupielten ympärillä on *juonteita*. Tappelun

jälkeen vasen poski on *turvonnut sinipunakirjavaksi* ja vasemman silmän ympärillä on *mustanpuhuva rengas*.

Muunneltavia piirteitä koskevat kuvaukset (taulukko 50) kohdistuvat pääasiallisesti vaatteisiin. Kertojan toimiessa havainnoijana mainituksi tulevat *farmaripusero*, *bermudasortsit*, *lenkkitosut*, *sadetakki*, *kypärä*, *luotiliivi* ja *verryttelypuku*. Tarkemmin kuvaillaan *puuvillapaitaa (sininen)*, *poliisihaalareita (liian pienet)*, *kumiteräsaappaita (liian suuret)* ja *asusteita (märät)*. Vaatteisiin liittyvä yleisvaikutelma on *rähjäntynyt*.

Sundholmin kuvaukseen liittyy vaatteita koskeva havainto, jonka mukaan kohteella oli yllään *tummat housut* ja *vaalea paita* mutta *ei lakkia*. (Sundholmin havainnot tulevat esille Make Sarkalalle osoitetun repliikin kautta.)

Vaatteiden lisäksi esille tuodaan hiusten ominaisuuksia: Kipolla on kertojan mukaan useammassakin yhteydessä *sinnikäs tukkatöyhtö pystyssä* (adjektiivi *sinnikäs* on määritteenä jossain määrin assosiatiiivinen; sehän elollistaa kohteen metaforisesti). Eräässä tilanteessa *hiustupsu sojottaa sotaisasti kohti poliisineuvosta* (tässä on assosiatiiivinen adverbiaali *sotaisasti*). Seppä tekee Kiposta samansuuntaisen havainnon, jonka mukaan *sinnikäs hiustöyhtö nyökkii kuperan otsan yllä*.

Tappelussa saatujen ruhjevammojen lisäksi Kipolla on *laastari otsassa*.

Ilmeitä kuvataan huomattavan runsaasti, kaikkiaan 42 kertaa. Osa ilmeistä kuvataan “sisältä päin”, havainnoijana on siis Kippo itse, joka mm. *puree alahuultaan*, *puree hampaansa yhteen niin että ikeniin koskee*, *yrittää peittää vastenmielisyyden tunteet ja olla sennäköinen*, *ettei salongissa eikä sen isännässä ole mitään ihmettelemistä* (kysymys on siis ilmeeseen liittyvästä intentiosta ilmaista tietynlaisia tunteita, jotka eivät ole yhteydessä henkilöhahmon todellisiin tunnetiloihin) sekä *irvistää niin rumasti kuin osaa*. Yli puolessa ilmeiden kuvauksista tuodaan esille kasvonpiirteissä tapahtuvia konkreettisia muutoksia, joiden yhteydessä varsin usein kuvataan kasvonpiirteiden pysyviä ominaisuuksia: *Kipon rosainen iho kiristyy poskipäillä ja jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin, silmät siristyvät ja ohuthuulinen suu vetäytyy tiukaksi viivaksi, ja hän keskittyy tuijottamaan Rasmus Mikkolan siniharmaisiin silmiin* (JN, 24). 13 kertaa tuodaan esille ilmeen laukaisut mielentila (*ärtynyt*, *iloton*, *kireä*, *vahingoniloinen*, *tiukka*, *ivallinen*, *hyökkäävä*, *ihmettelevä*, *epäusko*, *julmistunut*, *väsynyt ärtymys*, *huolestunut*) tai tarkoitettu vaikutelma tietystä mielentilasta: *Kippo pakottautuu hymyilemään ymmärtäväisesti* (JN, 152). Assosiaatioita Kipon ilmeet laukaisevat havainnoijassa kolme kertaa: Make Sarkala

ajattelee kohteen olevan *kireämpi kuin aikoihin* (ilmeen laukaisseen tunnetilan tulkintaan siis yhdistyy assosiaatio kohteen aiempiin mielentiloihin) ja tuo toisen assosiaation esille repliikkinsä kautta: *“Lapsuudenystävälläni on kovat ajat”, Make sanoo. “Naamasta päätellen.”* (JN, 66.) Kolmaskin assosiaatio laukeaa Make Sarkalan mielessä: *Make näkee ystävänsä kasvoilta, ettei tämä olisi tullut, jos olisi tiennyt, kenet löytää hänen pöydästään* (JN, 299).

TAULUKKO 49 (½)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Mauri Kippo Kemppainen****PYSYVÄT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
iho	rosoinen				
(iho)	rokonarpinen (Seppä)				
(leuka)			jäämurtajaleuka		
suu	ohuhuulinen, kapeahuulinen				
suu	leveä, kapeahuulinen (Seppä)				
(silmät)			viirusilmät		
poskipäät	korkeat				
nenä	pitkä, kapea (Seppä)				
kasvot				tekisi mieli vetäytyä kauemmaksi noista kasvoista (Seppä)	
(ruumiinrakenne)	romuluinen (Seppä)		näyttää tuskastuttavan romuluiselta auton ahtaaseen koppiin (Seppä)		
kourat	kookasrustoiset (Seppä)				
otsa	kupera (Seppä)				
hartiat	leveät, luisevat (Seppä)				
(yleisvaikutelma)	leveäharteinen, jykeväleukainen (Make)				
kämmen	isorustoinen				

TAULUKKO 49 (2/2)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Mauri Kippo Kemppainen****PYSYVÄT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)	isokokoinen, ro- muluinen (Sep- pä)		laihempi kuin Make, korsto (Seppä)		
(yleisvaikutelma)	pitkä ja laiha, roteva (Sund- holm)				
suupielet	ympärillä juon- teita				

TAULUKKO 50 (1/2)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Mauri Kippo Kemppainen****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(hiukset)	sinnikäs tukka- työhtö pystyssä		sinnikäs tukka- työhtö		
(hiukset)	sinnikäs hius- työhtö nyökkii otsan yllä (Sep- pä)				
(hiukset)	hiustupsu sojot- taa sotaisasti kohti poliisineu- vosta		sojottaa sotaisasti		
laastari otsassa					
vasen poski	turvonnut sini- punakirjavaksi				
vasen silmä	ympärillä mus- tanpuhuva rengas				
farmaripusero (Make)					
farmaripusero					
(yleisvaikutelma)	rähjäntynyt				
puuvillapaita	sininen				
bermudasortsit					
lenkkitosut					
housut	tummat (Sund- holm)				
paita	vaalea (Sund- holm)				
ei lakkia (Sund- holm)					
asusteet	märät				
poliisihaalarit	liian pienet				
kumiteräsaap- paat	liian suuret				

TAULUKKO 50 (2/2)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Mauri Kippo Kemppainen****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
sadetakki, kypärä, luotiliivi					
verryttelypuku					

TAULUKKO 51 (1/4)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Mauri Kippo Kemppainen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvopiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaihtelu	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
puree alahuul- taan (Kippo)					
	yrittää peittää vastenmielisyyden tunteet ja olla sennäköinen, ettei salongissa eikä sen isännässä ole mitään ihmettelemistä (Kippo)				
iho kiristyy poskipäillä ja jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin, silmät siristyvät ja ohuthuulinen suu vetäytyy tiukaksi viivaksi					
poskipäät kireinä, suu kalpeana viivana					
silmät viiruina					
jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin					
puree hampaansa yhteen niin että ikeniin koskee (Kippo)					
siristää silmiään (Seppä)					
	ärtynyt (Seppä)	näyttää			

TAULUKKO 51 (2/4)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Mauri Kippo Kemppainen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
silmät välähtävät (Seppä)					
suu venyy	iloton	iloton hymy (Seppä)			
	kireä, vahingoniloinen		kireämpi kuin aikoihin (Make)		
	tiukka	tiukka ilme (Make)			
naama			“Lapsuudenystävälläni on kovat ajat. Naamasta päätellen.” (Make)		
silmät siristyvät					
siristää silmiään					
		hymyilee			
suu vääntyy	ivallinen	ivallinen virne			
		hymähtää			
suu tiukkana viivana, silmät sirilläään					
kohottaa kulmakarvojaan					
jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin	hyökkäävästi				
katse	ihmettelevä				
		hymyilyttää			

TAULUKKO 51 (3/4)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Mauri Kippo Kempainen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
	ymmärtäväisesti	hymyilee (Kippo)			
puree hampaitaan					
kasvot	epäusko				
punaiset läiskät palavat poskilla					
rypistää kulmiaan					
juonteet suupielen ympärillä syvenevät					
kasvot	julmistuneet				
		yrittää virnistää			
rypistää kulmiaan					
kasvoille leviää	väsynyt ärtymys				
kasvot harmaana	huolista				
		hymyilee vaihteasti			
		irvistää niin rumasti kuin osaa (Kippo)			
jäänmurtajaleuka työntyy eteenpäin					

TAULUKKO 51 (4/4)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Mauri Kippo Kemppainen

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
suu loksahtaa auki					
		ilmeetön			
kasvot			ei olisi tullut, jos olisi tiennyt, ketnet löytää hänen pöydästään (Make)		
kulmat kurtussa, silmät siristyneinä					

Make Sarkala

Mauri Kippo Kemppaisen lapsuudenystävä Make Sarkala on toimittaja. Hänen tapauksessaan pysyvien piirteiden kuvaukset (taulukko 52) kohdistuvat yleisvaikutelmaan, ruumiinrakenteeseen, hampaisiin, vatsaan, otsaan ja päähän. Yleisvaikutelmaan liittyy se, että Make tulkitsee ulkoisen olemuksensa *rumaksi*. Hän tosin muistelee aiemmin olleensa *komea ja solakka*. Eräs taustahenkilö (*hiihtäjänainen*) havaitsee Maken olevan ruumiinrakenteeltaan *lihava korsto*. Myös Kipon havainnon mukaan Make on *korsto* ja sen lisäksi *mahtavamasainen*. Sepän assosiativisen havainnon mukaan Make on *kookkaampi kuin Seppä muistikaan*, ja hänenkin muistikuvansa mukaan Make oli aiemmin *pitkä ja laiha ja muistutti vain etäisesti sitä olutsammiota*, joka tämä romaanin nykyhetkessä on. Make itse havaitsee olevansa *130-kiloinen*. Kertoja tosin Maken omasta havainnosta poiketen mainitsee Maken *kaksimetrisen ja 120-kiloisen olemuksen*. Kohteella on lisäksi *kellertävä hammasrivi, valtava vatsa, muhkurainen otsa ja pallomainen pää*.

Muunneltavia piirteitä kuvataan neljä kertaa (taulukko 53). Mainituksi tulevat *parta* ja *Faruk-sandaalit*, hiukan tarkemmin kuvataan *farmarihousuja (ryppyiset, kuluneet)* ja *t-paitaa (virttynyt)*.

Ilmeitä kuvataan 12 kertaa (taulukko 54). Kasvonpiirteiden konkreettisten muutosten yhteydessä kuvataan kaksi kertaa myös pysyviä piirteitä: *irvistyksen* yhteydessä *kellertävä hammasrivi näkyy kokonaan parran seasta ja kulmakarvat kohoavat muhkuraiselle otsalle* (jolloin kulmakarvat samalla laukaisevat kertojassa assosiaation *kotkan siipiin*). Kohteen tunnetila tulkitaan ilmeen perusteella *synkäksi ja lempeäksi*. Kahdesti Make pyrkii ilmeellään tarkoituksellisesti vaikutelmaan tietystä tunnetilasta: hän yrittää *olla vaatimattoman näköinen ja näyttää anteeksipyytävältä*. Aina ei ilmeen muodostaminen välttämättä onnistu tarkoitetulla tavalla: *Make väöntää esiin virnistystä muistuttavan ilmeen* (JN, 270).

TAULUKKO 52

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Make Sarkala

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		ruma (Make tuntee itsensä rumaksi)			
(yleisvaikutelma)	solakka (Maken takautuva muistikuva)	komea (Maken takautuva muistikuva)			
pää			pallomainen		
otsa	muhkurainen				
hammasrivi	kellertävä				
vatsa	valtava				
(ruumiinrakenne)	lihava korsto (hiihtäjänainen)				
(ruumiinrakenne)	kaksimetrinen ja 120-kiloinen olemus				
(ruumiinrakenne)	korsto (Kippo)				
(ruumiinrakenne)			kookkaampi kuin Seppä muistikaan (Seppä)		
(ruumiinrakenne)	pitkä ja laiha (Sepän takautuva muistikuva)		muistutti vain etäisesti sitä olut-sammiota joka tänään... (Seppä)		
(ruumiinrakenne)	130-kiloinen (Make)				
(ruumiinrakenne)	mahtavamassainen (Kippo)				

TAULUKKO 53**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Make Sarkala****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
parta					
Faruk-sandaalit					
farmarihousut	ryppyiset, kulu-				
t-paita	virttynyt				

TAULUKKO 54

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Make Sarkala

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikeus	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
		hymyilee			
kellertävä hammasrivi näkyy kokonaan parran seasta		irvistää			
	synkkänä	mulkoilee			
	yrittää olla vaatimattoman näköinen (Make)				
kulmakarvat kohoavat muhkuraiselle otsalle			kuin kotkan siivet		
paljastaa hampaansa					
		irvistää			
kulmakarvat kohoavat					
	lempeä	hymyilee lempeästi			
		virnistystä muistuttava ilme	vääntää esiin virnistystä muistuttavan ilmeen		
	yrittää näyttää anteeksipyttävältä (Make)				
otsa rypyssä					

Milla Sahlman

Milla Sahlman on yksi romaanin sivuhenkilöistä, murhatun naisen yhtiötoveri, joka tuntee Make Sarkalan ja Sepän. Hän esiintyy kaikkiaan viidessä kohtauksessa, joista neljässä tuodaan esille hänen ulkoisen olemuksensa piirteitä ja niiden ominaisuuksia. Kahdessa kohtauksista on ensisijaisena havainnoijana Make Sarkala, yhdessä Kippo, kahdessa Seppä. Repliikin kautta Millaa kuvaa myös rikosylikonstaapeli Salakka.

Millan pysyviä piirteitä (taulukko 55) kuvataan yleisvaikutelman, ruumiinrakenteen, kasvojen, silmien, huulien, leuan, poskien, rintojen, käsien ja ihon osalta. Yleisvaikutelma on henkilön fyysisestä kauneudesta tehty tulkinta: joskus aiemmin Milla on ollut havainnoijana toimivan Maken mukaan *sievä*. Ruumiinrakenteeseen liittyy Maken toinen takautuva muistikuva, jonka mukaan Milla oli aikaisemmin myös *hoikka*, romaanin nykyhetkessä Millan *olemus* kuitenkin on Maken mukaan *pyöreä*. Silmät ovat Maken tulkinnan mukaan *veikeät*, Sepän konkreettisia ominaisuuksia ja assosiaatioita esille tuovan havainnon mukaan *kirkkaansiniset posliinisilmät*. Rikosylikonstaapeli Salakka taas luonnehtii Millan ihoa ja silmiä repliikissään seuraavasti: *“Simulla on veneilijän päivettynyt, sileä iho ja kirkkaat silmät”* (JN, 132). Kohteella on Kipon, Maken ja Sepän havainnon mukaan *kaksoisleuka*. Hänen kasvonsa ovat *pyöreät* (Seppä). Hänen huulensa ovat Maken havainnon mukaan *mehevät*, Kipon havainnon mukaan *mehukkaat* ja Sepän mukaan *pulleat* ja *mehevänpunaiset*. Kohteen rinnat ovat *hyllyvät* (Make) ja *mahtavat* (Kippo, Seppä). Posket ovat *pulleat* (Make), samoin kädet (Kippo).

Muunneltavia piirteitä kuvataan viisi kertaa (taulukko 56). Kolme kuvausta kohdistuu kasvopiirteiden tilapäisiin ominaisuuksiin: kohteen silmät ovat *itkusta punaiset* ja hänen nenänsä *kiiltää* (Make) ja kasvot *hikoavat puuterin alla* (Seppä) - hikoamista havainnoidessaan Seppä siis panee samalla merkille myös kohteen kasvojen ehostukseen kuuluvan *puuterin*. Hänen vaatetuksestaan tuodaan esille *väljä kesämekko* ja *vihreä silkkipusero* (Seppä).

Ilmeitä kuvataan 17 kertaa (taulukko 57). Kasvopiirteiden konkreettisia muutoksia ovat *huulten mutristuminen* ja *leuan lotkahtaminen*; lisäksi kohde *punastuu hieman* ja toisenkin kerran *poskille kohoaa jälleen punaa*. Ilmeet heijastelevat seuraavallaisia mielentiloja: *surullinen, monimielinen, haaveellinen, halveksiva, epähuulo, terävä, osaa ottava, vakava, itkettynyt*. Ilmeitä kuvataan myös konventionaalisiin nimityksin: kohde

hymyilee, hymähtää, purskahtaa nauruun, naurahtaa ja itkee. Kerran Make yhdistää assosiatiivisesti kohteen hymyn tämän oletettuun *kaikkietävyteen*. Kohteen myös kuvataan assosiatiivisesti hymyilevän *yhtä aikaa surullisesti ja monimielisesti niin kuin Kauppalehden entiset naistoimittajat usein hymyilevät* (Make). Assosiatiivinen on myös havainto siitä, kuinka kohteen *kasvoille kohoa epähuulo aivan kuin hän tajuaisi, ettei komea poliisi lörpöttele huvikseen* (Kippo).

Kaikki kolme miespuolista havainnoijaa tekevät Milla Sahlmanista keskenään hyvin samankaltaisia havaintoja. Jokainen heistä huomaa *kaksoisleuan*. Konnotaatioiltaan kohteen piirteisiin liitetyt määritteet ovat positiivisia; sen sijaan, että kohde kuvattaisiin esimerkiksi *lihavaksi* tai *turpeaksi*, luonnehditaan hänen ulkoista olemustaan positiivisemmin latautuneilla määritteillä *pyöreä, pullea, mehevä, mehukas, mahtava*. Kuinka havainnoijien voidaan tulkita suhtautuvan kohteeseen? Rintoihin ja huuliin liitetään kaikissa kuvauksissa samankaltaisia määritteitä, joiden voidaan ajatella heijastelevan jonkinasteista eroottista kiinnostusta kohteeseen. Varsinkin kohteen huulia kuvataan sellaisin määrittein (*mehevät, mehukkaat, mehevänpunaiset*), jotka herättävät miellelyhtymiä pikemminkin johonkin ruokalajiin kuin ihmiseen. Kunnioitusta valitut määritteet eivät heijastele, vaan pikemminkin eroottista halua ja kohteen jonkinasteista esineellistämistä. Esineellistämiseen viittaa myös kohteen silmien Sepässä laukaisema assosiaatio *kirkkaansiniset posliinisilmät* - kohteen voidaan tässä ajatella rinnastuvan elottomaan objektiin, nukkeen.

TAULUKKO 55**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Milla Sahlman****PYSYVÄT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)		sievä (Maken takautuva muistikuva)			
silmät		veikeät (Make)			
silmät	kirkkaansiniset		posliinisilmät (Seppä)		
iho, silmät	“Sinulla on veneilijän päivettynyt, sileä iho ja kirkkaat silmät” (Salakka)				
huulet	mehevät (Make), mehukkaat (Kippo), pulleat, mehevänpunaiset (Seppä)				
posket	pulleat (Make)				
(leuka)	kaksoisleuka (Make, Kippo, Seppä)				
kasvot	pyöreät (Seppä)				
rinnat	hyllyvät (Make), mahtavat (Kippo, Seppä)				
kädet	pulleat (Kippo)				
(ruumiinrakenne)	hoikka (Maken takautuva muistikuva), pyöreä olemus (Make)				

TAULUKKO 56**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Milla Sahlman****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
silmät	itkusta punaiset (Make)				
nenä	kiiltää (Make)				
kasvot	hikoavat (Seppä)				
(meikki)	puuteria kasvois- sa (Seppä)				
kesämekko	väljä (Seppä)		tuota mieleen las- kuvarjon (Seppä)		
silkkipusero	vihreä (Seppä)				

TAULUKKO 57 (½)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Milla Sahlman

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määräte	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
		hymyilee	hymyilee kaikkietävyyttään (Make)		
	surullinen, monimielinen	hymyilee yhtä aikaa surullisesti ja monimielisesti	niin kuin Kaupalehden entiset naistoimittajat usein hymyilevät (Make)		
	haaveellinen	hymyilee haaveellisesti (Kippo)			
		hymähtää (Kippo)			
huulet mutristuvat	halveksivasti (Kippo)				
punastuu hieman (Kippo)					
		purskahtaa nauruun (Kippo)			
poskille kohoaa jälleen punaa (Kippo)					
kasvoille kohoaa	epäluulo		aivan kuin hän tajuaisi, ettei komea poliisi löppötele huvikseen (Kippo)		
katse	terävä (Seppä)				
silmät	ottavat osaa yskänpuuskaan (Seppä)				
leuka lotkahtaa (Seppä)					
		naurahtaa (Seppä)			

TAULUKKO 57 (2/2)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Milla Sahlman****ILMEET**

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevai-kutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen-tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
	vakavana				
		itkee			
katse	itkettynyt				
		hymyilee			

Seppä

Seppä, romaanin keskeinen sivuhenkilö, on yksi murhaepäillyistä, Venäjän-kauppaan erikoistunut liikemies. Seppää tarkastellaan Make Sarkalan, Kipon ja Sepän itsensä silmin. Joissakin tekstijaksoissa, joissa havainnoijana on periaatteessa Seppä itse, kuitenkin siirrytään havainnoimaan Seppää tarinan ulkopuolisen kertojan näkökulmasta.

Sepän pysyviä piirteitä (taulukko 58) kuvataan yleisvaikutelman, kasvojen, silmien, silmämunien ja vyötärön osalta. Yleisvaikutelma perustuu Sepän omaan assosiaatioon: hän tarkastelee ulkonäköään ja toteaa, että *ei vaikuta erityisen viattomalta; fiksumankin näköisiä miehiä on tuomittu murhasta*. Hän toteaa joskus olleensa *tyytyväinen ulkonäköönsä* mutta ei enää (=mielentilan muutos). Seppä havaitsee, että hänen vyötärölleen on kertynyt *ylimääräisiä rasvakiloja*; kasvot ovat *lievästi pöhöttyneet*, ja niiden iho *punertaa kuin lievässä verenpaineessa*. Ruskeissa silmissä kuitenkin vielä on Sepän assosiatiiivisen havainnon mukaan *jäljellä hitunen sänkykamarifiiliksestä*. Sepän silmät havaitsevat *ruskeiksi ja pitkäripsisiksi* myös Make Sarkala ja kertoja. Sepän silmämunien Make havaitsee olevan *kellertävät*, lisäksi hän havaitsee Sepän kasvoilla *uupumuksen rypyt*.

Muunneltavien piirteiden kuvaukset (taulukko 59) kohdistuvat Sepän juopottelureissullaan saamiin vammoihin ja laastareihin, joilla niitä on paikkailtu sekä hikoiluun, vaatetukseen ja hiuksiin. Vammoja kuvaillaan tarkasti ja useaan otteeseen; esille tuodaan niin vammojen konkreettisia ominaisuuksia kuin niiden havainnoijassa (Sepässä) laukaisemia assosiaatioita, mielentilan muutoksia ja fyysisiä reaktioitakin. Vaatetusta kuvataan kuusi kertaa. Pelkästään mainituksi tulevat *alushousut*. Tarkemman kuvauksen saavat *t-paita (harmaa)*, *tuulikangaspusero (samanlainen kuin Iellä)*, *rinnusta (veritahrainen)*, *t-paita (tahrainen, tummia läiskiiä jotka kasvavat)* ja *kesäpuku (siisti)*. Kohteen hiukset ovat *harventuneet takaraivolta*.

Ilmeitä kuvataan 22 kertaa (taulukko 60). Esille tuodaan ilmeeseen liittyviä kasvopiirteitä ja niiden konkreettisia muutoksia (mm. *huulten puremista, kulmien rypistämistä, silmien kyynelehtimistä, punastumista, suun auki loksahdamista, silmien räpyttelemistä*), mielentiloja (*synkkä, ei utelias vaan turtunut, vaikeasti tulkittava, unelmoiva, kuin mies empisi avomielisyyttään, aidon hämmästyneet, hämmentynyt, kärsimätön, alistunut, hajamielinen*), ilmeiden konventionaalisia nimityksiä (*hymyilee, hymähtää, hymyilyttää*) ja

ilmeen laukaisemia assosiaatioita (*aivan kuin olisi ollut kertomassa jotakin ajattelematonta, kuin mies jolla ei ole enää menetettävää, silmät tuijottavat jonnekin tuonpuoleiseen*).

TAULUKKO 58

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Seppä

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			ei vaikuta erityisen viattomalta; fiksummankin näköisiä miehiä on tuomittu murhista (Seppä)	ei enää tyytyväinen ulkomuotoonsa (Seppä)	
silmit	ruskeat, pitkäripsiset (Make, kertoja)				
silmämunat	kellertävät (Make)				
silmit	ruskeat (Seppä)		jäljellä hitunen sänkykamarifii-liksestä (Seppä)		
kasvot	rypyt		uupumuksen rypyt (Make)		
kasvot	lievästi pöhöttynyt, iho punertaa (Seppä)		iho punertaa kuin lievässä verenpaineessa (Seppä)		
vyötärö	ylimääräisiä rasvakiloja (Seppä)				

TAULUKKO 59 (½)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöhaamoista

kohde: Seppä

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
hiukset	harventuneet takaraivolta (Seppä)				
(yleisvaikutelma)	verinen (Seppä)				
silmäterät	laajentuneet				
huulet	rohtuneet				
otsa	hikinen				
tukanrajassa, otsan oikealla puolella kumu	rosoinen; ruhjelma pyöreähkö, siitä vuotanutta verta kuivunut poskelle; kumua ympäröivä mustelma levinnyt ja ulottuu silmäkulmaan (Seppä)		juopumuksen jäljet; hänen kasvonsa kirkuvat: "Katsokaa: minäkin kuulun niihin miehiin jotka eivät pidä lupauksiaan ja olen saanut siitä rangaistuksen!" (Seppä)	värähtää inhosta	työntää peilin takaisin laatikkoon (Seppä)
kasvot (vammat)			liikemiehen kasvot eivät saa näyttää tällaisilta. Kukaan ei osta valurautaharkkoja mieheltä joka näyttää juosseen naama edellä niitä päin (Seppä)		
iho	vereslihalla vasemmasta polvesta, kuivunut veri tahrinut säären (Seppä)				
ruhjelma	neljä senttiä pitkä, pari senttiä leveä (Seppä)				
kämmenet	rakot				
pää	vamma päässä				

TAULUKKO 59 (2/2)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Seppä

MUUNNELTAVAT PIIRTEET

PIIRRE	konkreetitset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
otsa	laastaroitu (Make)				
silmäkulma	turvonnut (Make)				
kasvot	laastarin ympäriltä turvonneet ja sinertyneet (Make)				
kasvot	laastaroidut (Seppä)				hätkähtää nähdessään peilissä
(yleisvaikutelma)	laastaripäinen maisteri (Make)				
pää	laastaroitu				
vasen polvi	turvonnut lisää (Seppä)				
t-paita	harmaa (Seppä)				
sortsit	tehty farmarihousuista (Seppä)				
tuulikangaspusero			samanlainen kuin Iellä (Seppä)		
rinnusta	veritahrainen				
t-paita	tahrainen, tummia läiskäjä jotka kasvavat (Seppä)				
kesäpuku	siisti (Seppä)				
(yleisvaikutelma)	laastaroitu mies (Kippo)				
alushousut					

TAULUKKO 60 (½)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Seppä

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaikeudet	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
	synkkä	hymyilee synkästi (Seppä)			
kasvot	ei utelias vaan turtunut (Make)				
silmät	vaikeasti tulkittava	vaikeasti tulkittava ilme (Make)			
		ilme ei muutu (Make)			
katse	unelmoiva (Make)				
katse harhailee	kuin mies empisi avomielisyyttään (Make)				
puree huultaan (Make)					
huulet puoliavoimet, silmät räpyttelevät tiheään	aidon hämmästynyt				
rypistää kulmiaan (Seppä)					
kyynelehtivät silmät (Seppä)					
sulkee suunsa, punastuu	hämmästynyt		aivan kuin olisi ollut kertomassa jotakin ajattelematonta (Kippo)		
punastuu (Kippo)					
		hymyilyttää (Seppä)			
		hymyilee			
	hämmästynyt	näyttää			
	kärsimätön	näyttää			

TAULUKKO 60 (2/2)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Seppä

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevaihtelu	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahdoll. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
huulet		ei voi estää hymyn nousemista huulille (Seppä)			
	alistunut	hymähtää alituneesti (Seppä)			
		hymyilyttää			
		hymyilee	kuin mies jolla ei ole enää menettävää (Kippo)		
silmit renkaina	hajamielinen		silmit tuijottavat jonnekin tuonpuoleiseen (Make)		
suu loksahuttaa auki (Seppä)					

Rasmus Mikkola

Rasmus Mikkola on romaanin keskeinen sivuhenkilö, upporikas kohujulkkis ja murhaepäilty. Hänen pysyviä piirteitään (taulukko 61) kuvataan yleisvaikutelman, ruumiinrakenteen ja ihon, kasvojen, silmien, nenän, leuan, hampaiden, kämmenen ja peniksen osalta. Teoksen henkilöahmoista Rasmus Mikkolaa havainnoivat Make Sarkala, Kippo ja repliikkinsä kautta Rasmus Mikkola itse - katsellessaan lehden valokuvaa itsestään hän kommentoi penistään seuraavasti: *“Kyllä tuallaasta kyrpää kehtaa kansalle esitellä.”* Repliikki on sävyltään toisaalta arvottavan tulkinnallinen, vaikka kuvattavaan piirteeseen ei liitetäkään määritteitä lukuun ottamatta attribuuttia *tuallaanen*, toisaalta assosiativinen - yhdistäähän se kohteen konkreettiset ominaisuudet (joita ei mainita) tilanteeseen, jossa kuvattavaa piirrettä *kehtaa esitellä kansalle*. Kippo yhtyy arvioon omalla arvottavan tulkinnallisella repliikillään: *“Komiä on pojalla pelit ja vehkeet.”* Myös yleisvaikutelmaa kuvataan siten, että Mikkola kommentoi valokuvaansa: *“Ei tuata uskoosi yli viisikymppiseksi karjuksi.”* Toisen kerran yleisvaikutelmaa kuvataan Rasmus Mikkolan vangitsemisen jälkeen, kun hänen korunsa on takavarikoitu ja suljettu poliisiaseman kassakaappiin. Tällöin kohde laukaisee havainnoijassa (Kipossa) assosiaation: -- *Rasmus Mikkola näyttää alastomalta ja avuttomalta - aivan kuin samaan kaappiin [korujen kanssa] olisi lukittu myös ylimielinen korskeus ja elämänhalu* (JN, 303). Esille tuodaan myös kohteen ulkoisten ominaisuuksien havainnoijassa laukaisema assosiativinen vaikutelma, että kohde on *vanhentunut: Rasmus Mikkola on kuin vanhentunut hetkessä yli kaksikymmentä vuotta: 51-vuotias mies, joka näytti vielä pari päivää sitten noin 40-vuotiaalta, vaikuttaa tänään huomattavasti yli 60-vuotiaalta* (JN, 305). Ruumiinrakennetta ja ihoa kuvataan seuraavin samankaltaisin luonnehdinnoin: *kookas, ruskettunut atleettivartalo* (Kippo), *ruskeaksi paahnut atleettivartalo* (Make). Kasvot ovat havainnoijassa launneen assosiaation mukaan *elähtäneet playboy-kasvot* (Kippo), silmät yhdessä kuvauksessa *hailakan siniharmaat* (Kippo), toisessa *kirkkaan siniset* (Kippo), nenä on *kookas* (Kippo), leuka *jyhkeä* (Kippo) ja hampaat *valkoiset* (Make).

Muunneltavien piirteiden kuvaukset (taulukko 62) kohdistuvat vaatetukseen, koruihin, hiuksiin ja eräisiin ulkoisen olemuksen tilapäisiin piirteisiin. Vaatetuksen osalta kuvataan *sortseja (lumivalkoiset)*, *silkkipaitaa (kullanvärinen)* ja *kotitossuja (kullanväriset)*; vaatteiden havainnoijana toimii Kippo. Lisäksi vaatetukseen sekä koruihin viittaa

kohteen ulkoisen olemuksen havainnoijassa laukaisema assosiaatio - määritelmä *keikari*. (Perussanakirjan mukaan *keikari* on *keikaroiva mies, keikailija, keikaroija, hienostelija, snobi*.) Koruja kuvataan useaan otteeseen, ilmeisesti niiden epäodotuksenmukaisuuden vuoksi.

Ilmeitä kuvataan viisi kertaa (taulukko 63).

TAULUKKO 61 (½)

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Rasmus Mikkola

PYSYVÄT PIIRTEET

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(yleisvaikutelma)			“Ei tuata uskoosi yli viisikymppi-seksi karjuksi” (Mikkola)		
(yleisvaikutelma)			näyttää alastomalta ja avuttomalta - aivan kuin samaan kaappiin olisi lukittu myös yli-mielinen korskeus ja elämänhalu; on kuin vanhentunut hetkessä yli kaksikymmentä vuotta: 51-vuotias mies, joka näytti vielä pari päivää sitten noin 40-vuotiaalta, vaikuttaa tänään huomattavasti yli 60-vuotiaalta (Kippo)		
silmät	hailakan siniharmaat (Kippo), kirkkaan siniset (Kippo)				
leuka	jyhkeä (Kippo)				
nenä	kookas (Kippo)				
hampaat	valkoiset (Make)				
kasvot			elähtäneet playboy-kasvot (Kippo)		
kämmen			limppumainen (Kippo)		

TAULUKKO 61 (2/2)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Rasmus Mikkola****PYSYVÄT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
penis		“Kyllä tuallaasta kyrpää kehtaa kansalle esitellä” (Mikkola) “Komi- miat on pojalla pelit ja vehkeet” (Kippo)	“Kyllä tuallaasta kyrpää kehtaa kansalle esitellä” (Mikkola)		
(ruumiinrakenne, iho)	kookas, ruskettu- nut atleettivartalo (Kippo), rus- keaksi paahtunut atleettivartalo (Make)				

TAULUKKO 62 (½)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Rasmus Mikkola****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreetitset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
(hiukset)	kullankeltaiseksi huuhdellut olkapäille valuvat kiharat, pitkätukainen (Kippo)		nuoren pojan enkelinkiharat (Kippo)		
(hiukset)	kullanvaaleat kiharat, kullankeltaiseksi huuhdeltu tukka (Make)				
kasvot	kylpevät hiessä (Kippo)				
sortsit	lumivalkoiset (Kippo)				
silkipaita	kullanvärinen (Kippo)				
kotitossut	kullanväriset (Kippo)				
sinettisormus	kultainen, oikean käden etusormessa, raskas (Kippo), raskas sinettisormus (Make)		melkoinen möykky (Kippo)		
kultaketjut	paksut, kaulalla ja ranteissa (Kippo)				
hiukset	valkaistut hiukset ovat veren tahrimat (Kippo)				
hiukset	kullankeltaisiksi värjäytyt ja pöyheiksi kiharetut hiukset ovat menettäneet kiiltonsa ja roikkuvat epämääräisinä rotanhäntinä olkapäälle (Kippo)		rotanhännät		

TAULUKKO 62 (2/2)**havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista****kohde: Rasmus Mikkola****MUUNNELTAVAT PIIRTEET**

PIIRRE	konkreettiset ominaisuudet	havainnoijan tekemät tulkin- nat	havainnoijan assosiaatiot	havainnoijan mielentilan muutokset	havainnoijan fyysiset reaktiot
ulkoinen olemus		pahasti rupsahtanut (Kippo)	keikari (Kippo)		
kello	timantteja säilyvä kulta-Rolex (Kippo)				
(koru)			kultainen kaulakahle, ranteessa paksu kultakahle (Make)		
(korut)	kultaisen ketjun ja kivilormuksen koristama käsi (Make)				
korut poissa (Kippo)					

TAULUKKO 63

havainnoija: kertoja/jokin henkilöahmoista

kohde: Rasmus Mikkola

ILMEET

ilmeeseen liittyvät kasvonpiirteet tai niiden konkreettiset muutokset	ilmeen laukaisut mielentila/ilmeen tarkoitettu tunnevai-kutelma	ilmeen konventionaalinen nimitys + mahd. määrite	ilmeen havainnoijassa laukaisema assosiaatio	ilmeen havainnoijassa laukaisema mielen-tilan muutos	ilmeen havainnoijassa laukaisema fyysinen reaktio
	julkea	irvistää julkeasti (Kippo)			
		nauraa (Make)			
veri pakenee kasvoilta (Make)					
silmät tyhjinä (Kippo)					
		ilmeetön (Kippo)			

3.2.5. Yhteenveto

Olen edellä tuonut havainnollisesti esille, mitä lukijalle kerrotaan aineistooni kuuluvien romaanien keskeisimpien henkilöhahmojen ulkoisesta olemuksesta. Kuvaukset ovat peräisin neljästä teoksesta, ja niiden kohteena on yhteensä 21 henkilöhahmoa. Henkilöhahmoista naisia on 11, miehiä 10. Havainnoijia yhtä henkilöhahmoa kohden on tapauksesta riippuen yksi tai useampia. Joissakin tapauksissa on vaikea sanoa, onko kuvauksen rakenteellisena havainnoijana kertoja vai jokin teoksen konstruoimista henkilöhahmoista.

Edellä esittämäni taulukot tarkastelevat kuvauksia henkilöhahmoittain, siten että kuvausten kohteena olevat piirteet on jaoteltu karkeasti viestinnällisen funktion mukaan. Taulukoista selviää, mihin tietyn henkilöhahmon piirteisiin kuvaukset kohdistuvat sekä mitä ja miten piirteistä kerrotaan. Kuvauksen rakenteellisen olemuksen ymmärtämiseksi on kuitenkin tarpeen havainnollistaa myös sitä, mitä henkilöhahmon ulkoisesta olemuksesta jätetään kertomatta. Kiinnostava lienee myös tieto siitä, millaisiin ulkoisen olemuksen piirteisiin kuvaukset kaikkein useimmin kohdistuvat ja mitkä piirteet taas ovat harvemmin kuvauksen kohteena.

Taulukkoa 64 varten laadin aineiston ja ennakko-odotusteni pohjalta listan niistä ihmiskehoon kuuluvista fysiologisista piirteistä, joiden olen havainnut tai joiden voisi olettaa tulevan esille kuvauksissa. Pään eri osa-alueet olen ilmeisistä syistä jaotellut kaikkein tarkimmin eri osiin - pään seutua kuvataan yleensäkin kaikkein tarkimmin ja kasvot hahmotetaan huomattavasti useammiksi osakokonaisuuksiksi kuin esimerkiksi raajat. Omiksi ryhmikseen olen erotellut myös sekä vartalon että raajojen eri osat.

Taulukko 64 keskittyy tarkastelemaan ihmisen fysiologisten piirteiden sekä niihin liittyvien ominaisuuksien kuvaamista. Ilmeiden kuvaukset olen tässä rajannut pois siksi, että ilmeet kuuluvat ulkonäköön vain marginaalisesti. Ilmeiden mukaan ottaminen sitä paitsi vääristäisi sen selvittämistä, mitkä ovat henkilöhahmojen ulkoisen olemuksen tärkeimmät piirteet, kohdistuvathan ilmeiden kuvaukset luonnollisestikin niihin kasvonpiirteisiin, joita ilmeiden muodostamiseen yleisesti käytetään (huulet, hampaat, silmät jne.). Tässä en ole myöskään nähnyt aiheelliseksi erotella kuvattavia piirteitä pysyviin ja muunneltaviin piirteisiin; jälkimmäisestä ryhmästä mukaan olen ottanut hiuksiin ja karvoitukseen liittyvät kuvaukset sekä nimettyihin piirteisiin kohdistuvat ehostuksen kuvaukset.

Luettelooni kuuluvat piirteet olen merkinnyt ensimmäiseen pystysuoraan sarakkeeseen. Aakkosin merkityt pystysuorat sarakkeet tarkoittavat kukin yhtä henkilöahmoista; tietyn piirteen kohdalla oleva rasti merkitsee sitä, että henkilöahmon kyseistä piirrettä on kuvattu, rastittomuus puolestaan sitä, että asianomaisen henkilöahmon kyseinen piirre on jäänyt kokonaan kuvaamatta. Henkilöahmokohtaiset sarakkeet on ryhmitelty romaaneittain siten, että sarakkeet a - h viittaavat Pirjo Hassisen romaanin "Ennustaja" henkilöahmoihin, sarakkeet i - m Eve Hietamiehen romaanin "Teräsmiehen morsian" henkilöahmoihin, sarakkeet n - p Marja-Leena Tiaisen romaanin "Tähdet putoo ja sammuu" henkilöahmoihin ja sarakkeet q - u Juha Nummisen romaanin "Älä usko unelmiin" henkilöahmoihin. Viimeiseen pystysuoraan sarakkeeseen merkitty luku ilmaisee, kuinka monta tutkimistani 21 henkilöahmosta kaikkiaan on kuvattu rivillä tarkastellun piirteen osalta. Mitä suurempi sarakkeen luku on, sitä useampaa henkilöahmoa kyseisen piirteen osalta kuvataan.

Se, kuinka paljon tai kuinka tarkasti nimettyä piirrettä yhden henkilöahmon kohdalla kuvataan, ei taulukosta ilmene.

vatsa				X	X	X			X			X					X				6	
	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>j</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>o</i>	<i>p</i>	<i>q</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>u</i>	F
selkä																						-
takapuoli	X			X																		2
sukuelimet				X	X			X													X	4
häpykarvoitus	X				X																	2
muu karvoitus				X	X			X														3
iho					X	X					X											4
RAAJAT	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>j</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>o</i>	<i>p</i>	<i>q</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>u</i>	
käsivarret				X																		1
kädet					X												X		X	X	X	5
ranteet					X		X															2
sormet	X		X																			2
kynnet		X				X									X							3
reidet				X	X	X		X			X											5
polvet					X															X		2
sääret								X			X											2
nilkat			X								X				X							3
jalat			X																			1

a= Iiris
b= äiti
c= isä
d= Kimmo
e= Paul
f= Paula
g= Elisabet Huovinen

h= Ensio Huovinen
i= Iiris
j= Isto
k= pappa
l= Annika
m= Aira
n= Laura

o= Veronika
p= Jutta
q= Kippo Kemppainen
r= Make Sarkala
s= Milla Sahlman
t= Isto Seppä
u= Rasmus Mikkola

Taulukosta selviää, että kuvauksissa useimmiten huomioitu ulkoisen olemuksen piirre on **henkilöhahmon ruumiinrakenteen lihavuus tai hoikkuus**. Tämän piirteen osalta tulee kuvatuksi 21 henkilöhahmosta kaikkiaan peräti 12. Mikäli kirjallisuuden oletetaan tavalla tai toisella heijastelevan aikaansa ja kulttuuriaan, näyttäisi kulttuurissamme siis olevan kohtalaisen tärkeää tietää henkilön sijoittuminen siinä jatkumossa, jonka toisessa ääripäässä on ylipainoisuus ja toisessa joko normaali-, ihanne- tai alipainoisuus. Toisaalta kahdeksassa tapauksessa tähän seikkaan ei kiinnitetä huomiota, joten välttämätön tätäkään piirrettä koskeva tieto kuvauksessa ei ole.

Vaikuttaako henkilöhahmon sukupuoli siihen, mitä hänestä kerrotaan? Onko naisen lihavuus tai laihuus havainnoijalle tärkeämpi vai vähemmän tärkeä tieto kuin

miehen lihavuus tai laihuus? Aineistoni on liian suppea, jotta sen pohjalta voisi tehdä yleistyksiä, mutta todettakoon, että lihavuuden ja laihuuden osalta kuvatuksi tulleista on naisia kahdeksan ja miehiä neljä; naisia on siis tässä ryhmässä kaksi kertaa enemmän kuin miehiä. Olisi mielenkiintoista tutkia laajemman aineiston avulla, onko naispuolisten henkilö-
hahmon lihavuuden tai laihuuden määrittelemisen todellakin yleisempää kuin miespuolisten henkilö-
hahmojen.

Seuraavaksi tärkeimmiltä vaikuttavat **hiusten kampauksen tai leikkauksen** ja **silmien värin** kuvaaminen, jotka kummatkin toteutuvat 10 henkilö-
hahmon kohdalla. Miltei yhtä merkittäviä näyttävät olevan seuraavat ulkoisen olemuksen piirteet, jotka kaikki toteutuvat 9 henkilö-
hahmon kohdalla: **hiusten väri, kasvojen esteettisyys** (ts. kauneuteen ja rumuuteen liittyvät tulkinnalliset seikat), **henkilöhahmon pituus** ja **silmien “muut ominaisuudet”**. Viimeksi mainittu ryhmä on eräänlainen sekalaisten kuvausten ryhmä, joka pitää sisällään mm. silmiin liittyvän verestyksen, ehostuksen ja ruhjeet sekä sellaiset ominaisuudet kuin *loppasilmäisyys* ja *pöllönsilmäisyys*. (Viimeksi mainitut ominaisuudet toki voisi luokitella myös silmien muodoksi tai kooksi.)

Kaikki taulukossa esitetyt fysiologiset piirteet eivät tietenkään ole relevantteja molempien sukupuolten kohdalla, mikä pitää ottaa huomioon taulukkoa tulkittaessa. Tähän tietoon suhteutettuna **naisen rinnat** näyttävätkin olevan useimmiten kuvauksissa huomioitu piirre, onhan kaikkiaan yhdestätoista naispuolisesta henkilö-
hahmosta peräti seitsemää kuvattu rintojen osalta. Toinen suhteutettuna merkittävä havainto on, että kymmenestä miespuolisesta henkilö-
hahmosta neljä tulee kuvatuksi **sukuelimiensä** osalta.

Kaikkein yleisimminkään kuvatut piirteet eivät kaikissa tapauksissa tule kuvatuksi; ei siis näyttäisi olevan sellaista piirrettä, joka tuotaisiin odotuksenmukaisesti esille jokaisessa kuvauksessa. Täysin huomiotta jäävät kaikkien tutkimani 21 henkilö-
hahmon kohdalla sellaiset ulkoisen olemuksen piirteet ja ominaisuudet kuin pään koko, korvat ja selkä. (Laajemmasta aineistosta löytyisi kuvauksia varmasti myös näistä piirteistä.) Melko vähäiselle huomiolle jäävät mm. seuraavat piirteet, joiden voisi olettaa päätyvän havainnoinnin kohteeksi useamminkin (suluissa niiden henkilö-
hahmojen lukumäärä, joiden kohdalla piirre tuli kuvatuksi): pään muoto (1), hiusten pituus (3), kasvojen muoto (3), otsa (3), kulmakarvat (2), silmien muoto tai koko (3), nenä (4), hampaat (2), kaula (1), ruumiinra-

kenteeseen liittyvä lihaksikkuus tai hentous (3), rintakehä (2), hartiat (3), takapuoli (2), käsivarret (1), sormet (2).

4. ULKONÄÖN KUVAAMINEN PROSESSINA

4.1. Prosessista, prototyypeistä ja odotuksenmukaisuuksista

Edellä olen selvittänyt erilaisia periaatteellisia tapoja kuvata henkilöahmon ulkonäköä sekä sitä, mitä ulkonäöstä kerrotaan ja mitä jätetään kertomatta. Selvitykseni jäisi vaillinaiseksi ellen käsittelisi myös ulkonäön kuvaamisen prosessiluonnetta ja sitä, miten ulkonäön kuvaukset sijoittuvat tekstikokonaisuudessa. Myös lukijan rooli on huomioitava, kun etsitään selityksiä erälle kuvauksiin liittyville ilmiöille - tässä luvussa esittämäni ajatukset perustuvatkin reflektiiviseen reseptioon.

On hyvä huomata, ettei henkilöahmon ulkonäön konstruoiminen ole jotakin sellaista, mikä tapahtuu tekstikokonaisuuden ulkopuolella, irrallaan muusta kerronnasta tai välttämättä edes yhtenä rupeamana. Henkilöahmoa ei rakenneta "telakalla" ja heitetä sitten tekstiin valmiina tekstuaalisena konstruktiona. Henkilöahmojen ulkonäkö on kerronnan tulosta siinä missä kaikki muukin tekstin esittämä, ja käytännössä henkilöahmojen ulkonäön konstruoimisen funktiota kantavat kielelliset ilmaukset pitkälti sulautuvat muuhun tekstiin. Kuten edellisessä luvussa on käynyt ilmi, ei henkilöahmoja välttämättä missään vaiheessa tekstiä kuvata täydellisesti, niin että lukija saisi tekstin välityksellä kattavaa informaatiota kaikista mahdollisista henkilöahmon ulkonäön piirteistä. Kysymys on aina valinnoista. Sekään, mitä henkilöahmojen ulkonäöstä lopulta tekstissä kerrotaan, ei välttämättä tule kokonaisuudessaan esille heti, kun henkilöahmo kertomuksessa ensimmäisen kerran esiintyy. Tässäkin suhteessa kuvausten rakentuminen muistuttaa todellista havainnointia: monestihan me havainnoimme tapaamiamme ihmisiä vähitellen, niin että yhdessä tilanteessa huomaamme heidän ulkonäöstään yhden asian, toisessa toisen. (Montako tuttavaamme osaisimme ulkomuistista kuvata täydellisesti? Tuskin ainoatakaan!) Aineistoni perusteella voivat ulkonäön kuvaamisen funktiota kantavat kielelliset ilmaukset sijoittua useisiin eri kohtiin tekstikokonaisuutta. Asian havainnollistamiseksi tarkastelen

luvussa 4.2., millä tavalla Iiriksen ja hänen äitinsä ulkonäön kuvaukset sijoittuvat Hassisen romaanissa “Ennustaja”.

Voidaan kysyä, eikö lukija jää kaipaamaan puuttuvaa tietoa, kun teksti ei kerro mitään esimerkiksi henkilöahmon kasvopiirteistä, nenästä, silmistä, pituudesta, hiuksista tai ruumiinrakenteesta. Ilmeisestikään ei: lukija ei useinkaan tule kiinnittäneeksi tietoista huomiota siihen, mitä teksti hänelle henkilöahmon ulkonäöstä kertoo ja mitä ei. Selitystä tähän voidaan nähdäkseni etsiä Eleanor Roschin prototyypiteoriasta.

Kognitiivisen psykologian alalla vaikuttanut Rosch on tutkinut empiirisesti sanamerkitysten luonnetta. Hän on osoittanut, että ihmiset kategorisoivat todellisuutta prototyyppien avulla. Kategorioilla on tyypillisiä toteutumia eli instansseja ja toisaalta vähemmän tyypillisiä. Esimerkiksi sanalla *kirja* on oma prototyyppinsä, tyypillinen esiintymänsä reaali maailmassa tai jossain muussa maailmassa. Kirjan ulkomuotoon liittyy sellaisia tyypillisiä piirteitä kuten jonkinmoinen sivumääräinen pituus, tietynlainen koko, sivuja kovemmat kannet jne. Kirjan kategorian äärirajat ovat eri tavoin sumeat. Prototyyppi määrittäytyy siis osittain tyypillisen ulkomuodon mukaan. (Karlsson 1994, 193 - 194.)

Tutkittaessa niitä periaatteita, joihin nojautuen lukija konstruoi tekstin perusteella tajunnassaan henkilöahmon ulkoisen olemuksen, voidaan soveltaa Roschin teoriaa. Tekstien ajatellaan tällöin käyttävän hyväkseen eräänlaisia lukijan tajunnassa aktivoituvia prototyyppisiä, joita sitten mahdollisesti tarkennetaan erilaisin kuvauksellisin keinoin. Jos sanalla *kirja* on oma prototyyppinsä, on sellainen myös sanoilla *mies*, *nainen*, *vanhus*, *poika*, *lapsi*, *vaaleaverikkö*, *eukko* jne. Näin ajateltuna prototyyppi aktivoituu, kun henkilöahmoon viitataan verbaalisesti tekstissä ensimmäisen kerran. Viittaus voi tapahtua pelkän persoonapronominin avulla, henkilöahmon iän ja/tai sukupuolen paljastavan substantiivin avulla tai nimen avulla: *hän/lapsi/tyttö/Lilli käveli torin poikki*. Vaikka esimerkiksi lekseemi *hän* ei tosiasiallisesti kerro referentistään mitään muuta kuin että kysymys todennäköisesti on ihmisestä tai ainakin inhimillisenä pidettävästä olennoista, on todennäköistä, että lukija liittyy siihen mielessään automaattisesti joitakin hahmottamista helpottavia piirteitä, esimerkiksi sukupuolen ja iän. Toki lukija on valmis korjaamaan käsityksiään joustavasti heti uuden informaation myötä, kiinnittämättä asiaan välttämättä lainkaan tietoista huomiota, mutta jokaisella lienee mielessään omanlaisensa prototyyppi lekseemille *hän*, eräänlainen “tyypillisen ihmisen” kuva, joka voi sukupuolensa ja ikänsä osalta muistuttaa vaikkapa ihmistä itseään. Lukijan tajunta sisältää myös *lapsen* ja *tytön* ja muiden vastaavien

lekseemien prototyypit, ts. käsityksen siitä, millaisia ovat näiden kategorioiden tyypilliset edustajat.

Myös henkilöhahmon nimi aktivoi tietynlaisen prototyypin, esimerkiksi *Lillin* prototyypin. Nimet *Pirkko* ja *Isabella* todennäköisesti aktivoivat monien lukijoiden mielessä tyystin erilaiset prototyypit - *Pirkko* on siis lukijan mielessä prototyyppisesti eri näköinen kuin *Isabella*. Kysymys voi olla jossain määrin nimien foneettisista ominaisuuksista: pehmeitä ja sointuvia äänteitä sisältävä eksoottinen nimi herättäne helpommin mielikuvan kauniista ihmisestä kuin kovia ja soinnittomia äänteitä sisältävä arkinen nimi. Lisäksi prototyyppiin vaikuttavat lukijan aiemmat kokemukset tietyn nimisistä ihmisistä. Jonkin tekstin *Pirkko*-niminen henkilö saa lukijan mielessä todennäköisesti piirteitä lukijan tuntemalta todelliselta *Pirkko*-nimiseltä henkilöltä (sikäli kuin muuta informaatiota henkilöhahmon ulkonäöstä ei ole saatavilla). Kysymys siis on nimien konnotaatioista.

Näiden valmiiden tajunnassaan aktivoituvien prototyyppien ansiosta lukija ei välttämättä osaa edes kaivata tarkempaa, yksilöivää ja konkreettista tietoa henkilöhahmon ulkonäöstä. Toisinaan teksti ei kuvaa henkilöhahmon ulkonäköä lainkaan, ja tällöin se prototyyppi, jonka tekstissä esiintynyt referoija on lukijan mielessä laukaissut, ei ehkä muutu lainkaan. Tällaisessa tapauksessa jokainen lukija piirtäisi samasta henkilöhahmosta aivan omanlaisensa, muista poikkeavan kuvan. Lisätiedon saaminen taas johtaa prototyypin tarkentamiseen tai korjaamiseen; ulkonäön kuvaamisen funktiota kantavat kielelliset ilmaukset siis tietyssä mielessä konstruoivat henkilöhahmon ulkonäköä prototyypin “päälle”.

Lukijan ja hänen mielessään aktivoituneen ja koko ajan yksilöllisemmäksi muuttuvan prototyypin kannalta jotkin piirteet ovat odotuksenmukaisempia kuin toiset. Esimerkiksi lekseemi *vaaleaverikko* laukaissee useimpien lukijoiden mielessä sellaisen prototyypin, jota tarkentavina piirteinä *pitkät sääret*, *punaiset huulet* ja *isot rinnat* ovat huomattavasti odotuksenmukaisempia kuin vaikkapa *mädät hampaat*, *pölkkyjalat* tai *köyryselkä*.

Odotuksenmukaisuuksien hyödyntämisestä ulkonäön kuvauksessa on kysymys myös siinä, että vaikka henkilöhahmon vaateetusta ei kaikkien tekstin esittämien tilanteiden osalta kuvata välttämättä lainkaan, ei lukija suinkaan oletta henkilöhahmon olevan tilanteessa ilman vaatteita. Niin ikään vaateetuksesta voidaan mainita vain jokin pieni yksityiskohta, esimerkiksi solmio, jonka varassa lukija konstruoii mielessään odotuksenmukaisen koko-

naisuuden, sen sijaan että aprikoisi, onko henkilöahmo esimerkiksi kutsuilla pelkkään solmioon pukeutuneena. Tämä ilmiö liittyy pukeutumiseen paradigmaattisena ja syntagmaattisena ilmiönä. Viestinnän teoriaa käsitellessään Fiske (1992, 83) toteaa: “Asuni on syntagma, johon olen valinnut yksiköitä hattujen, solmioiden, paitojen, takkien, housujen, sukkién yms. paradigmaista.” Paradigma on joukko merkkejä, joista yksi sitten valitaan käyttöön. Syntagma on valittujen merkkien jono tai yhdistelmä, jonka kokoamista säätelevät erilaiset säännöt. Kun prototyypit ovat pitkälti yksilöllisiä, ovat syntagmaattiset säännöt yhteisöllisiä. Esimerkiksi solmioon yhdistyy odotuksenmukaisesti sellaisia vaatekappaleita kuin kauluspaita, puku ja tietynlaiset kengät. Epäodotuksenmukaista olisi, että solmion kanssa käytettäisiin t-paitaa, shortseja ja lenkkikenkiä.

Lukija konstruoi siis mielessään henkilöahmon ulkonäköä tekstin perusteella siten, että ulkoisen olemuksen pohjana on tietty lukijakohtainen prototyyppi, jota lukija vähitellen korjaa ja täydentää ulkonäön kuvaamisen funktiota kantavien kielellisten ilmausten välittämän informaation perusteella. Täydentämisessä käytetään hyväksi odotuksenmukaisuuden sääntöjä siten että yksi mainittu yksikkö voi tuoda mukanaan useitakin siihen odotuksenmukaisesti liittyviä yksiköitä. Kysymyksessä on jatkumo, jonka toisessa päässä on puhdas lukijakohtaisesti vaihteleva prototyyppi ilman yksilöllisiä tekstiin perustuvia piirteitä, toisessa (käytännössä saavuttamattomassa) päässä tekstin täydellisesti kuvaava yksilöllinen henkilöahmo, jonka ulkonäöstä kaikki tekstin lukeneet olisivat samaa mieltä. Puhtaan prototyyppisestä henkilöahmosta on esimerkkinä Tiaisen romaanissa esiintyvä taustahenkilö Jenni Ahola. Hänen ulkonäköään ei kuvata lainkaan, ilmeitä kuvataan kahdesti. Lukija muodostaa mielikuvan Jennin ulkonäöstä seuraavien tekstin välittämien tietojen perusteella: *Jenni on 14-vuotias tyttö, yhdeksännellä luokalla. Hän on luokkansa priimusoppilas, keskisarvo 9,6. Jenni harrastaa hevosiä ja pitää laimeasti New Kids in the Block -nimisestä yhtyeestä.* Mikään näistä tiedoista ei liity suoranaisesti kyseisen henkilöahmon ulkonäköön. Silti tiedot laukaisevat jokaisen lukijan mielessä mielikuvan henkilöahmon todennäköisestä ulkonäöstä - “New Kids in the Blockista pitävän koulussa menestyvän Jenni-nimisen 14-vuotiaan tytön” prototyypin, joka on jokaisen lukijan mielessä hiukan erilainen, riippuen lukijan skeemojen taustalla olevista asenteista, kokemuksista ja tiedoista.

Olen tässä tutkimuksessa tarkastellut kielellisiä ilmauksia, jotka kantavat selvää ulkonäön kuvaamisen funktiota. Tällaisten ilmausten ensisijainen funktio on välittää

informaatiota joko henkilöhahmon ulkonäöstä tai sen havainnoijassa herättämistä reaktioista. Kun mukaan otetaan ajatus prototyypeistä, havaitaan, että myös muunlainen kielellinen informaatio voi vaikuttaa lukijan mielessä konstruoituvaan henkilöhahmon ulkonäköön. Siihen, millainen prototyyppi lukijan mielessä aktivoituu tai millaiseksi se tarkentuu, vaikuttaa mm. tieto henkilöhahmon sukupuolesta, iästä, luonteesta, sosiaalisesta asemasta ja ammatista. Esimerkiksi tieto siitä, että aiemmin vain naispuoliseksi ja Emma-nimiseksi ilmoitettu henkilöhahmo on lisäksi iältään 90-vuotias, voi hyvinkin pakottaa lukijan korjaamaan tai muuttamaan mielessään aktivoitunutta prototyyppiä. (Lukijahan on voinut tekstin aiemmin tarjoaman informaation valossa mieltää kyseisen hahmon nuoreksi naiseksi, jos hän vaikkapa tuntee todellisen Emma-nimisen *nuoren* naisen.) Tällainenkin informaatio, jonka primäärifunktio siis ei ole kuvata henkilöhahmon ulkonäköä, voidaan tuoda esille joko suoraan tai välillisesti. Paitsi selvinä numeroina, voidaan ikä ilmoittaa myös esimerkiksi kuvailemalla, kuinka hankalaa Emma-nimisen henkilöhahmon on kävellä kipeillä jaloillaan pankkiin nostamaan vanhuuseläkettään. Mahdollista on sekin, että iän kaltainen asia ilmenee vain tavassa, jolla muut tekstin henkilöhahmot suhtautuvat tarkasteltavaan henkilöhahmoon, tai jollakin muulla epäsuoralla tavalla. Loppujen lopuksi siis lähes mitkä tahansa tekstin elementit voivat vaikuttaa siihen, millaisen ulkonäön lukija henkilöhahmolle mielessään rakentaa.

Todettakoon vielä, ettei teksti voi koskaan kuvata täydellisesti ihmisen kaltaisen monimutkaisen objektin ulkonäköä. Henkilöhahmojen ulkonäköä koskevat mentaaliset konstruktiot, joita lukija tekstin pohjalta rakentaa, ovat sumeita ja häilyvärajaisia ja jatkuvassa muutostilassa, aivan kuten prototyyppitkin.

4.2. Iris: päähenkilön ulkonäön rakentumisprosessista Pirjo Hassisen romaanissa

Tarkastelen seuraavassa tapaa, jolla lukija konstruoi mielessään tekstin avulla Pirjo Hassisen romaanihenkilön Iirixen varsinaista ulkonäköä. (Ilmeet siis sivuutan.) Romaanissa kuvataan sekä lapsi-Iiristä että aikuista Iiristä, joista keskityn jälkimmäiseen - lapsi-Iirixestä ei kerrota mitään sellaista, mistä voitaisiin edes johtaa aikuisen Iirixen ulkonäköä koskevaa informaatiota. Metodina käytän reflektiivistä reseptiota; tuloksena siis ei ole objektiivista tietoa vaan pikemminkin kertomus yhden lukijan tavasta konstruoida mieles-

sään fiktiivisen henkilöahmon visuaalisesti havaittava ulkoinen olemus vuorovaikutuksessa kaunokirjallisen tekstin ja sen eri osien kanssa. Uskon kuitenkin metodini epäeksaktiudestaan ja subjektiivisuudestaan huolimatta omalla tavallaan selventävän niitä edellä kuvaamiani yleisiä periaatteita, jotka liittyvät henkilöahmojen ulkonäön tekstuaaliseen konstruoimiseen.

Iris on aluksi pelkkä nimi: *Työpaikan ikkunasta näki kauppartorille. Käydessään rakennuksen muissa kerroksissa Iris oli huomannut miten erilaiselta tori näytti kun sitä katsoi eri tasoilta.* (Sivu 5, jolta romaanin varsinainen teksti alkaa.) Lukija saa kuitenkin heti alussa tietää myös sen, että Iris on työikäinen ja nimen perusteella selvästikin nainen. Nimeen *Iris* liittää jokainen lukija omanlaisiaan, aiempiin kokemuksiin kytköksissä olevia konnotaatioita. Lukijan mielessä aktivoituu “työikäisen Iris-nimisen naisen” prototyyppi; itse miellän henkilöahmon tässä vaiheessa jostain syystä vaaleahiuksiseksi, hoikaksi nuorehkoksi naiseksi.

Sivulla 6 annetaan lisää sellaista tietoa, jonka varassa lukija voi tehdä tarkempia päätelmiä Iiriksen iästä: *Niitä kukkia oli ollut isän hautajaisseppeleessä parikymmentä vuotta aikaisemmin.* Hautajaisten takautuvasta kuvauksesta ilmenee, että Iris on hautajaisten ajankohtana ollut korkeintaan noin kymmenvuotias - romaanin nykyhetkessä Iris näin ollen on noin 30-vuotias.

Sivulla 11 kuvataan Iiriksen vaatetusta: *Iris meni pöydän taa ja riisui mekon alta pikkuhousut, painoi ne hetkeksi nenän alle niin kuin aina, ja pudotti ne ylälaitikkoon.* Mekkoa ei kuitenkaan kuvata tarkemmin, vaan lukijan on tyydyttävä mielessään viriävään mekon prototyyppiin, millainen se sitten kullakin on.

Sivulla 12 kuvataan Iiriksen ulkonäköä vertaamalla häntä assosiatiivisesti toiseen tekstissä esiintyvään henkilöahmoon: *Hän oli kohta kolmenkymmenen, saman ikäinen kuin isä oli kuollessaan. Hän oli äidin näköinen, hänellä oli samanlaiset silmät ja kulmakarvat ja suunseutu.* Lukija saa siis tietää, että Iiriksellä on samanlaiset silmät kuin äidillään, mutta koska äitiä ei vielä tässä vaiheessa tekstiä ole kuvattu, ei lukija vieläkään pysty tarkentamaan tai korjaamaan Iiriksen ulkoisesta olemuksesta virinnyttä prototyyppiä. Tässä kohden teksti antaa varmistuksen Iiriksen iästä.

Sivulla 30 annetaan informaatiota Iiriksen vaatetuksesta: *Ovella naulakon luona Iris heitti vielä ohuen jakun harteilleen, sillä alkukesän illat olivat viileitä.* Aiemmin samassa kohtauksessa Iiriksen on mainittu *pukeutuneen peiliin katsomatta* (sivu 26).

Iiriksen kerrotaan olevan lähdössä kaupungille viettämään iltaa. Lukija ei varsinaisesti tiedä henkilöhahmon vaatetuksesta muuta kuin että siihen kuuluu jonkinlainen *ohut jakku*, mutta jotkut vaatekappaleet (esimerkiksi korkokengät) tässä tilanteessa odotuksenmukaisempia kuin toiset (esimerkiksi lenkkikengät). Tässä kohden teksti käyttää ulkonäköä konstruoidessaan hyväkseen puhtaasti yhteisöllistä tietoa siitä, millaisia valintoja kuvatussa tilanteessa tyypillisesti tehdään paradigmaattisilta tasoilta syntagmaattiselle vaatekappaleiden yhdistämisen tasolle, kun yksi syntagman osista on *ohut jakku*.

Sivulla 47 siteerataan Iiriksen äitiä, joka toteaa Iirikselle: *-Simusta ei tule koskaan sillä tavalla kaunista kuin jostakin missistä, mutta simua ei voi unohtaa*. Kommentti koskee suoraan Iiriksen ulkonäköä ja vaikuttaa epäilemättä jollain tapaa lukijan mielessä olevaan prototyyppiin. Mitään konkreettista tietoa kuvaus ei kuitenkaan henkilöhahmon ulkonäöstä anna, jokaisella lukijalla on omanlaisensa (prototyyppinen) mielikuva siitä, minkä näköinen itse asiassa on nainen, joka ei ole “kaunis niin kuin jokin missi” mutta joka silti on unohtumaton.

Sivulla 145 mainitaan, että Iris käyttää huulipunaa: *Kiihko tuntui sydämensykeinä huulissa, huulipunalla, eikä se näkynyt peilissä*.

Sivulla 153 Iris havainnoi itseään ulkopuolisen tarkastelijan näkökulmasta: *Mies oli nyt kuningas ja kukko, herra, ja Iris ei ollut muuta kuin tissit ja perse paremmasta päästä ja aivot täynnä säikkyä sahajauhoa*. Jälleen on jokaisella lukijalla oma tulkintansa siitä, millaiset konkreettiset piirteet moisen tulkinnan kirvoittavat. Toki tulkinta täytyy tehdä tietyissä kulttuurisissa rajoissa: esimerkiksi hyvin yli- tai alipainoisesta naisesta tällaista tulkintaa tuskin voitaisiin esittää. Toisten silmin Iris peilaa itseään myös sivun 163 kuvauksessa: *Mies näki hänen kehonsa ja rinnat, ja iän. Kypsä nuori nainen, tyttö*. Lukija joutuu tulkitsemaan tulkintoja: millaiset piirteet tuottavatkaan havainnoijassa tällaisen vaikutelman? Itse oletan saamani informaation perusteella henkilöhahmon olevan normaali-painoinen ja kiinteävartaloineen sekä jossain määrin “muodokas”.

Vasta sivulla 219 annetaan lukijalle Iiriksen ulkonäön pysyvistä piirteistä ensimmäisen - ja viimeisen - kerran konkreettista, tulkinnoista vapaata tietoa: *Äiti oli aina edellä sillä se lahja oli ensiksi annettu hänelle, ja hän oli vain periyttänyt sen eteenpäin tyttärelleen. Kuin siniset silmät ja sen suun, joka hymyili Iirikselle peilikuvassa niin tunnistamattomana. Hänellä oli kasvoissaan äidin osia*. Iiriksellä siis on siniset silmät.

Sivulla 226 mainitaan vielä, että Iiriksen hiukset ovat liiskautuneet kosteassa kuumassa tihkussa pitkin päätä. Muita ulkonäön kuvauksia teksti ei sisällä.

Millaisen Iiriksen lukija on romaanin loppuun mennessä mielessään konstruoinut? Tekstin perusteella on saatu jonkin verran tietoa Iiriksen käyttämistä vaatteista - ohuesta jakusta, mekosta ja pikkuhousuista. Lukija tietää Iiriksen myös ainakin joissakin tilanteissa käyttävän huulipunaa. Hänen silmänsä ovat siniset. Muuta konkreettista lukija ei Iiriksen ulkonäöstä tiedä. Iiriksen vartalo on konkreettisilta ominaisuuksiltaan sellainen, että se mahdollistaa tietyt, positiivista arvotusta heijastelevat tulkinnat; eri lukijat kuitenkin päätyisivät vartalon konkreettisen ulkonäön suhteen jossain määrin erilaisiin joskin tietyissä rajoissa pysytteleviin lopputuloksiin. Yhden lukijan konstruoimalla Iiriksellä esimerkiksi saattaisi olla suuret rinnat, toisen lukijan konstruoimalla Iiriksellä pienet - luonnehdinta *tissit paremmasta päästä* mahdollistaa melko suurenkin konkreettisten piirteiden vaihtelun, samoin kuin se, että rinnat herättävät havainnoijassa tulkinnan *kypsä nuori nainen, tyttö*. Iiriksen kasvoistakin esitetty informaatio - äidin repliikki - asettaa hyvin väljät kehykset sille, millaisia todella ovat niiden konkreettiset piirteet.

Minun laillani saattaa moni muukin lukija antaa mielessään Iirikselle jonkin sellaisen tuntemansa todellisen naisen kasvot, joka ei varsinaisesti ole kaunis "niin kuin jokin missi" mutta joka silti on unohtumaton (ja jonka piirteet eivät ole ristiriidassa sen vähän eksaktin tiedon kanssa, jota teksti Iiriksen ulkonäöstä tarjoaa). Joku ehkä lainaa Iirikselle kasvot joltakin näyttelijältä. Kaiken pohjana on kuitenkin tekstin välittämän informaation alussa aktivoima "30-vuotiaan Iris-nimisen naisen" prototyyppi. Kuten jo aiemmin mainitsin, itse mielsin omien henkilökohtaisten skeemojeni pohjalta Iiriksen heti romaanin alussa vaaleahiuksiseksi, ja vaikei mikään tekstissä vahvistanutkaan tätä oletusta, ei mikään sitä kumonnutkaan, joten minun Iirikseni on vielä romaanin lopussakin vaaleahiuksinen. Jonkun toisen lukijan Iris voi olla ristiverinen, mustahiuksinen tai vaikkapa punatukkainen. Mikäli en olisi ryhtynyt asiaa erityisesti tutkimaan, en ehkä olisi missään vaiheessa edes huomannut, ettei tekstissä sanota mitään Iiriksen hiuksien väristä.

5. PÄÄTÄNTÖ

Tässä pro gradu -työssä olen tarkastellut kaunokirjallisten tekstien tapaa kuvata fiktiivisten henkilöhahmojen ulkonäköä. Näkökulmaani on pitkälti määrännyt se lähtökohtainen ajatukseni, että tekstuaalisten kuvausten rakenteissa on havaittavissa yhteneväisyyksiä todellisten aistihavaintotilanteiden kanssa: kuvauksessa, samoin kuin jokaisessa todellisessakin havainnointitilanteessa, on siis tietyssä kontekstissa läsnä kohteen lisäksi havainnoija, joka havainnoi kohdetta ja reagoi havaintoihinsa mielensä skeemojen määräämällä tavalla.

Ihmismieli järjesteele aistien kautta saamaansa informaatiota omien, ainutlaatuisten tietorakenteidensa eli skeemojensa varassa. Skeemat ohjaavat informaatiovirrasta tehtyjen havaintojen tulkintaa ja muuttuvat samalla prosessinomaisesti itsekin. (Leino 1987, 39 - 41.) Eri henkilöt huomaavat eri asioita, tulkitsevat ja arvottavat havaitsemaansa eri tavoin ja reagoivat siihen kukin omalla tavallaan. Kohde, sellaisena kuin hänet on lopulta kuvauksessa esitetty, on suodattunut havainnoijan mielen skeemojen läpi. Kuvausta tutkimalla voidaan saada tietoa havainnoijan skeemoista ja edelleen hänen maailmankuvaan. Toki ensin täytyy selvittää, kenen havainnosta kuvauksessa on kysymys, ts. kenen näkökulmasta kohdetta tarkastellaan. Tässä voidaan hyödyntää erinäisiä lingvistisiä ja translingvistisiä merkkejä, joista Pekka Tammi (1992, 36 - 66) on laatinut selvityksen. Tekstin sisältämät ulkonäön kuvaukset ovat siis mukana rakentamassa tekstin kokonaismerkitystä.

Havainnoijan skeemat vaikuttavat siihen, mitä hän havaitsee ja miten hän havaitsemaansa suhtautuu. Näitä seikkoja on siis tutkiminen, kun ryhdytään selvittämään kuvausten maailmankatsomuksellisia elementtejä.

Luvussa 2 olen luokitellut ulkonäön kuvaukset sen mukaan, mihin havainnointiprosessin osaan niiden tarjoama informaatio painottuu - painopiste voi olla kohteen ominaisuuksissa tai havainnoijan reaktioissa.

Kun painopiste on kohteen ominaisuuksissa, tuodaan kuvauksessa esille informaatiota kohteen piirteiden konkreettisista ominaisuuksista. Tällainen informaatio on itsessään kohtalaisen objektiivista (joskin *kaikki* kielelliset ilmaukset ovat valintojen tulosta ja kaikki kielelliset valinnat heijastelevat jossain määrin valitsijan mielen skeemoja). Havainnoijan skeemat näkyvät kuitenkin siinä, mitä piirteitä ja ominaisuuksia kuvauksessa huomioidaan ja mitä ei.

Kun painopiste siirtyy kohti havainnoijan reaktioita, alkaa kuvaus tarjota enenevässä määrin informaatiota havainnoijan mielen skeemoista ja vähenevässä määrin informaatiota itse kohteesta. Tällöin tuodaan esille kohteen konkreettisten piirteiden havainnoijassa laukaisemia tulkintoja, assosiaatioita, mielentilan muutoksia ja fyysisiä reaktioita.

Tulkinnat ovat usein arvottavia: kohteen tulkitaan olevan piirteidensä konkreettisten ominaisuuksien perusteella *kaunis, ruma, viehättävä, puoleensavetävä* tai *luotaantyyöntävä*. Tulkinnat voivat koskea myös esimerkiksi kohdehenkilön ikää. Kun on kysymys ilmeitä koskevista tulkinnoista, voidaan kuvauksessa tuoda esille joko havainnoijan tulkinta ilmeen heijastelemasta mielentilasta tai ilmeen konventionaalinen nimitys, joka luonnehtii kasvonpiirteiden konkreettisten muutosten yhdistelmää (esimerkiksi *hymy, irvistys*).

Kohde voidaan havainnossa rinnastaa johonkin toiseen kohteeseen - henkilöön, olentoon, esineeseen, luonnonilmiöön - tai assosiaatio voi olla muunlainenkin kohteen ulkonäön laukaisema vaikutelma tai ajatus. Kuvausten tekstuaalisessa rakenteessa assosiaatiot reaalistuvat usein metaforina, vertauksina ja muunlaisina kielikuvina. Ilmeiden kohdalla assosiaatio voi toteutua kolmella eri tavalla: 1) Ilmeeseen liittyvä tilanne voidaan rinnastaa toiseen, yleensä kärjistettyyn tilanteeseen. 2) Ilmeen laukaissut henkilöahmo tai muu kohde voidaan rinnastaa mihin tahansa elävään tai elottomaan objektiin. 3) Ilmeen visuaalinen olemus voidaan yhdistää vertauksen tai metaforan keinoin mihin tahansa olentoon, esineeseen tai ilmiöön.

Kuvauksessa voidaan tuoda esille myös kohteen ulkonäön konkreettisten piirteiden tai ilmeiden havainnoijassa laukaisemia mielentilan muutoksia. Kohteen ulkonäön tai ilmeiden havainnoijassa laukaisemat mielentilan muutokset voivat näkyä myös fyysisinä reaktioina, jotka niin ikään voidaan tuoda kuvauksissa esille.

Kuvauksia analysoitaessa on otettava huomioon neljä vaikuttavaa muuttujaa: kohteen piirteiden konkreettiset ominaisuudet, havainnoijan mielen skeemat, havainnoijan reaktio kohteeseen ja havaintotilanteen konteksti. Kun näistä muuttujista tunnetaan kolme, voidaan tehdä päätelmiä neljännessä. Kun esimerkiksi tunnetaan kohteen ulkonäön konkreettiset piirteet, havaintotilanteen konteksti ja havainnoijan reaktio kohteeseen, voidaan tehdä päätelmiä havainnoijan skeemoista ja niiden taustalla olevista maailmankuvallisista seikoista.

Luvussa 3 olen tarkastellut, mitä aineistooni kuuluvien neljän kirjan keskeisten henkilöahmojen ulkonäöstä kerrotaan. Olen erottanut toisistaan ulkonäön varsinaiset piirteet ja ilmeet, jotka sisällytin tutkimukseni piiriin ulkonäköön marginaalisesti liittyvänä ilmiönä. Lisäksi olen jakanut ulkonäön varsinaiset piirteet toisaalta biologisesti määräytyviin, vaikeasti muunneltaviin piirteisiin, toisaalta helpommin muunneltaviin piirteisiin. Tämän joidenkin piirteiden kohdalla ongelmalliseksikin osoittautuneen jaottelun taustalla on pyrkimykseni ottaa huomioon kunkin piirteen mahdollinen viestinnällinen funktio yhtenä sen kuvaamista motivoivana tekijänä. Muita mahdollisia piirteen kuvaamista motivoivia tekijöitä ovat havainnoijan mielen skeemat, piirteen epäodotuksenmukaisuus ja konteksti. Kun kuvausten heijastelemia maailmankuvia ryhdytään selvittämään, on kaikki nämä neljä mahdollista tekijää otettava huomioon hätköityjen johtopäätösten välttämiseksi.

Taulukoiduista kuvauksista selviää, että kuvauksissa on paljon henkilöahmoja tekstikohtaisia eroja. Kun yksi henkilö kuvataan lähes täydellisesti, saatetaan toinen jättää kuvaamatta lähes kokonaan. Esimerkiksi Iiriksen isää ei Hassisen romaanissa kuvata juurikaan muuten kuin jalkojen ja kenkien osalta. Kuvauksen rakenteellinen havainnoija siis havainnoi toisia henkilöahmoja tarkemmin kuin toisia. Myös siinä on eroja, mitä henkilöahmojen ulkonäöstä kerrotaan: kun yksi tulee kuvatuksi tarkasti pysyvien piirteidensä osalta, tuodaan toisesta esille huomattavasti vähemmän pysyviä piirteitä ja enemmän ilmeitä. Erot voivat selittyä tekstin esittämien kuvausten rakenteellisten havainnoijien skeemoilla. Vaikka tarkoitukseni onkin ollut laatia ulkonäön kuvausten rakenteellisista periaatteista selvitys, joka toimii lähtökohtana kuvausten välittämien maailmankuvien syvemmälle analyysille, en ole katsonut aiheelliseksi itse ryhtyä tämän tutkimuksen puitteissa aineistossani esiintyvien kuvausten järjestelmälliseen ideologiseen analyysiin. (Olen tosin siellä täällä tuonut esimerkinomaisesti julki huomioitani eräiden kuvausten rakenteissa havaittavista maailmankuvallisista seikoista.)

Aineistoni perusteella ihmisen olennaisin ulkonäön piirre on hänen lihavuutensa tai laihuutensa - yli puolet tutkimieni kuvausten henkilöahmoista tulee kuvatuksi tämän piirteen osalta. Aineistoni on liian pieni pitkälle meneviä johtopäätöksiä ajatellen mutta viittaa siihen, että naisen lihavuus tai laihuus on miehen lihavuutta tai laihuutta merkittävämpi asia: lihavuuden tai laihuuden osalta kuvatuksi tulleissa on naisia kaksi kertaa enemmän kuin miehiä. Naisten kohdalla tärkeältä vaikuttaisi kuvata rintojen ominaisuuksia, sillä niiden osalta tuli yhdestätoista naispuolisesta henkilöahmosta kuvatuksi peräti

seitsemän. Kohtalaisen tärkeitä piirteitä näyttäisivät olevan myös hiusten kampausta tai leikkaus, silmien väri, hiusten väri, kasvojen esteettisyys ja henkilöhahmon pituus. Hiukan yllättävänä ja varmasti modernina piirteenä pidän sitä, että kymmenestä miespuolisesta henkilöhahmosta peräti neljä tulee kuvatuksi sukuelimiensä osalta, vaikkei aineistossani ole ainoatakaan varsinaisesti eroottisena pidettävää tekstiä.

Tutkimukseni varsinaisen anti löytyy luvuista 2 ja 3, joita olen edellä tiivistäen kuvaillut. Luku 4 on itsereflektiivisine osuuksineen varmasti tieteellisesti heppoisin; pidän sitä silti olennaisena osana tutkimustani, sillä ilman katsausta kuvauksen prosessi- luonteeseen ja tiettyihin reseptioon liittyviin ilmiöihin jäisi tutkimukseni antama kokonaiskäsitely henkilöhahmojen ulkonäön kuvaamisesta varsin puutteelliseksi. On aiheellista kysyä, mistä syystä lukija ei useinkaan pane tietoisesti merkille sitä, miten vähän hänelle jonkin keskeisen henkilöhahmon ulkonäöstä kerrotaan. Tähän pyrin vastaamaan luvussa 4. Esitän Roschin prototyypiteoriaa soveltaen, ettei lukija konstruoi mentaalisesti henkilöhahmon ulkonäköä ainoastaan tekstin esittämien kuvausten perusteella vaan että lukuprosessissa ovat mukana myös lukijan omat henkilökohtaiset skeemat, ne yksilökohtaiset prototyypit, jotka koostuvat hänen odotuksistaan sen suhteen, miltä todennäköisesti näyttää tyypillinen nainen, mies, vanhus, lapsi, Iris-niminen henkilö jne. Ilman prototyyppien ja odotuksenmuutoksien vaikutusta lukuprosessissa lukija kokisi tekstien esittämät kuvaukset puutteelliseksi silloin kun ne eivät antaisi henkilöhahmon ulkonäöstä kattavaa selvitystä - ja harvoinhan ne sellaista antavat.

Aivan alkuperäinen tarkoitukseni oli selvittää tässä tutkimuksessa kaunokirjallisten henkilöhahmojen ulkonäön kuvaamisen periaatteita mahdollisimman kattavasti. Olen kuitenkin joutunut huomaamaan, että täydellistä kattavuutta ei voi näin laajan ja moniulotteisen ilmiön suhteen pro gradu -työn puitteissa saavuttaa. Tutkimukseni joka käänneessä havaitsin mielenkiintoisia sivupolkuja, joista useimmat olisivat olleet seuraamisen ja peräti oman tutkimuksensa arvoisia mutta jotka juuri siitä syystä jouduin sivuuttamaan. Esimerkiksi kuvausten pintarakenteiden tutkimisen, jonka alun perin ajattelin tutkimukseeni sisällyttää, olen joutunut jättämään pois. Mielenkiintoista olisi tutkia esimerkiksi sitä, millaisia määritteitä tiettyihin piirteisiin tyypillisesti liitetään, sekä sitä, onko tekstin kirjoittajan, kuvauksen rakenteellisen havainnoijan tai kohteena olevan henkilöhahmon iällä tai sukupuoliella vaikutusta asiaan. Esimerkiksi silmiin tyypillisesti liitettäviä adjektiiveja tai ominaisuudennimiä ovat monenlaiset valon ja pimeyden, kovuuden ja

pehmeiden sekä kirkkauden ja sumeuden vaihteluun liittyvät ilmaukset. Kiintoisia ovat myös silmien ja katseiden kuvausten semanttiset rakenteet, esimerkiksi tapa, jolla silmät ilmeen kuvauksissa usein esitetään eräänlaisena spatiaalisena tilana, joka voi täytyä tietystä tunteesta: *Kimmon silmät olivat järkkymättömät, ja täynnä jonkinlaista inhoa* (PH 187). Tässä työssä en ole puuttunut myöskään siihen, kuinka jonkin piirteen tietty ominaisuus, esimerkiksi nenän *punaisuus*, voidaan tuoda esille hyvinkin erilaisten pintarakenteiden välityksellä: esimerkiksi attribuutilausekkeena (*hän raaputti punaista nenäänsä*) ja predikatiivilauseena (*hänen nenänsä oli punainen*).

Olen siis tutkimustyöni edetessä joutunut tekemään tiettyjä kompromisseja. Esittämäni jaottelutkin ovat vain yksi mahdollinen tapa hahmottaa ilmiöitä; kehitelkööten jälkeeni tälle apajalle tulevat niitä edelleen. Joka tapauksessa uskon, että tutkimukse-
ni tarjoaa hyödyllistä tietoa kirjallisten henkilöhaahmojen ulkonäön kuvaamisesta ja sen rakenteellisista periaatteista. Uskon myös osoittaneeni, että ulkonäön kuvaukset ehdottomasti ovat merkityksellinen ja antoisa tutkimuskohde, johon kannattaa vielä palata erilaisia poikkitieteellisiä metodeja luoden ja soveltaen.

LÄHTEET

- FISKE, JOHN 1992: Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen. Vastapaino, Jyväskylä.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: Johdanto. -Jyrki Kalliokoski (toimi.), Teksti ja ideologia. Kirjoituksia kielestä ja vallasta julkisessa kielenkäytössä, s. 8 - 36. Kieli 9. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1994: Yleinen kielitiede. Yliopistopaino, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1987: Kieli ja maailman hahmottaminen. -Tommi Hoikkala (toim.), Kieli, kertomus, kulttuuri s. 26 - 51. Gaudeamus, Helsinki.
- TAMMI, PEKKA 1992: Kertova teksti. Esseitä narratologiasta. Gaudeamus, Jyväskylä.

AINEISTOLÄHTEET

- HASSINEN, PIRJO 1994: Ennustaja. Otava, Helsinki.
- HIETAMIES, EVE 1995: Teräsmiehen morsian. Otava, Keuruu.
- NUMMINEN, JUHA 1997: Älä usko unelmiin. WSOY, Juva.
- TIAINEN, MARJA-LEENA 1994: Tähdet putoo ja sammuu. Tammi, Helsinki.